

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

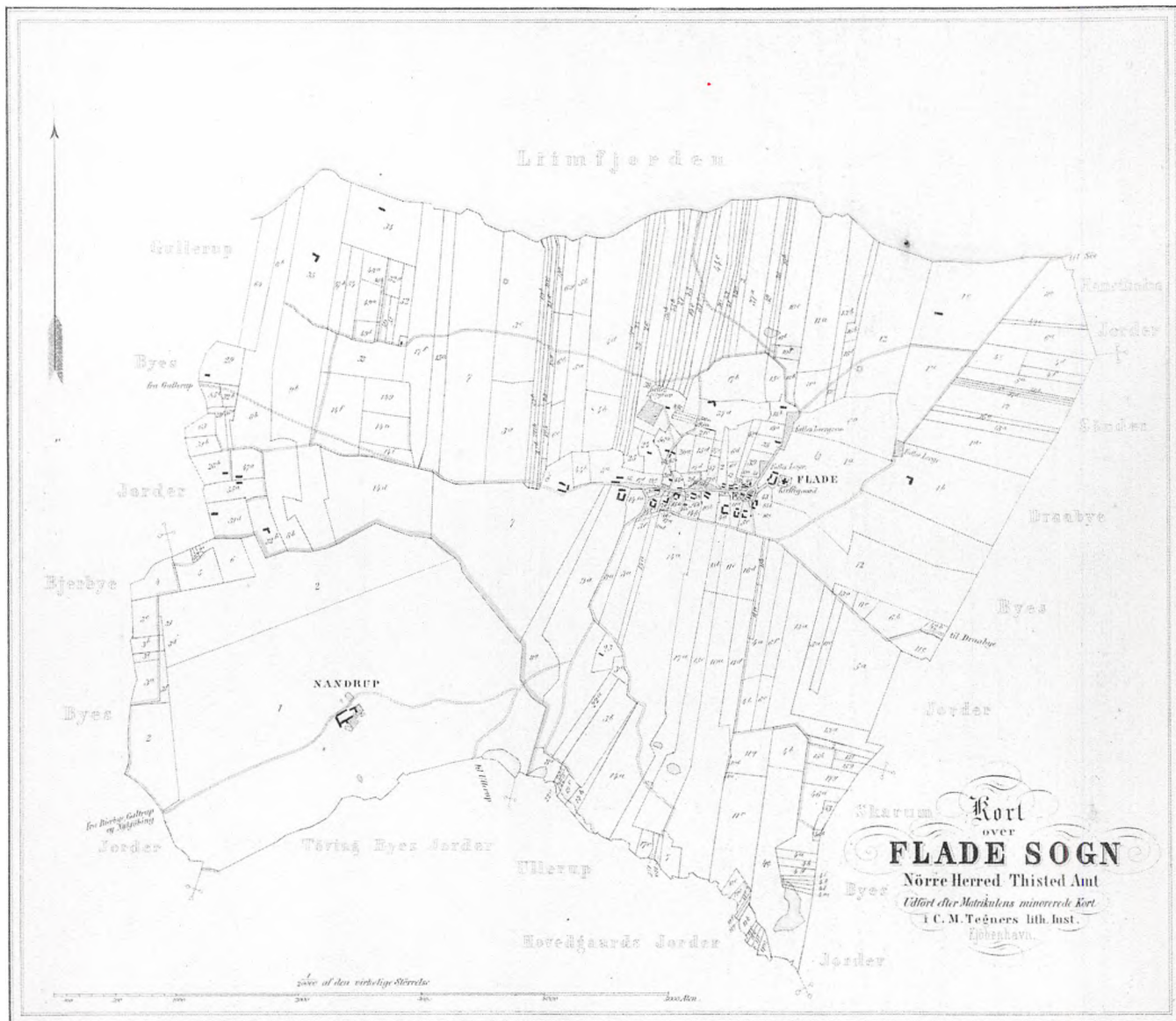
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JUL PÅ MORS

LOKALHISTORISK ÅRSSKRIFT 1989

Matrikulens minorerede kort findes for alle sogne på Mors. De er trykt og udgivet i 1867. Ejendommens placering er fra kort, der er opmålt 1810-1820. Opmålingen af skellene er fra først i 1860'erne.

Forsidebilledet:

Karnapstuen på Højris. Billedet forestiller en tænkt situation, hvor konferenceråd Poul von Klingenberg († 1723) og hans hustru Ulrikke Augusta von Speckhan betragter et netop færdiggjort portræt af sidstnævnte. Malet af Morten Jepsen (1826 - 1903).

JUL PÅ MORS 1989

INDHOLD

Amatørteater på Mors 2 <i>Arent B. Nørgaard</i>	Møllebyggeren i Redsted 47 <i>Kresten Vilsgård og Pagter Sørensen</i>
Om handel og håndværk på landet 1800 - 1900 .. 5 <i>Niels Vestergaard Larsen</i>	Billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv 50
Dramatisk Forening i Nykøbing - et bidrag til borgerskabets historie 9 <i>Børge Jensen</i>	Møllerne ved Dueholm 51 <i>Carl Poulsen</i>
Morsø Andelsslagteri 1914 - 1976 15 <i>Erik Egholm</i>	Hovedbygningen på Ullerup 55 <i>Per Bugge Vegger</i>
Historien om en hat 18 <i>Hjarne Petersen</i>	Billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv 58
Billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv 19	Flade Klit under fællesskabet 59 <i>Steen Busck</i>
Landarbejderforening i Sindbjerg - stiftet 1. oktober 1919 23 <i>Svend Borg</i>	Redaktion: <i>K. G. Holch Andersen</i> <i>P. Maetoft</i> <i>Per Noe</i> <i>Hans Overgaard</i> <i>Knud Nielsen</i>
Da afholdsbevægelsen kom til Mors 27 <i>Holch Andersen</i>	27. ÅRGANG . ISBN 87-87566-30-3 Oplag: 2.500 stk. Pris: Kr. 49,00 Tryk: Morsø Bogtrykkeri v/ Jakob Nyborg
En årgang 32's minder om Mors 36 <i>Vera Sæe Mikkelsen</i>	Kortene er gengivet med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen.
Billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv 40	
En ejendom i Algade 41 <i>Hans Overgaard</i>	

Morsø
Historiske Museum
7900 Nykøbing Mors

Amatørteater på Mors

Arent B. Nørgaard

Vi kan vist godt sige, at lige så langt tilbage i tiden, som nogen nulevende kan huske, er der blevet spillet dilet-tant i så godt som alle forsamlings-huse på Mors i vinterhalvåret. Hvor-når man er begyndt at spille dilet-tant, sådan som vi kender det idag, ved jeg ikke nøjagtig.

En gang var det almindeligt, at man læste et stykke op. Det var jo nok i årene både før, under og efter den første verdenskrig. Jeg har kendt personer, der har været med til noget sådant. Hver deltager fik sin rolle, stod med bogen i hånden og læste stykket op for tilhørerne. Man skulle

ikke lære teksten udenad, men blot læse tydeligt, så alle kunne følge med.

Senere da man gav sig til at lære teksten for at lægge bogen fra sig, blev det meget mere spændende. Ak-tørerne blev mere frigjorte til at kun-ne bevæge sig på en scene. Evnen til at optræde kom frem hos hver en-kelt. Nu lignede det teater.

Man har i årenes løb tit og ofte di-skuteret, om man skal kalde det amatørteater eller dilet-tant. Man har vel altid syntes, at ordet amatørtea-ter lyder af lidt mere end dilet-tant.

Ved at slå op i Gyldendals røde

ordbog har jeg fundet ud af, at en amatør er en person, der dyrker kunst, videnskab og idræt uden at have det som erhverv, og en dilet-tant er en person, der beskæftiger sig med kunst og videnskab for sin for-nøjelse. Ordene dækker faktisk hin-anden udmærket. Man skal ikke have penge for at være med, man gør det, fordi man har lyst til det. Og mange har i årenes løb haft lyst til at være med, og lysten er der stadig.

I ungdomsforeningernes tid var det ungdomsforeningens medlem-mer, der spillede dilet-tant i forsam-lingshuset. Men også andre forenin-ger har taget sig af det, husmands-foreningen, gymnastikforeningen, idrætsforeningen el. a. Hvor der ikke var nogen forening, der ville arbejde med dilet-tant, tog forsamlingshuset som regel opgaven op. Dilet-tant skulle der være.

Der var også steder, hvor 2 fore-ninger arrangerede hver deres fore-stilling. Eller hvor både ungdoms-foreningen og forsamlingshuset hav-de dilet-tant hver for sig.

I Lødderup var det ikke så sjæl-dent, at der var 2 grupper i gang sam-tidig. Jeg har dog aldrig været med på mere end et hold ad gangen; og det var altid i ungdomsforeningen.

Det var spændende hver gang, vi begyndte på et nyt stykke. Jeg husker første gang, jeg var med. Da kunne jeg hele bogen udenad 14 dage efter, at jeg havde fået den udleveret. Så stærkt gik man op i det, som nybe-gynder. Senere tog man det lidt mere med ro.

Vi begyndte som regel først i no-venber, og så var vi klar til opførelse sidst i januar. Det var gerne den bed-ste tid. Hvis vi kom for langt hen på foråret, kunne vi risikere, at publi-kum svigtede. Det skete kun en gang for os. Men ellers var der altid fuldt hus. Vore medlemmer svigtede ikke, alle ville se dilet-tanten. »Æ oplæs-ning«, som de gamle kaldte det.

Da Maren og Mikkel Kibsgaard le-

Lødderup og Omegns Ungdoms- og Gymnastikforenings AMATØRER opfører:

„Den kloge Kone“

Lystspil i 4 Akter af Niels Peter.

Personer:

Karen, Enke, Ejer af Lykkehus Jutta Riis
Ester, hendes Datterdatter Inga Haaning
Erik, Esters Kæreste Jørgen Lysdahl
Brodersen, Gaardejer og Sogneraadformand . . Knud Erik Jensen
Selma, gift med Brodersen Dagmar Johnsen
Holm, Proprietær og Medl. af Sogneraadet . . Søren Bækhøj
Anders, Holms Søn Arne Horsager Clausen
Markus, en Mand fra Nabolaget Arnt Bech Nørgaard

Sufflør: Elisabet Lundsby. — Instruktør: A. Laugesen.

Dekorator: Sigurd Nørgaard.

1. Akt foregaar i Karens Stue.
2. Akt foregaar i Haven ved Karens Hus.
3. Akt foregaar i Karens Stue.
4. Akt foregaar i Karens Stue.

Bolle Tryk

vede, havde vi altid en god støtte i dem, når der var dilettant. De var altid gode til at klappe og skabe en god stemning i salen. Når forestillingen var forbi, og vi var samlet ved et kaffebord i den lille sal, kom Mikkel Kibsgaard hen for at tale til os. Han takkede for forestillingen og roste os for opførelsen. Det var især opmuntrende for de, der var nybegyndere, at få et godt ord med på vejen.

Når vi havde opført stykket for vort hjemlige publikum, somme tider et par aftener i træk, ja, så kom tiden, hvor vi kunne tage på turné. Mange forsamlingshuse har vi på den måde gæstet rundt omkring på Mors. Og det var ikke mindre spændende at komme til at spille et nyt sted. Især var Øster Assels et sted, vi kom ret ofte.

Jeg husker engang, vi spillede et stykke, der hed: »Den kloge Kone«. Det var i 1958. Stykket havde vi skrevet hjem fra Chr. Hennings Dilettantforlag i Christiansfeld. Det var et lystspil – et meget sjovt stykke. Et stykke, der kunne »hæve loftet« i forsamlingshuset. Det stykke var vi i Øster Assels med den 8. februar i en forrygende snestorm, der begyndte sidst på eftermiddagen, efter at vi var draget afsted.

Det var dengang, de endnu havde det gamle forsamlingshus i Øster Assels. Et forsamlingshus uden fast scene, men med en scene, der skulle stilles op før forestillingen og tages ned hurtigt efter. En scene med skrøbelige kulisser, og hvor gulvet gyngede som en fladbundet pram i blæsevej; men det gik alt sammen udmærket.

I Øster Assels var der altid et godt publikum at spille for; man levede med i stykket lige fra første scene. Så det var et dejligt sted at optræde.

Udenfor rasede snestormen videre med uformindsket styrke, og Øster Assels blev afspærret fra omverdenen.

Ud på morgenstunden løjede stormen af, og en sneplov kom igennem til Øster Assels. Så kunne vi komme hjem.

Da jeg kom ind i ungdomsforeningens bestyrelse, både i den lokale og i hovedkredsens skete der det, at der blev lejlighed til at komme en hel del rundt til andre foreninger.

Ved hovedkredsens arrangementer, som blev afholdt forskellige ste-

der hver gang med den lokale forening som vært, blev der næsten altid opført et stykke; i hvert fald ved Nytårsstævnerne og somme tider også ved repræsentantmøderne. Mange gode stykker, med godt idespil, fik man på den måde lejlighed til at se. Jeg husker dem ikke alle. Men jeg husker første gang, jeg var til Nytårsstævne. Det var i Tødsø 1952. Der spillede man: »Guderne ler«. Det var dog ikke Tødsø, men Nykøbing Ungdomsforening, der stod for opførelsen.

Ved et Nytårsstævne nogle år senere, også i Tødsø – jeg tror, det var i 1962, spillede man »Den gerrige« af Molière.

I Sundby så vi Johs. Møllers »Smuglerkroen«.

Ved et Pinsestævne i Bjergby 1963 overværede vi en meget fin opførelse af lystspillet »Pas på malingen« af Rene Fauchois. En god oplevelse. I Bjergby går man ikke forgæves.

Også i Lødderup har vi gentagne gange været vært for Morsø Ungdomsforeningers arrangementer. Jeg husker især 2 stævner.

Ved Nytårsstævnet 4. januar 1959 opførte vi »Husmandstøsen«. Et skuespil efter Selma Lagerlöfs fortælling om »Tøsen från Stormyrtoppet«. Det er et stort stykke, som kræver en betydelig indsats, og som har mange medvirkende. Jeg kan vist godt sige, at vi klarede det udmærket.

Søndag den 31. maj 1964 havde Morsø Hovedkreds Sommerstævne i haven på Frydsbrønd. Her havde vi stor succes på opførelsen af »Landmandsliv«. De dejlige sange klang lifligt i den stille og lyse forsommeraften.

Dette stykke kom vi på turné med. Vi kom til at spille stykket i Galtrup, i haven ved Galtrup Efterskole på pladsen foran Chr. Kolds hus. Senere kom vi til Sejerslev med det. Her spillede vi i haven på Sø. Begge steder med mange tilskuere.

Når talen er om dilettant eller amatørteater på Mors, kan vi selvfølgelig ikke komme udenom Præstbro. Årets store begivenhed.

Hvornår man er begyndt med teater ved gymnastikstævnerne i Præstbro, ved jeg ikke. Men det er selvfølgelig længe siden, man har spillet der første gang. Mange stykker har været opført i årenes løb. En

del er opført flere gange med passende mellemrum. »En søndag på Amager«. »Eventyr på fodrejsen«, »Landmandsliv« og mange flere. Det er stykker, som er velegnede ved et sådant stævne. Også stykker, som ikke er friluftspil, har man med held opført på friluftscenen i Præstbro, bl.a. »Jeppe på Bjerget« og nu sidst i 1989 »Egelykke« af Kaj Munk.

Jeg husker første gang, jeg selv var med ved Præstbro. Det var i 1963. Jeg følte det som en stor ære, ja, jeg følte det, som om at nu var man rykket et trin længere op på rangstigen. Nu er det ikke mere dilettant, vi beskæftiger os med, nu er det teater. Vi spillede Holbergs »Henrik og Pernille«, og det blev opført søndag den 28. juli. (Præstbrostævnet afholdtes dengang senere på sommeren end nu.) Søndagen efter, den 4. august, blev stykket genopført samme sted for medlemmer af Danske Friskoler, som i weekenden havde holdt årsmøde på Galtrup Efterskole.

Jeg husker, at ved det efterfølgende kaffebord på skolen talte Engholm-Petersen, Gullerup til os. Han sagde bl.a., at det især havde glædet ham, at vi havde været i stand til at få det ægte holbergske frem i stykket.

I 1986 og 87 påtog amatørerne sig at opføre »Forår i Heidelberg« og »Jomfruburet«. Det er temmelig store opgaver at gå igang med. Men de klarede den, endda meget fint, kan man vist godt sige.

I mange år har amatørerne, efter opførelsen i Præstbro, været i Thisted, for at give forestilling på friluftscenen der. Det, at der kommer indbydelse hvert år, fortæller os, at man værdsætter det arbejde, der gøres. Også andre steder i landet har man lagt mærke til os. Ved møder i D.D.G.U. har flere udtalt anerkendende ord til os over at vi er i stand til, hvert år at opføre et friluftspil i forbindelse med vort store Sommerstævne.

Efter at vi havde opført »Henrik og Pernille« ved Præstbrostævnet i 1963, var vi nogle stykker af de, der havde medvirket, der fandt ud af, at det kunne være en god ting, om vi kunne blive ved med at mødes i en klub eller studiekreds, hvor vi kunne arbejde med teater. Vi besluttede da ved avertering i avisen at indbyde til et møde for interesserede i efteråret

Lødderup Dilettanter 1958.

1963. Der viste sig at være en del interesse, og ikke så få kom til stede ved mødet. Morsø Amatørteaterkreds blev en realitet.

Efter oprettelsen samledes vi ret ofte. Vi havde skrevet »Nøddebo Præstegård« hjem fra teaterforlaget, for at have dette stykke, at arbejde med. Da det rygtedes, at vi beskæftigede os med dette stykke, blev vi opfordret til at opføre det ved Morsø Ungdomsforeningers Nytårsstævne, som skulle finde sted den 4. januar 1964 i Det ottekantede Forsamlingshus i Galtrup.

Senere på vinteren, da »Nøddebo« var overstået, gik vi igang med 2 stykker samtidig. Vi delte os i 2 hold. Et hold arbejdede med »Selskabsrejsen« af Leck Fischer, og det andet med Johanne Louise Heibergs »Nej«. »Selskabsrejsen« blev opført 3 gange i foråret 1964. Første gang i Tøving forsamlingshus. Senere blev stykket opført i Outrup og Hurup. »Nej« husker jeg ikke hvor mange gange, men det blev i hvert fald opført i Lødderup forsamlingshus.

Siden starten på Morsø Amatørteaterkreds, har det som oftest været dens medlemmer, der har stået for spillene ved Præstbrostævnerne. Nu

nævnes de mest som Morsø Amatørerne. Det er også Morsø Amatørerne, der har sørget for Morsø Revyen, de gange den har været opført.

Hvad har der været opført rundt omkring i forsamlingshusene gennem tiderne? Det vil føre for vidt at komme ind på det alt sammen. Men enkelte vil jeg dog nævne. Morten Korch er en forfatter, der har været brugt meget. En del af de spil, vi kender fra Morten Korch-filmene fra 1950'erne, har også været anvendt som dilettantspil i forsamlingshusene; nok mest i 1930'erne og 40'erne. »Det gamle Guld«, »Der brænder en Ild« m.fl.

Vendelboforfatteren Jens Thise hører også til blandt dem, hvis stykker har været spillet meget før i tiden, vi kan vist godt sige stort set i alle forsamlingshuse. Her er det »Sognefogedens Pigebørn« og »Livet i Sognefogedgården«, der er de mest kendte; men også »Niels Klincker« har været spillet en del. Jeppe Aakjærs »Livet på Hegnsgård« og »Når bønder elsker« var populære en gang, og anvendes stadig enkelte steder. Lige så Johan Skjoldborg og Anton Berntsen. Altsammen stykker, hvis handling foregår blandt

bønder. Det var den slags, de fleste på landet helst ville se for år tilbage. Man må vel ikke undlade at nævne »Brødrene Østermann«; de har vist været på besøg i alle forsamlingshuse, somme steder endda flere gange med passende mellemrum.

Nu er det stykker med vidt forskellige handlinger, der opføres. Der er gode skuespil og mindre gode. Der opføres stykker, som mange vil karakterisere som værende noget bras.

Hvad, der er bras eller ikke, vil jeg ikke komme ind på; men jeg har selvfølgelig min mening om den ting. Smag og behag er som bekendt forskellig. Hvis et stykke er velspillet højner det kvaliteten. En dårlig opførelse ødelægger selv det bedste stykke.

Det meste af det, jeg har haft lejlighed til at overvære, har været velspillet. Så er det en fornøjelse at se. Men jeg har også set grupper, der har gjort alt for lidt ud af det. Det er der ikke megen glæde ved at se på.

Opførelsen af »Trine Paradis«, skrevet af Steen Busck i anledning af Stavnsbåndsjubilæet, ved Præstbrostævnet i 1988 var virkelig en fornøjelse at overvære.

Om handel og håndværk på landet 1800–1900

Af Niels Vestergaard Larsen

Når man i disse tider læser i aviserne om butikslukninger og myndighedernes vægring ved at give tilladelse til oprettelse af nye, eller udvidelse af eksisterende, håndværker- og erhvervsvirksomheder, ude i vore landsbyer, – så tænker jeg ofte på, om folk mon er klar over, at for ca. 150 år siden var der *et direkte forbud mod at drive handel ude på landet*, og håndværkerne kunne kun få lov til at etablere sig, såfremt deres arbejde var nødvendigt for landboernes daglige fornødenhed. Ville man nedsætte sig som håndværker på landet, skulle Amtet søges om tilladelse, og der var ofte afslag, med f.eks. den begrundelse, at der ikke var længere til købstaden Nykøbing, end at landboerne der godt kunne få deres behov dækket.

Årsagen til forbudet mod handel og håndværk på landet, skal søges langt tilbage i tiden, faktisk helt tilbage i middelalderen, da kongen og statsmagten, ved tildeling af handelsprivilegier til købstæderne, søgte at skabe »kraftcentre«, spredt ud over hele riget. Disse centre – eller byer, kunne udnyttes af kongen i hans bestræbelse på at opbygge og administrere riget og samtidig være med til at befæste hans magtposition, der i disse urolige tider ofte var ganske truet. Uden disse privilegier kunne købstæderne ikke klare sig økonomisk, og efter de store ildebrande her i Nykøbing har kongen yderligere måttet give store skattelettelser til borgerne, for at undgå byens affolkning og tilbagegang. Købstædernes handelsprivilegier ophævedes faktisk først med »Næringsloven af 1857«.

Som egentlig købstad ses Nykøbing første gang nævnt i år 1299, og i 1460 får den sit første handelsprivilegium over Mors, idet kong Christian d. 2. byder: »At ingen må ligge

og købslå andensteds på Mors end udi i Nykjøbing«. – I året 1698 strammer Christian d. 5. privilegierne endnu mere op, idet han ved brev af 19. marts samme år: »Har forbuden alle og enhver, såvel indlændiske som fremmede, herefter enten at losse eller lade nogen slags kjøbmandsvarer andensteds på landet Morsøe end for Nykjøbing Bye allene, mindre nogen forprang på landet drive. Befindes nogen derimod at gjøre da skal deres fartøj, samt deres varer, de i så måde antreffes med at handle, efter lovligen dom, til confiskation være hjemfalden, – halvparten til kongen, og den anden halve part til byen og angiveren. For at indbyggerne på forbedte land Morsøe kunde fåe tilkjøbs de kjøbmandsvarer, som de til deres huuses nødvendighed kunde behøve, så skal borgerskabet i bemeldte Nykjøbing være forpligtet til, altid der i byen at have forråd på alle slags gode kjøbmandsvarer, som landmanden kan have fornøden, og denne for en billig pris sælge og afhænde«.

Vi ser her hvorledes Nykøbing fik alle handelsrettigheder over Mors, – dog mod at byens borgere sørgede for, at der i byen var forretninger hvor øens indbyggere kunne købe deres fornødenheder til en rimelig pris.

Ved indgangen til det 19. århundrede var, som før nævnt, al handel med købmandsvarer og deslige forbudt ude på landet, og i »Danske Lov« står der: »Landboere ere pligtige at føre deres varer til torvs i kjøbstederne, – hvorfor det er forbudt, udenfor torvene og på vejene dertil at opkjøbe de varer, som af landmanden eller for hans regning bringes til torvs. – På torver ere landmanden ikke bunden til den af høkerne i kjøbstederne satte taxt. – Kjøbstedernes egne håndværkere må

på torvedagen ikke stå til torvs med deres varer«.

Om håndværk på landet læses også i »Danske Lov« (3-13-23): »Der må ingen håndværkere boe på landet, – undtagen enkelte, som bønderne ikke kan undvære, nemlig grovsmedde, tømmermænd, bødkerere, teglbrændere, pottemagere, hjulmænd, muurmestre, skindere (garvere el. feldberedere), vævere, som væver vadmel, blå- og hamp-lærred, skræddere, som sye vadmel, skomagere, som sye bøndersko«. Ved en senere lovgivning lempes der lidt f.eks. for skræddere, der nu også: »må forarbejde til bønderklæder det af bønderfruentimmernes spundne, og hos bøndervævere vævede klæde – men ikke kjøbstedsklæder. Derimod kunde de forfærdige kaskjetter til salg – endog på markederne«.

Også tømmermændene får deres arbejdsområde fastsat: »De tømmermænd, der som sådanne have Amtmandens bevilling til at boe på landet, ere berettigede til at forfærdige og indlægge, samt indsætte gulve, lofter, dørre, vinduer og forfærdige simpelt huusgeråd, såvelsom ligkister, – såfremt disse blot allene ere sammenslåede med søm«.

Man ser her, hvorledes det nøje indskærpes, at det kun er de nødvendige, simple ting og sager landhåndværkerne måtte fremstille, – de skulle jo nødigt tage brødet ud af munden på købstadens håndværkere. I en placat (cirkulære) fra 1816 læses: »De på landet boende håndværkere må ikke arbejde for kjøbstedsindvånere, men vel faldbyde deres arbejde på markederne, ligesom også landmanden kan faldholde produkterne af hans huusflid i kjøbstederne, såsom linnede og uldne varer, reeb, kurve og trævarer, dog ikke bomulds- og tvisttøier (der ikke var

Købmand N. Knudsen, f. 1815 – d. 1883. Var ejer af den store gård på hjørnet af Algade og Nygade.

forarbejdet af danske landbrugsprodukter)«. Når der i ovenstående nævnes, at landhåndværkerne må faldbyde deres varer på markederne, så tænkes der, for Mors vedkommende, på det faste årlige marked i Nykøbing d. 26. september, samt de to markeder, byen i 1782 fik tilladelse til årligt at afholde d. 9. og 16. oktober, samt markedet på Vejerslev Hede, der afholdtes hvert år d. 24. maj. Når der for bøndernes vedkommende nævnes, at de skal bringe deres varer til torvs, så tænkes der på Nykøbing Torv, hvor der i 1698 blev fastsat en fast ugentlig torvedag, – nemlig torsdagen, men senere igen har byen ingen fast torvedag.

Op gennem første halvdel af 1800 tallet ses det, at lovgivningen ofte lempes og tilpasses den udvikling, der i disse år sker i vort samfund. Bønderne havde, efter »De store landboreformer« i slutningen af 1700 årene, fået fornyet mod på tilværelsen, og landbruget var inde i en udvikling henimod også at blive eksportorienteret erhverv. Det var dog endnu mest korn og oksekød (studehandelen), der tegnede landbrugs-eksporten, men senere, op i sidste halvdel af århundredet, kommer også mejeriprodukter og flæsk. Mange fæstebønder købte deres gårde og huse fri fra godserne og blev selvejere, og der blev ofte oprettet og udstykket husmandsbrug på de mest fjerntliggende af en gårds jorder. Folketallet steg, og samtidig, på

grund af bedre veje, havne, skibe m.m., steg samfærdselen, og det internationale handelssamkvem voksede. Der kom nye varer til landet, og befolkningen begyndte efterhånden også at efterspørge disse, men de skulle dog stadigvæk foretage deres indkøb i købstæderne.

Op gennem tiderne har Nykøbings handelsprivilegium over Mors flere gange været anfægtet, og klager er afsendt til kongen, men intet væsentligt er dog af den grund blevet ændret. Selv i 1735 da selveste stiftamtmand Skinkel indberettede til kongen: »Øboernes næring og tilstand er ikkun ganske slet, fordi den købsted Nykjøbing, som på denne ø er beliggende, har sådant allernådigste privilegium, at beboerne og bønder og gemene folk ej må sælge deres varer til andre end til denne købsteds få indbyggere og ringe borgerskab, skønt de arme bønder ej har fast andet at sælge og handle med end det ringe korn, de kan avle, og derfor må de tage, hvad de udi denne liden købsteds handlende vil give dem, som altid er ringere end det ellers sælges for i ganske landet. Men de varer, som bønderne igen skal købe af disse borgere til deres nødtørft af alle slags som salt, humle, tran, hør, hamp, stål, jern og tømmer til deres huuse og plovredskab, brædder, lægter og videre, det må de betale dyrere end jeg tror nogen af Deres Majestæts undersåtter i det ganske Danmark, siden det er dem forbuden at handle med andre«. – og stiftamtmanden slutter: »men disse indskrænkende Morsø beboere må eneste ligesom stå under formynderskab af Nykjøbing og i alle tilfælde under deres medhandling udsuges, hvilket ej lidet kontribuere ved tidens længde til dette lands eller ø's fordærv og aftagelse, så det vel var ønskeligt, at det kunde blive udgjort, enten denne købsted med tiden kan ruinere landet eller ej«.

Det eneste der skete efter stiftamtmandens indlæg var, at der i 1738 blev givet tilladelse til årligt at afholde det føromtalt marked på Vejerslev Hede. Landboerne ude omkring i det øvrige land havde dog den mulighed, at var de ikke tilfredse med at handle i den ene købstad, så kunne de prøve i en anden; men morsingboerne måtte kun handle i Nykøbing, – og tilsyneladende har

borgerne der, som det fremgår af stiftamtmandens indlæg, misbrugt deres monopolstilling, og i handel givet for lidt og taget for meget.

Ud over hele landet var der op gennem første halvdel af århundredet utilfredshed med, at al handel skulle foregå i købstæderne, og der har også været drevet en hel del ulovlig handel, men i 1839 kommer så Placaten, der siger: »Omløben med handels-, kram- og galanterivarer, – som forleder bondestanden og andre ukyndige til unyttige og skadelige udgifter, – er aldeles forbudt. Den, som gør sig skyldig i uberettiget omløben med varer og bissekræmhandel, skal have de medførte varer forbrudt, og desuden straffes han med en mulkt (bøde) af 5 til 30 Rigsdaler, der, hvergang forseelsen gjentages, fordobles. Sognefogden skal våge over dette forbud, og forsømmer han at anholde en i sognet værende bissekræmmer, bøder han fra 1 til 5 rigsdaler«.

Landboerne har sikkert gerne villet handle med disse kræmmere, derfor indskræpes det sognefogderne at anholde disse, – ja, der trues endog med bøder, såfremt de ser igennem fingre med denne ulovlige handel. Dette lod sig dog ikke sådan lige standse, og ud over landet florerede den ulovlige handel, – dog nok ikke så meget her på Mors som andre steder. De handlende i Nykøbing indgav straks, der var opræk til ulovligheder, af gammel vane, anmeldelser til myndighederne. De efterfølgende love angående næringsvæsenet, som her skal omtales, kan derfor for det meste af landet faktisk betragtes som en form for efterregulering, idet de lovliggjorde allerede eksisterende forhold. Her på Mors var det derimod nyheder, som tillod fornyelse i de gamle handelsmønstre. I 1845 kom »Prangerloven«, der tillod landboerne at opkøbe landbrugsprodukter, også selv om disse har været udsat for nogen bearbejdelse, og indføre disse til købstæderne, hvor de kunne sælges i større og mindre partier. Denne lov førte dog noget med sig, – nok også her på Mors – som lovgivningsmagten ikke havde forudset. Der opstod en ny form for handlende »Kræmmere«, der købte op ude på landet, tog til byen og solgte på torvet eller til købmændene. Og tog bestillinger med på varer fra folk

hjemme fra, så de havde læs på vognen både ud og hjem. Mange af disse kræmmere købte også for egen regning kaffe, sukker, krydderier, tobak og brændevin med hjem og solgte disse varer fra deres bopæl, eller handlede med dem når de var ude hos bønderne for at købe nye varer op. Dette var klart ulovligt, men det vandt hævd og lod sig faktisk ikke standse igen.

»Høkerloven« kom i 1856. Den gav alle, som søgte og var myndige, som var bosat på landet og ikke havde været straffet med offentlig arbejde, et »Høkerpatent« for en pris af 5 Rigsdaler. Dette patent gav indehaveren ret til at drive handel på landet, med bestemte varer, fra et fast udsalgssted, som lå mindst 1 mil fra købstaden. Med »bestemte varer« menes danske landbrugsvarer samt salt, brændeolie, tran, lys, svovlstikker, træsko, tjære, sæbe, soda, kaffe, kaffesurrogater, sukker, sirup, the og tobak. Høkerloven var en god lov, idet der nu for første gang blev givet tilladelse til salg af købmandsvarer på landet, og den erkendte det behov, der også var på landet, for at kunne købe fødevarer og andre moderne fornødenheder, og den legaliserede – til en vis grad – den ulovlige handel, der havde fundet sted gennem flere år. Loven var blot ikke »bred« nok, den tillod ikke salg af så almindelige varer som f.eks. krydderier, risengryn m.m., og brændevinshandel var helt forbudt. Dette tog høkerne nu ikke så tungt på, af gammel vane, overtrådte de rask væk disse forbud. Politimyndighederne følte det var deres pligt at sørge for lovens overholdelse – måske tilskyndet af Nykøbings handlende, der følte sig truede på deres næring –. Man kan i Morsø Hereders Justits- og Politiprotokoller, de første år efter lovens ikrafttræden, iagttage en stribe af politisager anlagt mod næsten alle øens høkere. De fleste af sigtelserne lyder på »Ulovlig krohold« eller »Ulovlig brændevins-handel«. Høkerne forsvarede sig med, at det var umuligt at drive forretning, hvis ikke kunderne fik en dram, når de kom for at handle, hvad der altid havde været skik i købmandsgårdene i Nykøbing. En af de »uheldige« høkere, som kom i politiets søgelys, var Jens Christensen Toft i Sdr. Draaby. I 1856 tiltales han for

Sdr. Dråby ca. 1900. Fra venstre bryggeriet – efter det hvide hus, smedien – bageriet. Bag skorstenen ses den ejendom hvor den første høkerforretning i Sdr. Dråby blev etableret.

»Ulovlig krohold og brændevins-salg« – men han er nu dobbelt uheldig, for under retssagen kommer det frem, at han også året forinden havde været tiltalt for samme forseelse og fået en bøde. Sagen endte for Landsoverretten, hvor han blev idømt en bøde på 15 rigsdaler plus sagsomkostningerne, så slutregningen lød på 31 rigsdaler, 2 mark og 12 skilling.

Høkerloven kom dog kun til at fungere i en kort tid som en slags overgangsordning, idet den afløstes af »Næringsloven af 28. december 1857«. Denne lov var et resultat af principperne i Grundloven af 1848, idet der i denne om »Næringsfrihed står: »Alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundet i det almene vel, ophæves ved lov«.

Den nye næringslov brød med de gamle principper, idet alle uddannelseskvalifikationer og lavstvang bortfaldt, og samtidig gjorde den udøvelse af næring afhængigt af et »Næringsbevis«, til hvis erhvervelse der krævedes statsborgerskab, fuldmyndighed og uberygtethed. For handel indførtes 4 slags næringsbeviser: 1. Købmand (såvel engros- samt detailhandel), 2. Detailhandler, 3. Høker, 4. Grosserer. Næringsloven ophævede endvidere alle købstadsmonopoler på handel og håndværk og gav dermed håndværkere og handlende mulighed for at nedsætte sig på lan-

det. Dog gaves der købstæderne en vis beskyttelse, gennem de såkaldte »Læbælter« (der måtte ikke drives købmands- eller detailhandel nærmere end 1½ mil fra købstaden, og for høkerhandel var afstanden 1 mil). Læbælterne gav anledning til, at opfindsomme folk, som boede inden for disse, oprettede »Indkøbsforeninger«, der senere blev til »Brugsforeninger«. Disse foreninger undlod at løse næringsbrev og var derfor ikke ulovlige.

En så vigtig og gennemgribende lov som Næringsloven, der fuldstændig ændrede ved århundred gamle traditioner, kunne selvfølgelig ikke gennemføres fra den ene dag til den anden. Loven vedtoges i 1857, men trådte først i kraft 1862, og den gav dermed en vis omstillingstid, hvori især de næringsdrivende i købstæderne kunne få lejlighed til at omstille sig til de ændrede forhold. I Nykøbing herskede der uro over de nye tilstande, idet man frygtede, at den nye lov, der ophævede byens gamle handelsmonopol over øen, skulle medføre stagnation eller ligefrem tilbagegang. Denne frygt var dog ganske ubegrundet, og udviklingen, der fulgte, viste, at den friere konkurrence kun var med til at udbygge Nykøbings status som handelscentrum her på øen. Den største konkurrence, de handlende i Nykøbing fik, påførte de faktisk sig selv. Idet de, i årene omkring lovens

ikrafttræden, havde vældig travlt med at ansøge om tilladelser til at etablere forretninger ude omkring på øen. Blandt andet i Sdr. Draaby, der jo ligger godt og vel 1½ mil fra Nykøbing, og dermed uden for »Læbæltet«. I 1860 stiftede købmand K. S. Knudsen i Nykøbing og hans 1. mand, handelsbetjent Chr. Christensen Bach firmaet »Knudsen & Bach«, der oprettede en købmandsforretning i Sdr. Draaby. K. S. Knudsen var ejer af den store købmandsgård på hjørnet af Algade og Nygade, der hvor Morsø Bank i dag ligger. Mange husker sikkert endnu de gamle bygninger, hvor »Flensborg Lager« og »Morsø Bank« førhen havde lokaler. Disse bygninger var resterne af den gamle købmandsgård.

I Sdr. Draaby lejede »Knudsen & Bach«, for 300 rigsdaler, et stykke jord ud mod Feggesundlandevejen, af høker og husmand Jens Christensen Toft. Lejemålet lød på 50 år og gav forkøbsret til jorden. Dernæst lånte de hver 1000 rigsdaler af gods-ejer Stadel til Ullerup, mod pantsikkerhed i: »den lejede jordlod såvelsom de derpå stående og opførende bygninger, butiksinventarium, kakkelovne e.t.c. samt i ildsvådestilfælde assurancesummerne«. Chr. Christensen Bach måtte dog, som yderligere sikkerhed for de lånte rigsdaler, have sin fader gårdmand Chr. Bach i Storup til at indestå som selvskyldnerkautionist. »Knudsen & Bach« lod en bygning opføre, der i »Branddirecteurens Opmålingsprotocol til Bygningsafgift« oplyses at være 48 alen lang og 15 alen bred. Ved den ene ende er der tillige et udskud, 4 alen langt og 12 alen bredt. Bygningen var forsikret for 2500 rigsdaler. I 1861 fik købmand Bach, der stod som den daglige leder af forretningen i Sdr. Draaby, indenrigsministeriets bevilling til også at drive brændevinshandel. Firmaet havde søgt næringsbevis »som købmand« i Sdr. Draaby. Det var meningen, at forretningen skulle blive en rigtig købmandsgård, hvor man både solgte grovvarer og almindelige købmandsvarer, samt opkøbte landboernes produkter, korn, huder m.m. De fleste andre, som søgte næringsbevis nøjedes med et Høkerbevis eller Detaillistbevis, der også var noget billigere end Købmandsbeviset. Købmandsforretningen fik en god start,

og op gennem slutningen af århundredet blev den, af de skiftende ejere, flere gange udvidet med nye tilbygninger. En af disse ejere begyndte selv at indskibe sine varer over et landingssted, som var anlagt på købmandsgårdens grund ned mod Draaby Vig. Skibene kunne dog ikke sejle helt ind, så varerne måtte først omlades i nogle store kåger (pramme), hvori de så blev sejlet ind til købmandsgårdens hestevogne, der var kørt et stykke ud i fjorden, og varerne blev derpå læsset over på disse og kørt op til købmandsgården.

Gennem snart 130 år har denne købmandsforretning sat sit præg på handelen på Nordmors, og den står i dag som en af de få privatejede gamle købmandsgårde, der ikke er overtaget af et stort landsdækkende grovvarereselskab. Kolonialhandelen drives i dag fra butikken i det gamle hus »Knudsen & Bach« lod opføre i 1861/62, mens grovvarerhandelen foregår i nyere bygninger bag den gamle købmandsgård.

Jeg vil til slut, ganske kort, vise hvorledes næringslivet i Sdr. Draaby udviklede sig op gennem 1800 tallet.

1801 Folketællingen viser at der i sognet boede 135 personer, fordelt på 39 husstande, hvoraf kun to havde anden næring end landbrug. Det var skoleholderen og skorstensfejeren – begge var de dog også husmænd med jord. (I 1787 var der også en smed i byen, men han er væk her i 1801).

1834 Folketællingen dette år viser, at folketallet er mere end fordoblet. Der var nu 287 personer i sognet. Der var 1 skolelærer, 1 skrædder, 2 murermestre, 1 slagter, 1 tækkemand, 1 smed og 5 daglejere. Mange var dog husmænd med jord. 1 kone ernærede sig som væverske.

1845 Folketællingen siger 280 personer fordelt på 69 familier. Uden for landbruget var 1 skolelærer, 2 murermestre, 1 snedker, 1 tømmermand, 1 soldmager, 1 skjærsliber, 1 brøndkaster, 1 smed, 4 daglejere. En del af disse var samtidig husmænd med jord. 5 kvinder ernærede sig ved vævning og 4 ved spinden.

Her fra omkring 1850 og op til ca. 1900, markerer jeg kun, når et nyt erhverv eller håndværk bliver repræsenteret i landsbyen.

c. 1851 Budfoged, Jens Thomsen, – også husmand med jord.

1857 Høker, Peder Thomsen, senere Jens Christensen Toft.

1859 Skomager, Marius Sørensen.

1860 Handelsbetjent, senere købmand, Chr. Christensen Bach og handelslærling, Elias Peder Pedersen.

1862 Bager, Mads Christensen, der får tilladelse til at drive bageri på sin gård.

c. 1866/67 Møller, Niels Nielsen. Draaby Mølle.

1868/69 Farver, Chr. Halses farveri i byen brændte. I 1869 fik købmd. Bachs bror, Søren Christensen Bach næringsbevis som farver i S. Draaby, og samme år ankom fra Vesteraas i Sverig, farversvend Carl Georg Södergreen.

1881 Urmager, Mikkil Poulsen får næringsbevis.

c. 1882 er der en mindre kalkovn i S. Draaby.

1894 På den stiftende generalforsamling i Sejerslev-Ejerslev-Jørsby Sygekasse, i Ejerslev Missionshus 17/2 1894, udtalte pastor Dyekjær, at der var mulighed for et samarbejde med Alsted-Bjergby-Flade-S. Draaby Sygekasse, om at få en læge til at nedsætte sig i S. Draaby, »mod at yde ham et gratiale, der kan give ham mod til at gøre et forsøg, og det er en selvfølge, at vi ville forsøge at finde en læge, der kan stilles i lighed med de bedste«.

1895 Dyrslæge, Hans Olesen nedsætter sig som dyrlæge i S. Draaby.

Derudover har der op gennem årene været en stadig strøm af til- og afgang af murere, snedkere, smede, tømrere, bagere, slagtere, skræddere, skomagere, landpostbude, fiskere, høkere, væversker, spindersker o.a.

Hermed slutter jeg min lille »redegørelse« vedrørende handel og håndværk på landet i det 19. århundrede. Jeg håber, at jeg med dette har kunnet give et lille indtryk af de besværligheder, næringslivet måtte leve med – også i gamle dage.

Dramatisk Forening i Nykøbing – et bidrag til borgerskabets historie

Af Børge Jensen

De fleste danske købstæder har haft et eller flere dramatiske selskaber, hvor det bedre borgerskab kunne dyrke sin interesse for dramaet. Med den kraftige udbygning af transportvæsenet efter 1860 så driftige teaterdirektører chancen for at tjene penge i provinsen, og en lang række selskaber rejste i de følgende årtier rundt i hele landet.

Da det var en tid uden offentlig støtte, skulle der spilles stykker, der tiltrak et stort publikum. Ofte var en sådan teatertrup i byen 3-4 dage med forskelligt repertoire hver aften. Kvaliteten lå det ofte tungt med, og mon ikke mange borgere rynkede på næsen både ad repertoiret og ad skuespillerne? Flere havde jo under deres studier eller ved ophold i København oplevet, hvad virkelig kunst var.

I Nykøbing opførte klubben »Harmonien« efter 1855 dilettantforestillinger. Initiativtager var restauratør Thomas Gløerfeldt, som havde en vis farmaceutisk uddannelse bag sig. Hele livet igennem havde han en levende interesse for litteratur, og han blev en meget benyttet oplæser i forskellige foreninger ¹⁾. Baggrunden for stiftelsen af en egentlig dramatisk forening i Nykøbing var sikkert i første række et behov for selv at være aktiv, men også utilfredshed med kvaliteten hos de omreisende selskaber.

Dramatisk forening stiftes

Den 17. januar 1884 afholdtes hos restauratør Godskesen i Vestergade et møde, som resulterede i stiftelse af Den dramatiske Forening. Det var en kreds på 29 personer, hvoraf de 25 var kvinder, som havde opfordret Gløerfeldt til at tage initiativet. Han anbefalede at danne »en musikalsk-dramatisk forening«, mens skoleinspektør cand. theol. Charles Gandrup ønskede »en dramatisk forening« ²⁾. Flertallet gik ind for

Gandrups forslag. En bestyrelse på to mænd og tre kvinder blev valgt, blandt dem var Thora Trap, som ofte vil blive nævnt i denne artikel. De forsamlede besluttede at henvende sig til »sådanne af byens befolkning, som man antog havde interesse for den æstetiske litteratur«, og bestyrelsen skulle udarbejde forslag til love. Ugen efter blev lovene vedtaget. § 1 viser, at der ikke kun var tale om en dramatisk forening: »Dens formål er ved oplæsning af gode digterværker, ved opførelse af dilettantkomedier og ved udførelse af instrumental- og vokalmusik at underholde sine medlemmer på en vækkende måde«. Denne paragraf forblev uændret ved lovrevisioner i 1902 og 1925. Sæsonen var fra 1/9 - 1/6, men allerede i 1885 blev den forkortet til 1/10 - 1/5 og fra 1910 til 1/10 - 1/4.

Bestyrelsen skulle bestå af 2 damer og 3 herrer, i 1888 dog ændret til 3 damer og 2 herrer. I 1925 blev bestyrelsen udvidet til 7 personer. Fordelingen på damer og herrer var dog ikke altid let at overholde. Undertiden var herrerne i flertal, og formændene var vistnok altid mænd. Optagelsesbetingelserne var typisk for tiden, idet der afholdtes ballotation (ballotering), hvor 2/3 af de afgivne stemmer var nødvendige for at blive optaget. I løbet af 90'erne blev flere optaget uden ballotation, og det var følgelig logisk, når lovene i 1902 ændredes til, at ballotation kun benyttedes, når et medlem ønskede det. Demokratiseringen gik imidlertid sin gang, og i lovene af 1925 bortfaldt ballotation helt.

En medlemsliste viser, at der fra starten var 72 medlemmer, hvoraf de 45 var kvinder. I 1891 udgjorde de kvindelige medlemmer 105 af ialt 169. I flere tilfælde var mand, hustru og en eller flere døtre medlemmer, derimod anføres aldrig sønner som medlemmer. Trods ballotation (eller

måske gå grund af den) var lysten til at blive optaget i Dramatisk Forening så stor, at en ekstraordinær generalforsamling allerede i 1888 havde vedtaget, at medlemstallet ikke måtte overstige 200. Der var altså tale om en eksklusiv forening. I 1894 var der 200 medlemmer, hvoraf 80-100 mødte frem på de store aftener. Med et så stort medlemstal skulle man tro, at det var let at få bestyrelser valgt. Men der var ofte udskiftning, enten på grund af bortrejse eller det store arbejde, der utvivlsomt var forbundet med at være bestyrelsesmedlem. Andre grunde nævner realskolebestyrer Axel R. Hansen i sin jubilæumssang fra 1909:

»Vi har stundom og intriger
sladder og kulissevrævl
men så snart som tæppet stiger
tystner straks alt småligt kævl
og før stykket er forbi
drukner alt i harmoni« ³⁾.

Talescenen

Dramatisk Forenings vigtigste opgave var at præsentere danske og udenlandske dramatikere. Det skete hovedsagelig i form af oplæsning med fordelte roller, ved særlige lejligheder opførte medlemmerne dog også nogle af de indøvede stykker. Foreningen havde i sin forholdsvis lange levetid kun to tilholdssteder. Fra 1884 til 1893 lejedes lokaler hos C. B. Godskesen, og da han sidstnævnte år ophørte med restaurationsvirksomhed, flyttede foreningen til Bendix Hotel, som blev hjemstedet indtil foreningens ophør i 1927. Ved en ekstraordinær aftenunderholdning i 1885, hvor to medlemmer opførte »Kammerater« af Peter Nansen, indviedes »et stueteater til brug ved lignende underholdning«. Ved 20-års jubilæet var der i Bendix' sal »indrettet og opstillet et fikst og lille

Thora Trap 1854 - 1930.

teater, hvis tilblivelse udelukkende skyldtes d'hr. kunstmaler Beyer og trafikassistent Drackenberg, der egenhændigt havde udført dette store arbejde«.

Foruden at være en fin sanger virkede Drackenberg som regissør. I forbindelse med en opførelse af Emma Gads lystspil »Et sølvbryllup« i 1908 rostes Drackenberg: »Aldrig havde scenen været så hyggelig«. Skildringer af oplæsningsaftenerne, af Axel R. Hansen kaldt »talescenen«, er givet af fru Emilie Jensen og af teatermanden Christen Riis-Knudsen. Fru Emilie Jensen, der var gift med en malermester i Grønnegade, blev tidligt medlem af Dramatisk Forening, hvor hun var meget aktiv og alsidig. I en lille pjese fra 1947 »Da kulturen kom til Nykøbing« – titlen går på Charles Gandrup's stiftelse af Dramatisk Forening – fortæller Emilie Jensen om aftenen i Godskesens sal: »Borde af forskellig størrelse var stillet rundt i salen. På hvert bord lå en dug, på hvilken der var stillet en petroleumslampe. Og her sad så damerne med deres håndarbejde og syede eller strikkede under oplæsningen, mens man kunne finde herrerne tæt ved døren ind til restaurationen – måske knap så lydhøre. Når de troede sig ubemærket, benyttede de lejligheden til at liste ind i restaurationen«.

En anden type skildring finder vi hos Riis-Knudsen i 1915: »Den dramatiske var byens kælebarn; de fleste familier var medlemmer, og to gange månedlig samlede man i tea-

tersalen om et eller andet skuespil – de udøvende ved et bord for sig – i behørig afstand de ofte meget talrige tilhørere, fordelte ved mindre borde. I almindelighed læstes stykkerne med fordelte roller, og skjøndt vel kun de færreste sad inde med noget talent, var det samlede indtryk dog et tiltalende – det hele vel sammenstemt, opfattelsen af de enkelte karakterer forstandig, sprogbehandlingen smagfuld og omhyggelig. Gandrup selv var en fortrinlig oplæser, desværre forlod han Mors i 1886, men i den ligeledes litterært virksomme baron U. v. Ripperda, der i sin egenskab af ingeniør opholdt sig deroppe et par år, fik man atter en intelligent og dygtig gengiver af de store værker. Det samme må man vel have fundet om min ringhed, ialfald kom jeg aldrig til øen, uden at man havde bud efter mig. Som oftest læste jeg ganske alene – Shakespeare, Byron, Ibsen – dog mindes jeg en aften, hvor min broder og jeg medvirkede i ensemblet, og hvor han med udmærket karakteristisk foredrog titelrollen i »Tartuffe«, medens jeg forsøgte mig som Orgon. Repertoiret var godt og målet smukt, kendskab til megen ypperlig digtning har den forening spredt viden om – overhovedet var det et interesseret, åndeligt bevæget liv, som dengang levedes i den lille by – helt ned i de jævne borgerhjem«.

Riis-Knudsen optrådte 13 gange i 2 perioder: 1886-89 og 1899-1903. Teatret var hans store lidenskab, og især var det klassikerne han foredrog i Nykøbing. Et par eksempler: 19/1 1886 Othello af Shakespeare, 29/1 et litteraturhistorisk foredrag, 29/4 Shakespeares Hamlet. Ved medlemsmødet 4/1 1887 foregik den ovenfor omtalte oplæsning af Molières »Tartuffe«. Foreningsprotokollen refererer: »D'hr. C. Riis-Knudsen og Johan Knudsen medvirkede«. Johan Knudsen gav yderligere to oplæsninger, og i Ibsens »Kærlighedens Komædie« 10/1 1891 blev en af rollerne: »Falk, ung forfatter, spillet af red. J. Knudsen (»København«)«. Også den tyske dramatik havde Riis-Knudsen's store interesse, i 1901 læste han f.eks. Schillers »Røverne«. Hvem var nu d'hr. C. Riis-Knudsen og Johan Knudsen?« Det var såmænd sønnerne fra Blidstrup, der i juletiden besøgte deres forældre

etatsråd Poul Knudsen og Jensine Knudsen, født Riis. Det var Jensine Riis' sønner i hendes første ægteskab med Poul Knudsen's ældre broder Jakob S. Knudsen (1817-1869) til Moutrup, efter hvem de havde fået en betydelig arv. Riis-Knudsen (1863-1932) brugte sin formue som direktør for det nye flotte Dagmar-teater i København fra 1889 til 1897, og Johan Knudsen (1865-1942) levede livet i hovedstaden blandt smukke kvinder, forfattere, skuespillere og journalister fra den politiske venstrefløj. Sammen med Ove Rode, den senere kendte radikale politiker, var han ejer og redaktør af det omstridte og flabede dagblad »København« fra 1890 til 1892. Afstanden fra julearrangementerne i Godskesens sal til stamcafeen »Bernina« på Strøget i København har været enorm. Jeg tror, at han har moret sig fortræffeligt i den lille provinsby. En modsætningernes mand var han altid.

Nogle bærende kræfter

Dramatisk Forening's aller flittigste medlem var uden diskussion »frk. Trap«. Thora Trap var datter af gæstgiver Jens Peter Trap, som solgte gæstgivergården på Kirketorvet til Jakob Bendix i 1876 og var byens kæmner i en menneskealder. Thora Trap var blot een af de mange unge frøkener fra byens bedste kredse, som i Dramatisk Forening fik lejlighed til at dyrke pæne og sunde interesser. Hun var medlem af bestyrelsen i mange perioder, endnu ved den sidste lovrevision i 1925 var hun i bestyrelsen. Hendes største indsats var nok den, at hun var det faste forbindelsesled. Når folk flyttede fra byen eller blev vanskelige, ja, så stod frk. Trap parat til at yde en indsats. Dramatisk Forening må nok siges at have været hendes liv. Utallige er de roller, hun har læst og spillet, men også selvstændige oplæsninger magtede hun. J. P. Jacobsen og Herman Bang læste hun adskillige gange. Foreningen påskønnede ved de forskellige jubilæer frk. Traps indsats i form af diverse gaver. På Lokalhistorisk Arkiv opbevares i meget fin stand en laurbærkrans med bånd. På en seddel har Thora Trap skrevet: »Fået ved Dramatisk Forening's stiftelsesfest den 20. januar 1894 ved min indtrædelse på scenen som fru en i »Ser jer i Spejl« (af Heiberg)«.

Ved 25-års jubilæet i 1909 fik hun »et smukt sølvbæger, hvori var en pengesum i guld bestemt for et litterært værk efter eget valg som et minde om dagen«. Og hvilken dag både for frk. Trap og for Dramatisk Forening.

Festen startede med festmåltid og en lang række taler og sange. Taler-rækken afsluttedes af den meget anerkendte skuespillerinde Betty Hennings, som foreningen havde inviteret til at kaste glans over aftenen. Fru Hennings sluttede med at udbringe et leve for, at frk. Trap stadig kunne forstå at holde foreningen samlet. Derefter læste fru Hennings for en næsten fuld sal på Bendix værker af H. C. Andersen, Bjørnson, Carl Ewald m.fl. og fik »levende bifald«. Den næste aften overværede fru Hennings en norsk opførelse af Ibsens »Et Dukkehjem« med fru Jenny Toresen som Nora. Og mon ikke mange af Dramatisk Forenings medlemmer også benyttede chancen for at opleve en norsk fremførelse af det berømte og omstridte skuespil? Morsø Avis nævner, at fru Hennings, som selv havde spillet Nora (det havde frk. Trap også) »fandt meget godt i det norske selskabs spil og udtalte sig meget anerkendende om dets opførelse af »Et Dukkehjem«.

Hovedtaleren ved jubilæumsfesten og forfatteren til en festsang var realskolebestyrer Axel R. Hansen. Han var cand. theol. og siden 1885 leder af den da nystartede private realskole i Nygade. Dramatisk Forening led et stort tab, da han i 1925 forlod realskolen og Nykøbing. Han var en kunstnerisk type, han skrev utallige lejlighedsdigte, komponerede, var en glimrende taler, skrev kyn-dige litterære indlæg i Morsø Dagblad, og også i Dramatisk Forening var han uhyre alsidig og aktiv. Men nok ikke vellidt af alle. På generalforsamlingen den 9. oktober 1894 blev Axel R. Hansen (A.R.H.) valgt til bestyrelsen. Allerede den 30. afholdtes ekstraordinær generalforsamling, idet A.R.H. ifølge bestyrelsens protokol »ikke var i stand til at blive medlem af bestyrelsen på grund af hæshed«. Han erstattedes af boghandler Dyhr, der »var så god at overtage posten – uden vrøvl«. Ordene »på grund af hæshed« og »uden vrøvl« er senere blevet understreget med blyant og forsynet med

Axel R. Hansen 1854 - 1931.

denne tilføjelse: »Åndfulde vittigheder i en objektiv (historisk) redegørelse. Randglose af en senere formand. A. R. Hansen«. Ved den ordinære generalforsamling i oktober 1895 blev A.R.H. igen medlem af bestyrelsen og blev ved konstitueringen formand. Ved de følgende oplæsninger var der fint fremmøde, 75-85 pr. aften. Bestyrelsens medlemmer ledede på skift de enkelte aftener, den 12. december var det A.R.H.'s tur. Han bød på et varieret program, bl.a. læste han og 2 andre Gustav Wiedes satyrspil »En Mindefest«, og ved den traditionelle julefest 2. juledag opførtes Otto Benzons skuespil »En Skandale«, som 3 dage senere opførtes som en offentlig forestilling i Håndværkerforeningens sal. Over-skuddet på 101.10 blev skænket til Nykøbing Hjælpeforening.

En storm havde imidlertid rejst sig. Den 17. december bragte Morsø Avis et indlæg fra A.R.H., hvor han meddelte, at han snarest ville trække sig tilbage. Kun af hensyn til juleforestillingen ville han vente til efter nytår. I indlægget hed det bl.a.: »Da det ad forskellig vej velvilligst er tilkendegivet undertegnede bestyrelsesformand, at en del af foreningens medlemmer misbilliger oplæsningen af et lystspil af G. Wied og i den anledning gør bestyrelsen in pleno til genstand for en dadlende kritik, skal jeg herved erklære, at ingen anden end jeg har ansvaret for, hvad der hin aften blev læst«. Bag dette intermezzo ligger også politiske undertoner. Inden jeg behandler dette emne, skal det nævnes, at A.R.H. i årenes løb

havde utallige roller i stykker af Ibsen, Holberg, Heiberg, Emma Gad, Gustav Esman og mange flere. Han gav adskillige solooplæsninger, holdt foredrag om f.eks. H. C. Andersen på dennes 100-års dag, bidrog med sang ved viseaftener m.m. Foreningen afholdt undertiden bogauktioner, i 1894 holdt A.R.H. »en animeret auktion over foreningens bøger, der indbragte omkring 50 kroner« (medlemskontingentet var da 3 kr. årligt, for ægtepar 4 kr.). Ved en oplæsning af en lettere sag »En Gardinprædiken« var der »brumme- og snorkeakkompagnement ved Axel R. Hansen«.

Damernes oprør

Allerede i de første love og uændret i foreningens levetid hed det: »Under oplæsningen og musikpræstationerne må forfriskninger ikke indtages. Ved de ordinære sammenkomster må dans ikke finde sted«. Referatet fra den generalforsamling, hvor A.R.H.'s hæshed blev noteret, har yderligere denne interessante oplysning: »Det bestemtes, at skikken med at give de optrædende herrer en forfriskning i mellemakten, som havde været skik i nogle år, bortfaldt fra og med næste møde, hvorimod en forfriskning til samtlige optrædende ved prøver og læseprøver ikke var udelukket, når bestyrelsen skønnede det passende«. Om der var nogen herrer blandt de 50 fremmødte, der turde forsvare mandsprivilegiet, ved vi ikke. Men mon nogen havde mod til det?

To år senere var der igen ballade. Anledningen var et forslag om at sammenslutte Dramatisk Forening og »Klubben«, der var en selskabelig forening. Protokollen referer: »Det var en slem En! Voldsom protest fra ældre damer og »stifterek«. Kampen, som stod mellem damer og herrer (hvilke sidste forlangte klubaften og børnebal med juletræ) endte med, at damerne »en masse« forlod scenen, truende med udmeldelse og oprettelse af en ny Dramatisk, dragende de dramatiske elementer med dem. Stærk røre i vor lille by!«. Dramaets 2. akt fulgte på en ekstraordinær generalforsamling ugen efter. 6 forskellige herrer fra oppositionen talte for at ændre Dramatisk Forening til en selskabelig forening, men: »Intet formåede at mildne eller ombestemme damernes protest. På disses side kæmpede hr. realskolebestyrer A. R. Hansen »situationens mand« ---«.

Her mærker man igen den tidligere omtalte uvilje mod A.R.H., der i det videre referat karakteriseres som en mand fra »yderste Venstre«. Protokolføreren har her ladet sin galde løbe af med sig, for nok var A.R.H. venstremænd, men han tilhørte det moderate Venstre (ledere: Frede Bojsen og Niels Neergaard), hvorfor han også blev en værdifuld skribent i det moderate Morsø Dagblad (1895-1908). Ved bestyrelsesvalget blev »situationens mand« A.R.H. valgt og blev igen formand.

Damerne var en magtfaktor i kraft af deres antal og engagement, de mødte flittigst op, havde vel også bedre tid end mændene. Det gjaldt både for de ugifte frøkener og for fruene, der som oftest – måske altid? – havde tjenestefolk. Sæsonen 1901-02 afsluttedes med operaen »Farinelli« med A.R.H. som Farinelli. Aftenen sluttede med »en lille livlig dans, ved hvilken mangelen på herrer, som var øjensynlig, ikke gjorde noget væsentligt skår i glæden«. Mangelen på herrer kunne dog være et problem. I 1895 beklagede bestyrelsen, at »mangelen på lyriske elskere og heltetenorer havde forhindret opførelse af flere stykker og en oprette, som havde været påtænkt«. Præcise tal fra efteråret 1902 viser, at problemet var permanent. Til en musikaften mødte 80 damer og 14 herrer, 2 uger senere 72 og 28, og 2 uger

senere igen deltog 97 damer og 21 herrer. Denne aften læstes Ibsens »Peer Gynt« med Axel R. Hansen i titelrollen.

To berømte gæster

Som nævnt fejredes 25-års jubilæet med oplæsning af Betty Hennings. Økonomien satte naturligvis grænser for antallet af aftener med kendte navne. Det første arrangement af denne art var en aften med kgl. skuespiller Elith Reumert 1891 og det sidste var oplæsning af Adam Poulsen ved 40-års festen i 1924. Fra den mellemliggende periode skal to gæstebesøg omtales nærmere.

I 1901 stod Dramatisk Forening for Herman Bangs første oplæsningsaften i Nykøbing. De gode forbindelser til Blidstrup-familien førte måske til dette arrangement. Den 24. januar ankom Herman Bang til Nykøbing. »Ved hans ankomst overraskedes han af talrige buketter fra ubekendte beundrere eller måske beundrerinder«, skrev Morsø Avis. Når Bang kom til Mors på dette tidspunkt skyldtes det, at han skulle deltage i Johan Knudsens bryllup i Blidstrup kirke den 25. Det fører for vidt her at behandle forholdet mellem Johan Knudsen og Herman Bang nærmere, men at denne som den eneste udenfor familien var gæst ved vielsen, er kun eet af mange vidnesbyrd om det nære venskab mellem de to. Lørdag den 26. præcis kl. 7 ½ aften læste Bang så uddrag af egne værker for en fyldt sal på Bendix. Morsø Dagblad og Morsø Avis bragte fyldige foramtaler og referater, hvorimod Folkebladet kun bragte en kort notits om »fint bryllup«. Vigtigere end foramtale og referat var en fyldig anmeldelse af en folkekomedie og en farce samt en omtale af en lokal afholdsloge. Herman Bang var ikke noget for bønder og rigtige venstremænd! Aftenen blev en stor succes, og selvom Bang mange gange havde læst Dannevirkenatten af »Tine«, danserinden Irene Holm og Præsten, var det jo første gang man hørte og så Herman Bang i Nykøbing.

En helt anden personlighed Anna Larssen Bjørner gæstede Dramatisk Forening 1. april 1913. Anna Larssen debuterede hos Riis-Knudsen på Dagmar-teatret i 1892 og var en af Danmarks mest beundrede skuespillerinder, indtil hun i 1909 under stor

opmærksomhed forlod scenen for at arbejde for Gud i Pinsebevægelsen. Anna Larssen havde samlet »et stort publikum i Hotel Bendix' hyggelige sal. Oplæsningen påhørtes i dybeste stilhed ---. Derefter fulgte nogle evangeliske sange med eget luthakkompagnement samt en personlig bekendelse om, hvorfor hun havde måttet ofre kunsten for sin frelser. Til slut bad hun forsamlingen rejse sig og synge Dejlig er Jorden«. Morsø Avis betegnede aftenen som »en sjælden stemningsfuld aften« og takkede Dramatisk Forening, fordi den havde fået Anna Larssen til byen. Morsø Folkeblads referat må være skrevet af redaktøren cand. theol. Bårris. Hør blot: »Det var et elegant publikum, der overværede fhv. skuespillerinde fru Anna Larssens oplæsning i aftes. Det var skatelisten fra oven af, der var repræsenteret, dog mest den kvindelige del. Af de 130-140 mennesker, der var tilstede, var tæt op mod de 100 damer ---.

--- Tækkelig og net tog hun sig ud. Hun var iført en mørk kjole med halvlange ærmer og hvid bærekrave«. Mens Avisen mente, at Carl Ewalds »Julen« havde gjort stærkest indtryk, skrev Folkebladet herom: »Hun brugte ikke bog – men hendes stemme var for kælen og sentimental. Det mindede alt for meget om sygelig religiøsitet«. Og er det ikke Bårris, fast forankret i den grundtvigske kristendom, der videre skriver: »Man kunne ønske hende ført ind i en kreds af kristne mennesker, hvor den religiøse følelse giver sig et sundere og dermed kraftigere indtryk«. Og referatet slutter: »Oplæsningen formede sig som en lille gudstjeneste. Men det var forøvrigt ikke uden morskab at se en dal af det velsoignerede publikum skotte ængstelig prøvende til siden, ligesom lidt usikker over, hvorledes de tog sig ud i den situation«. Jo, Folkebladets redaktør brugte øjnene den aften.

Borgerskabets forening

Det var de mennesker, der havde et »navn«, der var ledende i Dramatisk Forening. Læger, sagførere og andre fra de liberale erhverv, skolefolk samt de større købmænds hustruer og døtre var toneangivende. Hvem ellers havde tid og penge og det overskud, der skulle til for at indstudere

Dramatisk Forenings medlemmer brugte også deres talenter uden for foreningen. Fra venstre ses lærer Brix, fru Emilie Jensen og lærer Andersen som gadesangere i en sommerrevy, formentlig fra 1910 - 1915.

roller og til at følge med i den aktuelle litteratur? Det var et meget varieret program, foreningen præsenterede, og ingen kan beskyldte den for at være konservativ. Den mest populære dramatiker var Henrik Ibsen, ikke færre end 13 værker blev præsenteret: »Et Dukkehjem« i 1889 og 1903, »Vildanden« i 1893, 1906 og 1922, »Gengangere« i 1893, 1912 og 1924 for at nævne nogle af de mest kendte. Trods Axel R. Hansens genvordigheder med Gustav Wied, kom Wied hurtigt til at høre til de mest læste forfattere. Også Bjørnstjerne Bjørnson, Edvard Brandes, Peter Nansen og Gustav Esman blev brugt adskillige gange. Og de var sandelig ikke ansete i alle konservative kredse ⁴⁾. Meget naturligt blev også en række kvindelige forfattere benyttet, her må først og fremmest nævnes Emma Gad, som næsten nåede op på Ibsenske tal.

Dramatisk Forening arrangerede i perioder også musikaftener med fremmede og lokale kræfter. Ved de mere selskabelige lejligheder var der både oplæsning, sang og musik, men dramatikken var og blev foreningens hovedopgave.

Dramatisk Forenings liv blev flere gange temmelig dramatisk. I 1902 og igen i 1906 foreslog bestyrelsen at nedlægge foreningen, men begge gange vedtog generalforsamlingerne enstemmigt at fortsætte, og en ny bestyrelse blev valgt. I 1920'erne begyndte det at knibe, men sæsonen 1924-25 forløb rimeligt med 12 mødeaftener, og deltagerantallet nåede på de bedste aftener op på 50-60, og som nævnt revideredes lovene i 1925. I dette år var der endnu 121 medlemmer, og et forslag om at nøjes med et møde pr. måned »nedstemtes aldeles«. Men bestyrelsen tabte nu endelig lysten til at fortsætte, især efter at et stort arrangement i februar 1926 med opførelse af Emma Gads »En Advarsel« og oplæsning af kgl. skuespillerine Anna Bloch måtte aflyses i sidste øjeblik på grund af sidstnævntes sygdom.

I oktober 1926 gjorde bestyrelsen to forsøg på at opløse foreningen. Første gang mødte 15, anden gang 20 medlemmer, men der var begge gange flertal for at fortsætte. Enkelte oplæsningsaftener fulgte, men 6. april 1927 sagde bestyrelsen stop, så hvis ikke andre ville tage arbejdet op,

måtte man betragte foreningen som »stille hensovet«. Det var Dramatisk Forenings formand siden 1911, læge Arnold Mohr, som begrundede bestyrelsens forslag: »Efterhånden som billedteatrene og nu til sidst radioen har forlagt den mere litterære underholdning til andre steder og hjemmene, er foreningens opgave blevet mindre nødvendig, hvorfor den altså hermed opløses, hvis da ikke andre vil tage opgaven op – hvad der næppe er nogen, der vil«. Og det var der ingen, der ville. En epoke var slut.

Hvorfor døde Dramatisk Forening?

Radioen, men nok især biograferne ændrede folks vaner. Netop i disse år blev verdenslitteraturen overført til filmrædet. Året 1926, som blev skæbneåret for Dramatisk Forening, bød på et væld af storfilm i Nykøbing to biografer. Her er blot nogle eksempler fra januar og februar måned: Biografen indledte med »Qvo Vadis« med Emil Jannings, og Kino-Palæet havde flere aftener i træk »stuvende fuldt hus« til »De ti Bud« af Cecil B. de Mille. Senere fulgte Dreyer-filmen »Du skal ære din Næste« med Johs. Meyer, og Fy og Bi fik Kino-Palæets sal til at »ryste af latter«. Selv operetten »Valsedrømme« kunne klares på stumfilm. Biografen kunne lokke med »kunstnerisk orkesterledsagelse af en dame Wienertrio, hvis Strauss'ske valserytmer snor sig yndefuldt om den kultiverede og charmerende film«. Og man kunne fortsætte. Dramatisk Forening havde flere gange haft oplæsninger af Selma Lagerlöfs værker, men var det ikke meget bedre at opleve »Hr. Arnes Penge« og »Gösta Berlings Saga« i Biografen (ved årsskiftet 1926-27)? Det var disse to årsager, Arnold Mohr fremhævede, men der var også andre grunde til, at Dramatisk Forening måtte standse sit arbejde.

En ny musikforening bød på fornemme koncerter, og Nykøbing Ungdomsforening arrangerede en lang række foredrag, også om litterære emner. Endvidere kom teaterselskaberne gang på gang til Nykøbing. Og nu var det ikke længere tredierangsturneer men ofte selskaber med fint repertoire og store navne, som kom til byen. De følgende eksempler er igen fra de første måneder af 1926: »Det gamle Spil om En-

hver« med Adam Poulsen, den også dengang udødelige »Nøddebo Præstegaard« og »Dunungen« af Selma Lagerlöf med Karina Bell (som man jo kendte fra filmen). Hertil kom yderligere 4 teateraftener, bl.a. med »damernes ideal« Gunnar Tolnæs, »som fik det varmeste bifald – navnlig fra de unge damer«. Og om efteråret kunne man opleve selveste Betty Nansen og Henrik Benzon i et Ibsendrama, ligesom Karina Bell igen kom på besøg.

Endnu en grund til Dramatisk Forenings død må nævnes. Det borgerskab, der havde skabt foreningen og præget den i godt 40 år, havde – egentlig forlængst – udspillet sin rolle. Højre, senere de konservative, havde ingen betydning for byens liv, og Morsø Avis havde ligeledes mistet enhver indflydelse. Nykøbing var blevet en arbejderby med socialdemokratisk flertal siden 1921. Dramatisk Forening og arbejderne havde aldrig haft noget med hinanden at gøre. Der var meget langt mellem Bendix Hotel og »Kammeraten«, Arbejdernes Forsamlingsbygning i Nørregade!

Et utal af foreninger har eksisteret i Nykøbing i de sidste 140 år. I ældre tid var det altid mændene, der blev medlemmer og kom i bestyrelserne. Konerne og døtrene kom kun med som »påhæng« til mændene ved selskabelige lejligheder. Undtagelsen, der bekræfter regelen, er Dramatisk Forening. Dens flertal udgjorde hele tiden af kvinder, og bestyrelsen bestod altid af mænd og kvinder, og ofte var sidstnævnte i flertal. Damerne har i høj grad æren for, at Dramatisk Forening blev en kulturel faktor i Nykøbing i mere end fyrre år.

Noter:

1. Om »Harmonien« og Gløerfeldt, se Hans Overgaards artikel i »Jul på Mors« 1986.
2. Artiklen bygger på Dramatisk Forenings bestyrelsesprotokoller i Lokalhistorisk Arkiv. I de sidste 10 år er protokollen ført noget tilfældigt. Endvidere er brugt de 3 ikke-socialistiske dagblade, af hvilke Morsø Avis dækker foreningen bedst.
3. Johan Hinding og Axel R. Hansen: »Sange og Viser« (1928) s. 104-105.
4. Som tidligere nævnt havde foreningen præsenteret Peter Nansens »Kammerater« i 1885. Blot et halvt år tidligere var det af Thisted Amtsavis i forbindelse med den tragiske Herman Bang-turné blevet betegnet som »et stykke, som uden at være slibrigt er i høj grad usmageligt« (Sandfeldt: »Thalia i Provinsen« (1962) s. 119).

Morsø Andelsslagteri 1914–1976

Af Erik Egholm

Allerede i november 1890 var et udvalg med gårdejer Kr. Knop og købmand Chr. Møgelvang i spidsen i gang med at undersøge mulighederne for at oprette et andelsslagteri på Mors.

Baggrunden for deres arbejde var, at en stor del af øens landmænd leverede svin til slagteriet i Randers.

Det var en dyr og for svinene vanskelig og hård transport.

Det lykkedes ikke for udvalget at skabe enighed om et slagteri på Mors.

Da der i 1903 blev bygget et slagteri i Skive, tegnede mange landmænd fra Mors sig som medlemmer. De bandt sig for en 10 års periode. Afstanden til Skive var jo trods alt noget mindre end til Randers.

Men da de 10 år var gået, rejste gårdejerne Niels Bukh, Flade, og Klaus Dalgård, Galtrup, på generalforsamlingen i marts 1913 tanken om at opsigte overenskomsten med Skive og bygge et andelsslagteri i Nykøbing.

Det blev vedtaget, og ved personlige henvendelser lykkedes det at tegne 1894 andelshavere med en årsproduktion på 20.676 svin til det nye slagteri.

Bestyrelsen kom til at bestå af: N. Overgård, Damsgård – Kr. Boll, Lødderup – P. Sams, Frøslev – L. Mehlsen, Flade – Niels Bukh, Flade – Heide, Galtrup og Klaus Dalgård, Galtrup. Sidstnævnte blev valgt til slagteriets første formand.

Bestyrelsen arbejdede hurtigt. Den 17. marts samledes bestyrelserne for Landboforeningen og Husmandsforeningen, og de gav tilsagn om støtte til oprettelsen af et lokalt slagteri.

Der blev af murermester Sejersén købt en grund på Mågevej på 20.000 kvadratalen à 1 krone.

Til Nykøbing Byråd sendte man et

andragende om økonomisk støtte. Man anførte bl.a. heri, at et slagteri i Nykøbing ikke alene ved at der ville blive beskæftiget ikke så få vellønnede arbejdere og funktionærer, men også ved den millionomsætning der ville finde sted ville være til gavn for såvel handelsstand som for pengeinstitutter.

Desuden anførte man, at affaldet (lever, hjerter, nyrer, ben m.m.) af ca. 20.000 svin ville være et sundt og billigt fødemiddel til overordentlig stort gode for byens befolkning i sin helhed, men dog særlig for den forholdsvis store arbejderbefolkning. Affaldet kunne fås i en ganske fortrinlig tilstand fra slagteriets kølerum. Kød af 2. og 3. kl. svin samt undervægtige svin ville blive solgt til billige priser.

Desuden anførte man i andragendet, hvor meget byrådene i en række andre byer havde givet til opførelsen af de nye slagterier, der nu skød op mange steder.

Nykøbing Byråd bevilgede et kontant beløb på 10.000 kr. Kommunekreditforeningen ydede et lån på 210.000 kr. og som noget ganske enestående garanterede samtlige kommuner på Mors for lånet.

Som slagteriets første direktør ansatte man Iver Iversen, der hidtil havde været bogholder på slagteriet i Skive og som var godt kendt af mange.

Den 1. juli 1913 blev byggearbejdet påbegyndt, og den 8. januar 1914 blev den første gris slagtet.

Morsø Folkeblad bragte denne omtale af begivenheden: Kl. 5 minutter i 3 var et historisk øjeblik for Morsø, idet det første svin på dette klokkeslæt begyndte at skribe under kniven på Morsø Andelsslagteri, og slagteriet måtte fra dette øjeblik siges at være begyndt.

Ca. 100 tilskuere havde indfundet

sig for at overvære åbningshøjtideligheden. Allerede kl. før 2 begyndte de at indfinde sig, da det forlød, at slagtingen ville begynde kl. 2.

Alt dernede var pudset og stadset til den højtidelige stund. Slagteriets personale stod i slagtehallen iført nye olierede lærredsforklæder og ditto buksefutteraler og renvaskede. Alt gjorde indtryk af højtid, mens ilden på ildstedet, hvorved de skrabe svinekroppe skulle svides, rasede som et sandt helvede. Det var råolie, der brændtes, og som ved dampkraft slyngedes ud gennem nogle jernkanaler. Spektaklet var voldsomt og øredøvende, så man næsten skulle gjæle, hvis man ville samtale forståeligt med sin sideemand.

Ved siden af stod det store kar med koghed vand til skoldning af de stukne svin, hvis transport foregik delvis mekanisk gennem et sindrigt indrettet glideværk.

Men bagved, adskilt ved væg, gik ca. 30 fedesvin ude i foldene, intet anende hvad der ventede dem.

Imidlertid forløb det ene 5 minutter efter det andet, men der blev stadig ikke begyndt. Klokken blev halvtre og kvarter i 3. Stadig ingen begyndelse. Folk blev utålmodige. Hvad ventedes der efter. Man blev oplyst om, at bestyrelsen holdt møde i forbygningen. I mødet blev der overdraget den nye direktør prokura og den behørige juridiske fuldmagt udstedt.

Endelig gik det som en løbeild gennem den ventende forsamling, at om 5 minutter kom bestyrelsen. Og kort efter dukkede også de kendte ansigter smilende frem.

Slagtemesteren tog med et par slagtersvende plads bag en bred staldør ved slagtekummen, bevæbnet med knive, og man hørte det første fedesvin begynde at skribe. Den

*Iver Iversen var
direktør for slagteriet
fra 1914 til 1948.*

var kommet i hejseværket derude og sås snart efter passere den åbne halv-dør, hængende i det ene bagben med hovedet nedad. Da den nåede døren forbi og ind over kummen, sås et par slagtersvende fare løs på den, nogle gennemtrængende hvin og man vendte sig til den næste, som hejse-apparatet allerede havde fat i. Og således passerede de i rask tempo forbi stalddørens øverste åbne halvdel og forsvandt skrigende ind i mørket.

Men kort efter så man dem komme til syne nede i det sydvestre hjørne af den store hal med skoldekarret og ildovnen, og gennem glideværket gik de nu en efter en ned i karret, hvorfra de mekanisk blev taget op af et jernnet, væltet over på et tremmeværk, hvor et par mand anbragt ved hver sin side straks gik i gang med afskrabningen af børsterne. Det tog kun ca. 1 minut, den dinglende svinekrop vandrede da videre ved bagbenet langs glideværket og ind i den luende ild. Da den første, der nok fik temmelig meget, da glideværket var lidt trægt i første omgang, kom ud herfra, tog den sig i luerne ud som metalliseret.

Den gled da videre hen under en bruse og fik under vandstrålerne en omgang af et par koste, hvorved dens hvide krop atter trådte frem.»

For en slagterimand er det morsomt at læse, hvordan en journalist den gang oplevede og opfattede hele sceneriet.

Man kunne slagte 40–50 svin i timen. Avisen fortsætter:

»Med 2 slagtedage ugentlig kan der slagtes og viderebehandles 30.000 svin om året, og skulle det blive nødvendig med en 3. slagtedag, kan der besørges 45.000 svin årlig.

Slagteriet begynder med en arbejdsstyrke på 12 mand foruden kontorpersonalet, der foruden direktøren består af en kasserer og en bogholder.«

Den første verdenskrigs udbrud kun syv måneder efter, at slagteriet var sat i gang, måtte naturligvis berede vanskeligheder, og en tid i 1918, da slagtingerne var helt nede på 100 svin om ugen, gik slagteriet i gang med at pakke æg for andelshaverne. Dette varede kun en kort tid, hvorefter salget gik over til Dansk Andels Ægekспорт, der oprettede en afdeling på øen.

De små svineslagtinger skyldtes bl.a. tvangsaflevering af korn. Således viste en svinetælling i 1915, at der på Mors kun var 640 søer og 2843 ungsvin.

Slagteriet havde under krigen også store vanskeligheder med at skaffe udenlandsk brændsel. I 1918 fyrede man således med kvas fra Højriis skov.

Først i 1924 begyndte forholdene atter at blive normale. Således slagtede man i dette år, der afsluttede den første 10 års periode 38.000 svin.

Det blev besluttet at udvide byg-

ningerne og køleanlægget. Udvidelsen var færdig i 1926 og kostede 90.000 kr.

1931/32 steg slagtingerne til 103.000 svin, som blev afregnet med 78 øre pr. kg til landmændene. En pris der langt fra kunne dække omkostningerne ved at opfede svinene.

Til at regulere svineproduktionen her i landet blev der indført svine-kort. I 1934 var antallet af slagtede svin på Mors faldet til ca. 70.000.

I 1935 kom der et forbud mod at slagte kreaturer, får og lam i samme lokaler som svin. Der blev bygget et nyt kreaturslagteri, som kostede 50.000 kr.

I 1936 blev der på slagteriet installeret et tørafsmeltningsanlæg til behandling af de kasserede kreaturer og svin, som der var mange af i forbindelse med bekæmpelsen af kvæg-tuberkulosen.

Da den anden verdenskrig udbrød i 1939, kom der på ny problemer. Disse forstærkedes naturligvis efter 9. april 1940. Tyskerne skulle nok bestemme, hvor flæsket skulle sendes hen. Nemlig til Tyskland eller til de tyske tropper i Norge. Men for at få så meget korn i overskud som muligt nedslagtede man i to perioder pattegrisene. Det satte hurtigt bestanden ned. Så langt ned, at man i sommeren 1942 en enkelt uge var nede på kun at have 4 svin til slagting på en hel uge.

For at opretholde beskæftigelsen gav man sig i 1943–46 til at slagte kanner.

Desuden udførte man fra 1944–1963 kartoffelkogning for andelshaverne. I 1944 fik slagteriet 70 øre pr. td. kartofler til afdrag og forrentning af anlægget.

Manden, der kogte kartoflerne, fik 18 øre pr. tønde.

Andelshaverne skulle selv skaffe og bekoste brændselet. Der skulle bruges 6 kg gode tørv til kogning af 1 td. kartofler.

I 1953 erhvervede man et tilstødende areal, og i de nærmest følgende år foretoges en gennemgribende udvidelse af slagteriet ved bygning af en ny kontor- og folkestuebygning, udvidelse af slagtegang og svinekølerum, bygning af nyt pølsemageri og en-gros ekspedition, kreaturkølerum samt svinefolde og lagerbygning.

Den samlede udvidelse kostede 1,8

Bygningsarbejderne fotograferet i anledning af rejsegilde 1914.

mill. kroner og blev indviet 23. juni 1957.

Slakteriet beskæftigede sig ikke med fremstilling af konserver og blev derfor tilsluttet den store jyske konserverfabrik J.A.K.A. i Brabrand.

I sommeren 1960 begyndte slagteriet en eksport af slagtede kalve til Italien i samarbejde med D.A.T., Glostrup. Dette varede dog kun kort.

Ved Vilsundbroens bygning blev Mors landfast med Thy, og det gav stødet til, at slagteriet i 1941 indtrådte i den af naboslagterierne tidligere oprettede kødfoderfabrik i Vest Vilsund. Denne fabrik var senere udsat for en voldsom eksplosion, der bogstavelig talt jævnedes den med jorden, og man sluttede sig derefter til kødfoderfabrikken Nordjyden i Nørresundby.

På det tidspunkt blev det almindeligt at sammenlægge mejerierne og samle disse i større enheder. Hvor før de fleste større landsbyer havde deres eget mejeri, blev mange af disse nu nedlagt og mælken kørt til nogle få større mejerier.

Denne sammenlægning fandt også sted hos slagterierne.

Også Morsø Andelsslagteris be-

styrelse førte forskellige forhandlinger til flere sider. Meningerne var vel noget delte, om man skulle samarbejde til øst eller til vest.

Resultatet af drøftelserne blev dog, at man lavede en fusion med Skive Andelsslagteri i 1976. Skive havde året før lavet en fusion med slagteriet i Viborg. Nu lavede man altså en fusion mellem Skive, Viborg og Morsø. Den nye fusion fik navnet »Skive Andelsslagteri«. Ringen var sluttet. Morsingboerne sendte atter som før 1914 deres svin til slagting i Skive. Transportforholdene var dog heldigvis i årenes løb blevet betydelig forbedret.

Efter en kort tids forløb fik det nye slagteriselskab navnet: »JUTLAND SLAGTERIERNE«. Et navn der er mere mundret i øret på de engelsktalende kunder.

Ved fusionen i 1976 var der på Morsø afdelingen i alt beskæftiget 143 medarbejdere.

Mange frygtede, som de øboere vi nu engang er, at nu var det snart sket med at have et slagteri som arbejdsplads på Mors. Sådan skulle det heldigvis ikke komme til at gå.

Åbenhed og en positiv ånd fra be-

styrelsens og ledelsens side kom til at præge dette samarbejde fra første færd. Dette resulterede i flere ombygninger og store ændringer i produktionen. I dag står Morsø afdelingen med et helt nyt slagteanlæg, hvor man afhuder svin og søer. Morsø er i dag landets største soslagteri, der beskæftiger ca. 340 medarbejdere. Personligt mener jeg, at denne fusion blev en lykke for Morsø afdelingen.

MORSØ ANDELSSLAGTERI 1914-1976

Formænd:

Klaus Dalgaard	1914-1939
Niels Ebbesen Krogh	1939-1946
Niels Korsgaard	1946-1964
Henry Sørensen	1964-1971
Viggo Nielsen	1971-1975
Johannes Riis	1975-1976

Direktører:

Iver Iversen	1914-1948
Sven Truelson	1948-1969
Svend Gade	1969-1976

Historien om en hat

Af Hjarne Petersen

Det er nu over 40 år siden, men derfor er historien lige sand: Om friskolelæreren fra Himmerland, der fik sin glemte hat tilbage efter seks års forløb.

Den sidste lørdag/søndag i maj 1948 afholdt de Jydske Friskoler deres årsmøde på Mors, nærmere betegnet i Det ottekantede Forsamlingshus. Traditionen tro var der møde lørdag eftermiddag, hvorefter alle de udenøs gæster blev indkvarteret i de seks friskolekredse: Dragstrup, Skallerup, Ø. Jølby, Tøving, Gullerup og Bjergby. Søndag formiddag deltog alle i gudstjenesten i Ansgarskirken. Om eftermiddagen var der foredrag i Det ottekantede Forsamlingshus.

Da gæsterne ved aftenstid brød op for at drage hver til sit, kom friskolelærer Anders Kragelund fra Søttrup friskole i Himmerland hen til mig og beklagede sig over, at hans hat var borte. Han havde ventet til sidst i håb om, at hans hat skulle vende tilbage, men det skete ikke. Han bad mig derfor om at se efter i den kommende tid, om den skulle dukke op, men det gjorde den ikke.

Alligevel fik han den tilbage på en så pudsigt måde, at jeg ikke kunne lade være at lave en lille historie om hændelsesforløbet. Historien blev sendt til Morsø Folkeblad og lød således: »For seks år siden afholdtes de Jydske Friskolers årsmøde på Mors. Blandt de tilrejsende deltagere var en himmerlandsk friskolelærer, der i dagens anledning havde sin nyerhvervede hat på.

Søndag formiddag var han til gudstjeneste i Ansgarskirken. Ude i våbenhuset hang den nye hat. Efter prædiken og salmesang traf han sammen med gamle venner og bekendte, og hvem tænker så på hat, selv om den er ny; han gjorde det i hvert fald ikke – savnede den ikke,

før han om aftenen forlod Det ottekantede Forsamlingshus for atter at vende tilbage til Cimbrernes land. Da savnede han sin hat.

Forsamlingshusets garderobe blev endevendt på kryds og tværs – at den skulle være i kirkens våbenhus faldt ham aldrig ind. Forgæves ledte han og ventede, til alle havde fået hver sin hat. Da hang tilbage en gammel fedtet krabat. Han overvejede og sammenlignede. Nej, fugleskræmselshatte havde han nok af.

Med de grånende lokker flagrende for vinden, kom han hjem. Hans nye hat var borte, skammelig tyvstjålet på Mors.

Året efter holdtes samme møde i hans skole, og han fik nu lejlighed til at udtrykke sin sorg over for en af sine morsingske kolleger: Det var en helt ny hat, en dyr hat, oven i købet en gave fra hans børn. Atter blev forsamlingshuset undersøgt, men alt, hvad der havde med hat at gøre, var som blæst bort.

Fem år gik hen. Med sine skolebørn skulle den bestjålne lærer på cykletur til Mors. Belært af erfaringen tog han alpehue på, da han styrede vestover.

Undervejs til sit kvarter kom han med sit følge gennem Ø. Jølby. Der var god tid, så han ville vise sine elever Ansgarskirken. Han lukker døren op til våbenhuset og træder ind. Men hvad ser han: Sin glemte hat på samme sted som for seks år siden, lidt muggen og støvet, men hatten var hans.

Hvorfor den stadig hang der? Fordi det på Mors er skik at betale den hat, man går med.

Lykkeligt ankom han til sin morsingske kollega, fik sine børn indkvarteret og fortalte så om sin hat: »Det er som i Frode Fredegods tid her på Mors!«

Forleden vendte han hjem fra cyk-

leturen med sin genfundne hat i bagagebæreren, overbevist om, at på Mors vil hver nøjes med sit eget«.

Når jeg nu læser historien efter de mange års forløb, undrer det mig, at jeg ikke nævnede, at jeg i virkeligheden havde lagt mærke til den hat i kirkens våbenhus. Uden at tænke nærmere over det var jeg kommet til at lægge mærke til den samme hat på samme knage til venstre for indgangen. Jeg kan huske den tanke strejffede mig: Hvem tilhører den hat? Vedkommende måtte være tidlig på færde, for den hang der altid, når jeg kom. Han måtte også være en af de sidste til at forlade kirken, for den hang der altid, når jeg gik. Først da jeg efter flere års forløb kom ind i kirken, mens den var tom, og så hatten på sin vante plads, var jeg klar over, at det måtte være en glemte hat, hvis ejermand jeg ikke ville få at se. At den skulle tilhøre min gode ven Anders Kragelund, faldt mig aldrig ind, for han havde jo glemt sin hat i Det ottekantede Forsamlingshus.

Som et kuriosum kan jeg nævne, at historien kom ud over det ganske land. Jeg traf redaktør Mads Hansen på gaden i Nykøbing et stykke tid efter, og han sagde til mig, at det var en god historie, og han troede ikke, han overdrev, når han sagde, at han havde set den i 20 andre aviser. »Der skal sikkert være en i dag også. Har du tid, så følg med op?« Ganske rigtig: Den første avis, han åbnede, Svendborg Avis, bragte historien endda med en tegning af en hat på en knage.

Man kan sige, at verden var og er så fuld af store, alvorlige problemer, at det er urimeligt at spille tryk-sværite og papir på sådan en ligegyldighed og ulejlige læsere med noget for dem ganske ivedkommende. Og dog: Små pudsigheder i dagliglivets stræb kan vi vel ikke helt undvære?

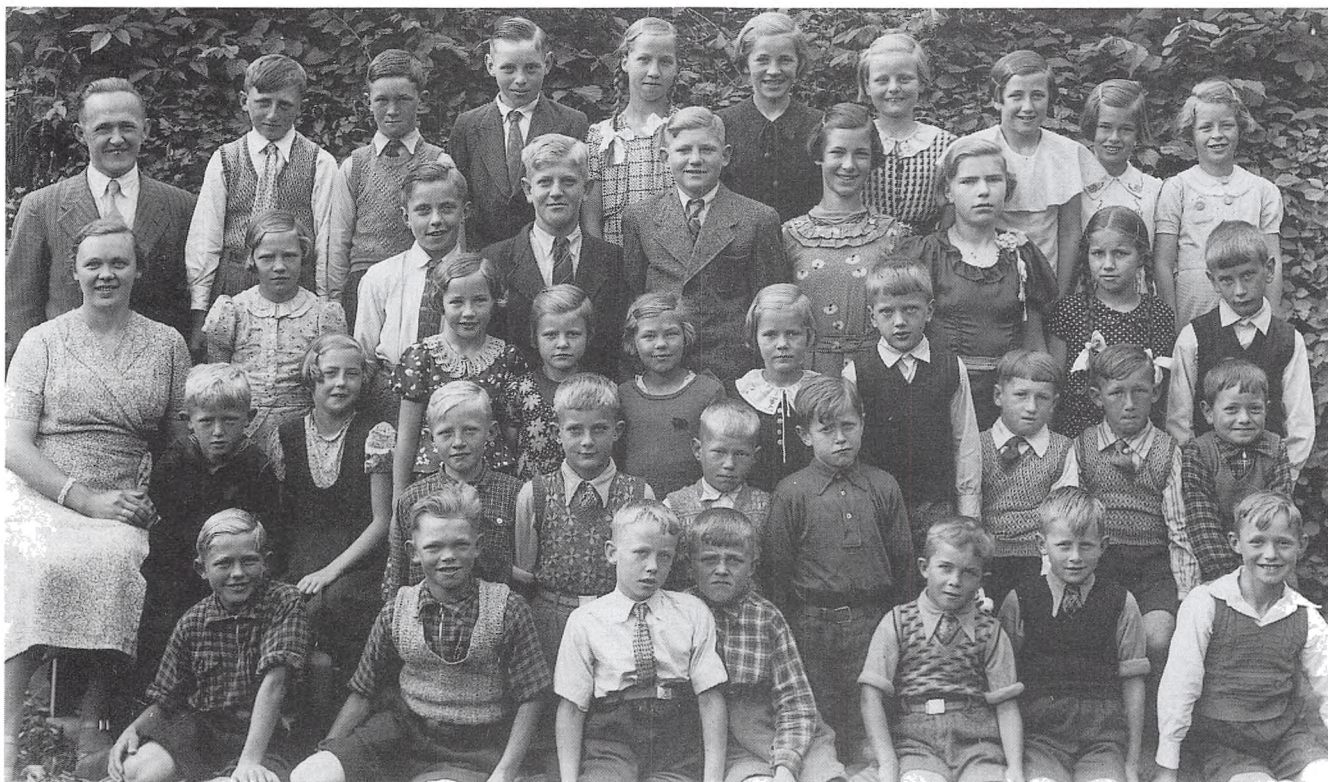

Købmand Thorsen, V. Assels, i døren til sin butik. Varelageret præsenteres i de almindelige vinduer på begge sider af døren og på pladsen foran. Billedet er på et postkort fra ca. 1920, og er trykt: »Glædelig Jul og Nytår. Holger Thorsen«.

Hattemode fra 1911. Else Poulsen, Jegindø, søstrene Emilie, Andrea og Mariane Sørensen, Redsted og Jane Poulsen, Jegindø, har været hos fotograf M. Thordal på en tur til Nykøbing.

Vejerslev skole med lærer Krogsgaard, 1940.

Billederne på disse to sider er fotograferet af mekaniker Jens Vester-gaard, Solbjerg, en-gang i 1920'erne. Sam-men med mange andre af hans billeder udgør de en værdifuld del af Morsø Lokalhistoriske Arkivs billedsamling.

Forårsarbejde i haven. Billedet er ta-get i Ø. Jølby i 1920'erne.

Huset med det flotte indgangsparti var i Ø. Jølby. Her boede urmager J. Mortensen, og her var telefoncentra-len. De nye installationer tog ikke meget hensyn til husenes udseende, se bare telefonkablet!

På udflugt med madkurve og højt humør. Forrest Jenny og Laurids Nielsen, købmand og senere uddeler i Solbjerg. Morsø Lokalhistoriske Arkiv vil gerne vide mere om udflug-ten, hvornår var den, hvor gik den hen, og hvem var med?

Jens Vestergaards Auto- og Maskinværksted i Solbjerg.

En udflugt var tidligere en omstændelig sag. Her er medbragt primus, petroleumsdunk og »Madam Blå« for at få en tår kaffe. På billedet ses også margarinedåser og en flettet kurv til at pakke tingene i, der er en gryde – på bagskærmen, og der står balje, taske m.m. rundt om. På halmdyngen står 1920'ernes moderne, hvide lærredssko, og bilen har to reserverhjul, for punkteringer var utallige dengang. Damerne, der nyder tilværelsen, er Emma Vestergaard, gift med fotografen, og Jenny Nielsen, gift med købmanden i Solbjerg.

Tømrer Kresten O. Steffensen med husstand foran ejendommen i Karby ca. 1894. Alle er i søndagstøjet til fotograferingen, og tømrerlærlingene har taget værktøjet med på billedet. Mellem dem og tjenestepigen står tømrermesteren og hans kone, Marie, med deres fem børn – den yngste i barnevognen.

En flok håndværkere med værktøj af den gode, gamle slags. Tømreren med saven er John Buck, Rakkeby.

Landarbejderforening i Sindbjerg – stiftet 1. oktober 1919

Af Svend Borg

I Morsøs største kommune, Karby-Hvidbjerg-Redsted, stiftedes den 1. oktober 1919, under navnet Redsted-Hvidbjerg Fagforening, den første fagforening under Landarbejderforbundet i kommunen.

Medlemmerne af Landarbejderforbundet var husmænd og landarbejdere. Det var endnu på et tidspunkt, hvor der foruden tjenestekarle og -piger (tyende) var brug for daglejere. Flere gårde havde konstant en arbejdsmand gående. Ved flere lejligheder var der brug for en ekstra mand, det være sig ved udkørsel af mæg, ved roehakning, høst og tærskning, for ikke at tale om en fast røgt. I det hele taget var gårdmændene afhængige af daglejerne, og daglejerne af gårdmændene. Var en husmand eller landarbejder medlem af en fagforening, så kunne han roligt regne med, at han intet arbejde fik på gårdene. Derfor er det heller ikke nogen tilfældighed, at det var i Sindbjerg, at Redsted-Hvidbjergs første landarbejderfagforening blev stiftet. Sindbjerg er som bekendt under Redsted sogn, og i Sindbjerg var husmændene, og landarbejderne ikke afhængige af gårdmændene.

I Sindbjerg var der en stor grusgrav, plantage og skov, foruden en tørvemose, som lå i det, der kaldes Kvalsted. Grusgraven beskæftigede mange arbejdsmænd, ved harpning af grus, ved stenknuseren, og ved udkørsel af grus og sand. I tørvemosen blev der stukket tørv, og når de kom et stykke ned, blev det så fugtigt, at tørvene måtte æltes. I såvel amtets skov, som var under skovfogeden i Mollerup, som i Sindbjerg plantage, var der også brug for arbejdsmænd. Ikke alene ved fældning af træer, og hvad, dertil hørte, men også ved plantning af nye træer. Når der skulle plantes træer i lyngen, skulle der først graves for, og bunden skulle

løsnes med en stor greb, før træet kunne plantes. Arbejdet i Sindbjerg plantage sorterede under plantøren.

Arbejdet i kommunens grusgrav og samtidig plantning af træer på heden sorterede under en ansat fra kommunen. I mange år var det en lokal husmand, Niels Røgen. Han var en mand, der skabte respekt om sin person. Som arbejdsleder fandtes ikke en bedre mand. Niels Røgen talte altid arbejdernes sag over for kommunen og dermed sognerådet. Der er ikke tvivl om, at de mennesker, der for 70 år siden stiftede fagforeningen i Sindbjerg, havde en god mand i Niels Røgen.

Hvem var så disse mænd (pionerer), der havde mod til at gøre noget, andre ikke turde. Netop at stifte en fagforening på landet. Ja, det var 7 mænd fra Sindbjerg, der den 1. oktober 1919 mødtes og tog den beslutning at stifte en landarbejderfagforening. Min far, Karsten Borg, havde et lille husmandssted ved vejen mellem »Lyngblomsten« ved Malhøj, og »Sindbjerggård«. I dag kaldes det lille sted for »Palmely«.

For at stifte en fagforening var der mange formaliteter, der skulle ordnes, f.eks. kontakten med Landarbejderforbundet i København. Min broder Niels Borg i Nykøbing, mener også, at der var kommet tilrejsende fra Landarbejderforbundet for at være behjælpelig. Han husker, at der var folk, der måtte overnatte i vort hjem. At der har været rådgivere til stede, kan man udlede af, at de også skulle under Landarbejdernes Arbejdsløshedskasse. Det skal her bemærkes, at selvom de fik en arbejdsløshedskasse, og efter et års medlemskab kunne få understøttelse, så var det de færreste, der ville have den. Min far fortalte en gang, at det var i visse interesse, at få det kørt derhen, at der var tale om fattig-

hjælp, og den skam ville de ikke have, skulle overgå dem. Det var ellers på et tidspunkt, hvor flere havde mange børn, og hvor det kunne være en god hjælp, i en kortere arbejdsløshedsperiode, at få understøttelse, uden de af andre skulle umyndiggøres. I dag ville de selvsamme mennesker nyde godt af en arbejdsløshedskasse og det uden skam.

Tiden efter 1. verdenskrig var en brydningstid, hvor fremsynede arbejdere kunne se, at skulle der ske forandringer, skulle det være nu, og at der ikke ville komme forandringer uden kamp. Det kan man blandt andet se i et følgebrev fra Landarbejderforbundet i Willemoesgade i København, til kassereren i Redsted-Hvidbjerg Fagforening, som havde bedt hovedkontoret om en regnskabsbog. I følgebrevet står: »I første halvdel af februar lå regnskabsbøgerne fuldt færdige fra bogtrykkeren hos bogbinderen, og ventede blot på, at denne nedladende herre skulle foretage det nødvendige for at fuldende værket.

Af forskellige grunde, såsom overvældende arbejde og den deraf følgende storsnudethed, samt nu generalstrejke-situationen, er det først nu lykkedes os at fravryste ham bøgerne«. Alene sprogbuget i et forretningsbrev viser, at det ikke har været let at være fagforeningsrepræsentant, og langt mindre at være med til at stifte en fagforening.

I den første protokol kan man se, at medlemmerne i den nye afdeling har fået opgivet fortløbende forbundsnumre, begyndende med nummer 51.886 i Landarbejderforbundet, og et afdelingsnummer i den nyoprettede fagforening. Som nummer et er det den første formand Simon Rasmussen Nielsen f. 14. februar 1875 i Flastrup ved Selde, gift med Mariane Poulsen f. 17. august 1875.

De kom fra Salling og havde bl.a. børnene Emil f. 1906, Anne Kirstine f. 1908, Harald f. 1910 og Niels Christian f. 1914. Simon, der sad i sognerådet, boede ved landevejen i Sindbjerg. Stedet blev senere overtaget af Anders Kværgaard. Simon fik kun godt 2 måneder som formand, inden han døde af spansk syge den 7. december 1919.

Nr. to var Peder Larsen Ginnerup f. 21. maj 1881 i Rakkeby, han boede over for Sindbjerg skole. Han var gift med Nine Karoline Nielsen f. 6. juli 1874 i Trøderup. De havde bl.a. børnene Laurits f. 1904, Christian f. 1906, Estrid f. 1907, Klara f. 1909, Arent f. 1910 og Krestine f. 1912. Peder Ginnerup blev formand efter Simon. Senere blev Peder Ginnerup posthusbestyrer, sygekassekasserer og købmand i Redsted.

Nr. tre var Lars Christian Anton Jensen f. 1. januar 1880 i Thissinghus. Han var plantør i Sindbjerg plantage og gift med Ane Johanne Josefsen, som var f. 27. marts 1881 i Sindbjerg. De havde børnene: Jens f. marts 1905, Anne Marie f. marts 1906, Poul f. marts 1907, Laurits f. marts 1908, Maren f. marts 1908, Karen f. marts 1910, Karen f. marts 1911, Karen f. 1913, Emilie f. 1915 og Anne f. 1917.

Nr. fire var Niels Ingvard Saaby f. 12. oktober 1873 i Sindbjerg. Han havde været møller og blev kaldt møller Saaby. Han boede over for Sindbjerg forsamlingshus, og var gift med Nielsine Krestine f. 7. august 1883. De havde børnene: Pouline f. 1906, Anna f. 1907, Clara f. 1909, Ingeborg f. 1912, Nikoline f. 1914 samt sønnerne Poul og Jens.

Nr. fem var Poul Jensen Pedersen f. 16. juni 1888 i Erslev. Han havde et husmandssted mellem Redsted og Sindbjerg på 14 tdr. sæde, samt 4 tdr. hede. Han var gift med Marie Tomine Jensen f. 1884, Deres børn var: Henry f. 1910, Mathilde f. 1912, Sigrid f. 1914, Arnold f. 1916, Ejnar f. 1917, Osvald f. 1919, Alfred f. først på året 1922, Oluf sidst på året 1922, Anna f. 1924, Harald f. 1926 og Gustav f. 1929.

Nr. seks var Karsten Borg f. 18. juni 1892 i Sindbjerg. Han boede i Sindbjerg sammen med Ivarsine Nielsen f. 1. maj 1893 i Sejerslev. Deres børn var: Niels f. 1914, Henry f. 1917, Svend f. 1919, Richard f. 1920,

Alfred f. 1923, Elly f. 1925, Frede f. 1926, Oda f. 1928, Inge-Lise f. 1931, Knud f. 1939 og Birgit f. 1945.

Nr. syv var Martin Kristian Seerup f. 22. februar 1871 i V. Assels. Han ejede »Lyngblomsten« ved landevejen i Sindbjerg og var gift med Kirstine Marie Andersen f. 1873 i Rakkeby. Deres børn hed: Kristian f. 1893, Karen f. 1895, Mads f. 1897, Else Marie f. 1898, Jensine f. 1900, Nielsine f. 1909, Martinus f. 1911 og Dusine f. 1915. Martin Seerup var en overgang kontorbestyrelse for fagforeningen. Han døde i sommeren 1930.

Disse syv mænd var således de første indmeldte i den nystiftede fagforening og dannede den første bestyrelse.

Den 1. november 1919 indmeldtes nr. otte Niels Chr. Seerup og derefter indmeldtes den 1. december 1919 nr. ni Jens Skoubo, nr. 10 Kristen Lorentsen, nr. 11 Niels Kr. Nielsen, nr. 12 Kato Pedersen, nr. 13 brugtes ikke, nr. 14 Alfred Mikkelsen, nr. 15 Jens Nielsen, nr. 16 Jens Mikkelsen, nr. 17 Jens Bovbjerg, nr. 18 Andreas Kristiansen, nr. 19 Jacob Christensen og som nr. 20 Henrik Mikkelsen, Torp. Han blev senere en meget betydningsfuld repræsentant for Redsted-Hvidbjerg Fagforening. Efter hans indmeldelse, skulle der gå et helt år, før den tyvende blev indmeldt. Det var nr. enogtyve Villiam B. Lysgaard. Senere blev Holger Madsen Sefeld og hans hustru Karoline Augusta Svendsen indmeldt. Det er vist de færreste, der vil tro på, at man havde kvinder i fagforeningen, men samtidig indmeldtes Inger Katrine Østergaard. Nok kom der flere ind, men der var andre, der af økonomiske grunde meldte sig ud. Allerede den 1. april 1920 steg kontingentet fra 2,50 kr. til 4,50 kr. Det var mange penge i 1920.

Det forholdsvis store kontingent kom sig af, at der foruden arbejdsløshedskontingent, også skulle betales til Landarbejderforbundet. Lokalformanden fik 50 øre pr. medlem pr. måned, samt 5,00 kr. for leje af sin stue, når der var bestyrelsesmøde. Det var det samme, som man gav for at leje Hvidbjerg Afholdshjem til generalforsamling.

Fra 1923 blev det mere stabilt. Der kom flere indmeldelser, bl.a. nogle arbejdere på V. Assels Teglværk. Således kan nævnes: Søren Madsen,

Mikkel Rolighed, Christian Majgaard, Anders Christensen, Anton Lassen Nyby, Alfred Poulsen, Laurits Larsen, Karl Sørensen, Niels P. Højgaard og Chr. Marius Poulsen. I 1922 var der 14 medlemmer og 28 i 1926. I 1930-31 var der 55 og ved sammenslutningen med Dansk Arbejdsmandsforbund i 1934 var man oppe på 77 medlemmer.

I perioden fra 1919 til 1934, steg medlemstallet for hele landet i Landarbejderforbundet med 3500 til 28.169.

Selv om kontingentet var stort, og det, der blev købt var billigt, så kørte afdelingen i lange tider med underskud. Således kan man se, at Peder

Karsten Borg, forrest i den hvide overtræksbluse, sammen med arbejdskammeraterne i Sindbjerg grusgrav ca. 1918.

Ginnerup i lang tid havde 19,90 kr. tilgode i 1923 for leje af sin stue, der var steget til 6,00 kr. pr. måned. Han fik på et tidspunkt et afdrag på 10 kr.

Udgifterne var som nævnt forholdsvis små. Et regnskab fra 30. oktober 1919 ser således ud:

25 stk. fagbøger à kr. 1,-	25,00
15 medlemskort à kr. 0,15	2,25
1 regnskabsbog	4,00
40 afdelingslove à kr. 0,10	4,00
7 opkræv.lister à kr. 0,10	0,70
1 forhandlingsprotokol	1,50
1 sæt afdelingsmateriale	9,50
3 stk. stempler à 0,50	1,50

Regnskabet blev i 1920'erne som regel revideret af Karsten Borg, Jens Mikkelsen og Martin Seerup. Fra midt i tyverne blev Martin Seerup kontorbestyrer, og kontrollen fandt sted i »Lyngblomsten«, hvor han boede. Men den kendteste kontorbestyrer fra den gang, var nok Viggo Olsen f. 4. december 1881 i Ljøslev. Han havde haft »Kvalstedgård« i Sindbjerg. Da han omk. 1932 overlod den til en søn, blev han indmeldt i fagforeningen og flyttede til Redsted, hvor han i sit hjem havde kontrollen. Hvis han var på arbejde, fandt kontrollen sted hos hans kone Marie. De var et meget agtet kontorbestyrer-par, men det var under

Dansk Arbejdsmandsforbund. Ved kommunesammenlægningen i 1970, kom Redsted-Hvidbjerg Fagforening under Nykøbing, og en epoke på 50 år var slut. Det var en fagforening, der under Landarbejderforbundet begyndte i modgang, men under Specialarbejderforbundet endte i medgang.

Mange i Karby-Hvidbjerg-Redsted kommune har meget at takke de 7 mænd for, der med en kolossal stædighed, indsats og fremsynethed overvandt de første svære år, og det uden tanke for, at de på noget tidspunkt skulle hædres for deres indsats, men der sker ikke noget ved, at vi andre sender dem en venlig tanke.

Demonstration af det nye vidunder, traktoren, ca. 1925. Nr. 6 fra venstre er Valdemar Thorsted, og nr. 9 er Kresten Østergaard, Erslev. Morsø Lokalhistoriske Arkiv vil meget gerne have flere oplysninger om billedet.

Familiebillede fra Erslev ca. 1920. Pigen i den hvide kjole er Kirstine Dam, og det er nok hendes konfirmation der fejres. Manden med fuldskægget er Kristen Pedersen, de andre bærer navnene Dahl og Dam.

Da afholdsbevægelsen kom til Mors

Af Holch Andersen

Begravelsen fandt sted fra 11/2
dagen d. 13 Febr., Kl. 11/2.

1 Lørdags døde vor kjære lille Son JENS,
10 Maanedes gammel,
Nykøbing, d. 6. Februar 1881.
Ingeborg Nielsen, Chr. Heltborg.
ledt Worm.
Begravelsen finder Sted fra Hjemmet forst-
kommende Søndag, Kl. 11.

Den kjære Datter Maren Kjerstine

Morsø Avis torsdag 10. februar 1881.

Dette dødsfald gav anledning til starten af afholdsbevægelsen på Mors. Efter begravelsen blev følget inviteret med hjem for at drikke kaffe. Som det dengang var sædvane blev brændevinsflasken sat på bordet foran mændene. At byde mænd kaffe uden brændevin var utænkeligt. Kvinderne tog fløde i kaffen og spiste hvedebrød til.

Kristen Heltborg bad sin broder, murer Poul Heltborg, som den ældste, at skænke for.

Til alles forbavelse nægtede Povl Heltborg at drikke brændevin. Hvad gik der af manden. Var han blevet syg – eller hellig?

Povl Heltborg, der kort forinden var vendt tilbage til Nykøbing, efter at han havde arbejdet flere steder i Jylland, forklarede, at han havde stiftet bekendtskab med den nye bevægelse, der ville bekæmpe det store forbrug af brændevin. Et forbrug, der var ødelæggende for mange hjem, især arbejderhjem.

Forundringen over at man kunne nægte at drikke brændevin, var så stor at den lille kreds kom til at diskutere behovet for en afholdsforening på Mors.

Selskabet havde hørt om de bestræbelser, der var for at udbrede ædruelighed og bekæmpe drukken-skab. Men ingen var klar over, at pastor Eltzholtz 17. april 1879 havde

stiftet Vejle Afholdsforening, på kristeligt grundlag og den norsk-amerikanske kvækermissionær John F. Hanson, 26. april 1879 havde stiftet en afholdsforening i Randers, på folkeligt grundlag.

Efter stiftelsen af Vejle og Randers foreningerne gik det stærkt med oprettelse af lokale afholdsforeninger.

I 1880 blev der oprettet to landsorganisationer »Den danske Totalafholdsforening« på folkeligt grundlag og »Den danske evangeliske Totalafholdsforening« på kristeligt grundlag. Efter svære forhandlinger blev de to organisationer i 1881 sluttet sammen under navnet »Danmarks Afholdsforening«.

Hvor murer Povl Heltborg havde mødt afholdsbevægelsen er ukendt. Hans nej til at drikke brændevin og diskussionen ved det lille barns begravelse gav stødet til, at brødrene Heltborg opsøgte og fortalte andre om behovet for at bekæmpe drikkeriet og oprettelsen af en afholdsforening på Mors.

De kom i forbindelse med lærer Ussing i Karby, der satte system i forberedelserne.

De få, der havde ønsket at være med – mest arbejdere – blev enige om, for egne midler at bekoste et møde i Nykøbing med redaktør og lærer Povl Møller fra Ålborg, som hovedtaler.

Mødet blev holdt tirsdag 13. december 1881 kl. 7 aften i et lokale i pogeskolen i Nørregade.

Redaktør Henrik Fog bragte dagen efter et fyldigt referat i sit blad, Morsø Folkeblad:

»Lokalet var overfyldt og mange måtte stå i gangen. Lærer Ussing, Karby, åbnede mødet med at sige: »Det nye, som kommer frem, møder altid modstand. Således også afholdssagen. Men ved at modstanden kommer frem, bliver sagen belyst

bedre. De kristne siger, at sagen ikke er efter bibelen. Andre siger, at sagen kan være god for drankere, men de vil ikke selv være med. Atter andre siger, hvad skal en fattig mand glæde sig ved, når han ikke må drikke snaps. Nogle siger, det er ikke min sag, men lovgivningsmagtens.

Men er det ikke enhver's pligt at bekæmpe drukken-skabslasten, der medfører løgn og elendighed og lægger mange for tidlig i graven. Særlig bør kvinderne støtte sagen, thi de må ofte lide hårdt under, at manden kommer beruset hjem eller samler drikkebrødre i hjemmet, som konen må opvarte.«

Ussing oplyste, at det årlige spiritusforbrug i Danmark kostede 42 mill. kr. Landets udførsel af heste, køer og får indbragte årligt 43 mill. kr. Han sluttede med at sige: »Når vi har råd til at drikke så mange penge op, bør vi ikke klage over de dårlige tider.«

Aftenens hovedtaler, Povl Møller, fortalte om afholdsløftet og dets betydning personligt og for samfundet.

Han omtalte videnskabelige forsøg, der belyste alkohols skadelige virkning på det menneskelige legeme og sagde bl.a.: »Drankerens ydre talte om hans last. Hans vås og vrøvlesnak, hans vanskeligheder ved at fælde en klar dom, viste, at hjernen var beskadiget.«

Povl Møller sagde, at afholdsbevægelsen stod uafhængig af religion og politik. Og derfor kunne han ikke forstå, at især de grundvigianske præster var modstandere af afholdssagen.

Provst Cederfeld Simonsen forsvarede præsternes modstand ved at sige: »Når de fleste præster stiller sig køligt over for afholdssagen, da er det fordi, der kun bekæmpes en enkelt last, og ikke søger at ramme ved roden. Det eneste der var en rigtig

Toftegade 19. I dette hus var Afholdshjemmet fra 1885 til 1890.

velsignelse ved, bar en kristelig omvendelse, og denne bestod ikke i aflæggelse af en enkelt last. Der er en stor fare ved at binde sig til afholdsløftet. Thi hvis en mand bryder løftet, kan han let hjemfalde til fortvivelse.»

Efter provstens indlæg var der flere af byens kendte borgere, bl.a. boghandler Dyhr og redaktør Fog, der advarede imod at aflægge afholdsløftet. De anbefalede i stedet at hver enkelt viste mådehold over for spiritussen.

Efter mødet var der 7 ægtepar fra Nykøbing og et par fra landet, der aflagde afholdsløftet og erklærede sig villige til at være stiftere af en afholdsforening på Morsø.

Dagen efter holdt Povl Møller om aftenen et foredrag i Hvidbjerg forsamlingshus og torsdag eftermiddag et møde i Outrup skole. Om aftenen talte han ved et møde i det største lokale i Nykøbing pøgeskole.

Møller udtalte bl.a., at mådeholdsdrikkerne var totalafholdssagens værste fjende. Det bragte redaktør Henrik Fog på talerstolen: »Jeg vil være med til at bekæmpe det. Jeg ønsker, at lovgivningsmagten stempler drukkenskab, som en forbrydelse. Men jeg vil ikke aflægge noget løfte, fordi jeg tror, at vi har lov til at bruge og få brændevin – bajersk øl, som guds gave til glæde og gavn, når vi bruger det med måde.

Der kan gå måneder, hvor jeg ikke smager en snaps eller en bajer. Men der er lejligheder, hvor jeg ikke vil

undvære og ikke kan få dem erstattet med andre drikkevarer.«

Henrik Fog forandrede kort tid efter sit standpunkt og aflagde afholdsløftet. Han blev en af de store personligheder inden for Morsø Afholdsbevægelse.

15. december 1881 stiftede 18 fra Nykøbing og to fra Karby »Totalafholdsforeningen for Morsø Sønder Herred«. Det var ægteparrene:

Pens. lærer M. Nybo – Severine Nybo, Nykøbing.

Gårdejer Mads Østergård – Else Marie Østergård, Nykøbing.

Murer Povl Heltborg – Kjerstine Heltborg, Nykøbing.

Arbejdsmand Kristen Hedegård – Cecilie Hedegård, Nykøbing.

Arbejdsmand Jeppe C. Sørensen – Kjerstine Sørensen, Nykøbing.

Murer Søren M. Jensen – Maren Kristine Jensen, Nykøbing.

Smed P. C. Pedersen – Mette Marie Pedersen, Nykøbing.

Arbejdsmand Mikkil Jeppesen – Marie Jeppesen, Nykøbing.

Arbejdsmand Chr. Heltborg – Ingeborg Heltborg, Nykøbing.

Lærer V. Ussing, Karby – hans forlovede Helene Madsen, Torp.

Mikael M. Nybo, der havde været lærer i Ø. Assels fra 1840 til 1878 og som pensioneret flyttede til Nykøbing, blev formand. De første møder blev afholdt i private hjem. Fra marts 1882 var der to månedlige møder, hvor lærer Ussing holdt foredrag

om afholdsspørgsmål og Nybo læste op af kendte forfatteres værker.

Flere – især arbejdere – meldte sig ind i den nye forening.

De første møder på landet blev afholdt 22. september 1882 i Karby skole, 23. september i Redsted skole og 24. september i Ø. Assels skole. Disse møder gav forøget tilslutning.

At medlemmerne var spredt over så stort et område, som det sydlige Sønder Herred og Nykøbing gav bestyrelsen problemer med at samle de 108 medlemmer.

Transporten foregik dengang enten til fods eller med hestevogn.

Bestyrelsen besluttede derfor at dele foreningen. 1. december 1882 blev »Nykøbing og omegns Totalafholdsforening« oprettet med 56 medlemmer. Nybo ønskede på grund af sygdom ikke at være formand for Nykøbing foreningen (han døde 1884). I stedet blev Søren Jensen valgt som formand.

De øvrige 52 vedblev at være medlemmer i »Totalafholdsforeningen for Morsø Sønder Herred«, med Ussing som formand.

Frederik Vilhelm Ussing var hjælper i Karby fra 1880 til 1883. Derefter til 1910 enlærer i Hesselbjerg.

Efter Ussing blev gårdejer Mads Nielsen, Hvidbjerg valgt som formand.

De to formænd arbejdede ihærdigt for oprettelse af afholdsforeninger i øens sogne. Mads Nielsen i Sønder Herred og Søren Jensen i Nørre Herred. 11. november 1883 blev »Fårup afholdsforening« stiftet. 9. december samme år, »Ljørslev afholdsforening«. 1884 blev der dannet foreninger i Solbjerg, Sundby 13. januar, – Tødsø 8. marts, – Erslev 21. marts, – Outrup 25. marts, – Dragstrup-Skallerup 27. april, – Ø. Jølby Afholdsforening« blev stiftet 6. februar 1885.

I årene fremover blev der oprettet afholdsforeninger i de fleste sogne på Morsø. I 1908 var der 26 foreninger med i alt 3000 medlemmer.

4. maj 1884 blev det vedtaget at oprette »Morsø Afholdskreds«, for at give arbejdet for afholdssagen mere slagkraft. Den første formand blev lærer Ussing med Henrik Fog som næstformand.

Det var i mange år en vanskelig opgave for Morsø Afholdskreds at

Afholdshjemmet fra 1890 til 1899.

holde sammen på foreningerne. Interesses modsætning mellem land og by skabte spændinger. Også de forskellige opfattelser, af hvorledes foreningerne skulle ledes, gav anledning til at de meldte sig ud og ind af kredsen.

Ved afholdsbevægelsens start på Mors i december 1881 var der ikke flere medlemmer end at møderne kunne afholdes i private hjem. Året efter var medlemstallet vokset til 56. At skaffe lokaler, som kunne rumme så mange, blev en vanskelig opgave.

Foreningens økonomi tillod ikke at leje eller købe hus.

Byens største lokaler fandtes hos gæstgiverne. Selv om en af dem tilbød gratis at stille lokale til rådighed, var det at mødes på et værtshus en umulig tanke for afholdsfolkene.

Bestyrelsen søgte om tilladelse til at afholde møderne i borgerskolen i Nørregade. Efter forhandling blev tilladelsen opnået.

Bestyrelsen måtte personligt garantere for, at der efter hvert møde

blev ryddet op og lokalet rengjort.

Efter dannelsen af Morsø Afholdskreds 1884 blev det økonomisk muligt for kredsen at leje et hus i Toftegade af købmand Soelberg. Den 10. september 1885 blev »Afholdshjemmet« i Toftegade indviet. Her fik medlemmerne fra landet et tilholdssted, når de var i byen, og Nykøbing foreningen et sted, hvor der kunne afholdes møder.

Som et eksempel på de forskellige opfattelser, der fra starten var inden for Afholdsbevægelsen i Danmark, skal nævnes striden mellem to afholdsforeninger i Nykøbing i 1885.

14. februar 1885 blev »Nykøbing Ny Afholdsforening« stiftet med 42 medlemmer. Ved foreningens indvielse af »Afholdshjemmet« i Nørregade, 6. oktober samme år, var der 150 medlemmer.

Til indvielsen og som hovedtalere var inviteret provst Cederfeld Simonsen og boghandler Dyhr. Morsø Avis bragte en meget udførlig omtale af festen og talerne.

Redaktør Fog var ikke blevet inviteret med, men der blev sendt et referat af Morsø Avis' omtale.

Dette nægtede Fog at optage i Morsø Folkeblad og kom med denne kommentar:

»Som vi både for sagens og for selve foreningens skyld, mener at burde omtale så lidt som muligt.«

Dagen efter blev han angrebet personligt af en indsender under mærket S. »Hvorfor vil De hr. Fog, ikke skrive om den nye forening?. Fordi der muligt kunne komme noget frem, som ville sætte en plet på Deres ledelse af afholdssagen.«

Johan Heltborg skrev et indlæg i de lokale blade 16. oktober:

»Mange af vore medlemmer har udmeldt sig af den gamle forening, fordi de var misfornøjede med og lede og kede af den måde hvorpå hr. Fog optrådte i den gamle forening. Han siges at være en frihedens talsmand. Men han skal vide, at vi som frie danske borgere, hverken vil lade os kommandere af ham eller hans

venner. Vi vil have lov til at danne et afholdshjem uden at blive presset til at få det sammenblandet med Good-Templarisme-politik eller andre afholdssagen uvedkommende ting.«

Henrik Fog besvarede angrebene ved, i sit blad at give en skildring af forholdene, set fra hans side.

Efter at have takket for den opmærksomhed de konservative kræfter i byen viste ham som venstremand, skriver han:

Der har, så længe afholdsbevægelsen har været oppe, været to retninger der har kæmpet om herredømmet, – to interesser, der hver for sig har villet have overtaget.

Den ene er SAGEN – den anden FORENINGEN.

Den første retning søger gennem ordets, overbevisningens og eksemplets vej at udrette noget.

Den anden søger først og fremmest at få så mange medlemmer som muligt opført i bøgerne.

Jeg slutter mig til den første retning. Jeg tror, at foreninger, hvis opgave er at modarbejde berusende drikke, er bedre tjent med få, men ærlige medlemmer, som vil arbejde for SAGEN, end mange, som kun er gået med af uvedkommende grunde, som for eksempel, at komme til et bal eller en fornøjelse.

Det er disse to grundsyn, der har medført skilsmisse mellem den gamle forening og den nye forening.

Den gamle forening, som i foråret mistede en stor del af sine medlemmer, følte sig straks svækket og måtte samle kræfter, før den kunne optage sin gerning. Det er nu sket i Afholdshjemmet i Toftegade, hvor vi samler hvem der har lyst til at komme til foredrag, – oplæsning og forhandlingsmøder.«

Bestyrelsen for den gamle forening, havde foruden striden med den nye forening vanskeligheder med at finde en vært, til at drive Afholdshjemmet i Toftegade.

Det var først, da former Chr. Bach og hustru Karen Marie i sommeren 1886 blev ansat som værter, at der kom gode forhold i Afholdshjemmet.

Chr. Bach passede sit arbejde på Jernstøberiet, og Karen Marie styrede »Hjemmet«. »Madam Bach«, som hun blev kaldt, forstod at hygge om gæsterne. Det blev for mange landboer, også ikke afholdsfolk, en

selvfølge, at når de var i staden, skulle kaffen drikkes i Toftegade.

En del unge mennesker brugte hjemmet som pensionat. Her fik de en god mad til billige priser. Og for mange betød det en del, at her blev de ikke fristet med spiritus.

Værtsparet Bach forstod også at skabe gode rammer omkring de møder, Nykøbing Afholdsforening holdt i bygningen.

Det populære værtspare var, sammen med, at den gamle forening gik ind for oplysning i arbejdet for afholdssagen, årsag til at denne forening overlevede den nye forening i Nørregade.

Efterhånden som foreningen fik forøget tilslutning blev lokalerne i Toftegade for små. Bestyrelsen for Morsø Afholdskreds fik kontakt med blikkenslagermester N. M. Nielsen, der ejede Algade 18. Han havde planer om at købe naboejendommen nr. 20. Rive begge bygninger ned og på grunden opføre en større ejendom.

Nielsen og Morsø Afholdskreds' bestyrelse blev enige om, at ved at leje en del af huset, for en 10 års periode, kunne bestyrelsen selv bestemme indretningen deraf.

14. november 1889 blev der i grundmuren til den nye ejendom nedlagt en tinkapsel indeholdende en beretning om afholdsbevægelsens start på Mors, navnene på medlemmerne af hovedbestyrelsen for Danmarks Afholdsforening samt en redegørelse for planen for Afholdshjemmet. De sidste numre af Morsø Avis og Morsø Folkeblad og Afholdsbladet.

Kapslen blev indmuret, læge Johan Hinding lagde, som repræsentant for hovebestyrelsen, den første sten, redaktør Fog, som formand for Morsø Afholdskreds, lagde den anden sten.

Medlemmerne af Nykøbing Afholdsforening ønskede, at Chr. Bach og hustru skulle være vært ved det nye Afholdshjem. Men flertallet i kredsbestyrelsen gik ind for Niels la Cour, der blev valgt og var vært det meste af den tid, hjemmet var i Algade.

1. maj 1890 blev det nye Afholdshjem inviet.

Der var restaurationslokaler ud mod gaden. Nede i gården en stor sal

og i en sidebygning var der staldplads.

Først på eftermiddagen samledes afholdsfolk fra land og by i Toftegade for at tage afsked med Chr. Bach og hustru. Med 8 faner i spidsen gik man i optog til det nye hjem i Algade.

Redaktør Fog, læge Hinding og pastor Svarre, Vejerslev, talte om afholdsbevægelsen og dens betydning for samfundet. Derefter var der underholdning af sangkor og musikkorps.

Senere åbnede den store basar. Der var overalt i lokalerne opstillet salgsboder, tombola m.m.

Basaren var åben i tre dage og gav et stort overskud.

I begyndelsen var der tilfredshed med lokalerne, men det viste sig at indretningen af restaurationen og køkkenet var dårlig. Placeringen midt i hovedgaden gav problemer, som ingen ved planlægningen havde tænkt på. Restaurationen og mødelokalet blev ofte besøgt af berusede mænd, der var opsat på at drille afholdsfolkene.

Disse besværligheder gav stødet til, at bestyrelsen ønskede at købe eget hus. Juni 1897 købte Morsø Afholdskreds og Nykøbing Afholdsforening en ejendom i Nygade af enkefru Knudsen for 16.500 kr. En del af pengene blev skaffet ved aktietegning blandt øens afholdsfolk, samt ved en 8 dages basar.

Huset der var 25 alen langt, var kun få år gammelt og lå på en 2500 kvm. stor grund. Den unge arkitektstuderende Chr. Frühstück Nielsen udarbejdede gratis tegninger til ombygning af huset til restauration med køkken i sidebygningen.

I forlængelse af huset blev der bygget en stor sal, med værelser i tagetagen.

Den store lock-out i foråret 1899 standsede arbejdet.

Medlemmerne tog selv fat og støbte fundamentet til salen og én udførte en del af murerarbejdet.

Der blev derfor ingen forsinkelse af arbejdet, og indvielsen af det nye hjem fandt sted som planlagt 1. november 1899.

Morsø Folkeblads referat af indvielsesfesten begyndte med:

»Allerede ved totiden om eftermiddagen kørte et par vogne ind i

Nygade ca. 1900. I billedets højre side, bygningen, der blev købt i 1897 af enkefru Knudsen for 16.500 kr. Ved gavlen blev der i 1912 bygget til, og her indrettedes den lille sal. Foreningens store sal er til venstre for indgangsdøren med afholdstjernen.

gården med afholdsfolk fra Solbjerg. Lidt efter lidt kom der flere fra andre foreninger. Byens folk kom lidt senere. Da klokken var 4 var alle siddepladser i salen optaget og balkonen fyldt. Mange stod ude i gangen og i de tilstødende lokaler.«

Referatet fortæller, at jerndrejer Marinus Svendsen, der var formand for Nykøbing Afholdsforening, bød velkommen. Derefter holdt læge Johan Hinding et foredrag om drikkeriets forbandelse for mange af byens små hjem, som han i sin egenskab af læge havde stort kendskab til.

Redaktør Fog var næste taler. Han fortalte om de ulykker krigen 1864 havde bragt Danmark, med tabet af Sønderjylland. Fog udtalte:

»Vi har i dag en fjende, som raser her og gør store ulykker hvert år, – måske lige så store som prøjserne gjorde i 1864.

Thi for hvert hjem drikkeriet ødelægger, er det et stykke Danmark der

går tabt. Vi er glade for vore kirker – skoler – forsamlingshuse – højskoler – andelsmejerier og sådanne bygninger hvorfra der arbejdes på at rejse vort folk åndeligt og materielt.

Men vi har bygninger, der er en ulykke for vort land. Fængsler – straffeanstalter – fattiggårde og sindssygeanstalter. Det store flertal der kommer disse steder, kommer der på grund af drik.«

I 1912 blev ejendommen udvidet. Restaurationsbygningen blev forlænget og bygget sammen med Landmandshjemmet. Der blev bygget en etage på, med værelser til udlejning. En ny sidefløj blev opført, hvor der var køkken og vaskehus. På 1. etage var der lejlighed til værten.

Afholdsfolkene på Mors var ikke bange for at påtage sig store opgaver.

I sommeren 1888 var der udflugt til Højriis, hvori deltog 4000 afholdsfolk fra Mors, Salling og Thy.

1890 samledes 4000 til stævne i Nykøbing.

På grundlag af Morsø Folkeblads referat skal her omtales en sommerfest den 30. juli 1893 i Nykøbing, hvori 8000 mennesker deltog.

Midt på formiddagen begyndte afholdsfolk fra hele øen at køre ind til byen. Der kom mellem 300 og 400 hestevogne med i alt 4000 mennesker. Sammen med foreningsmedlemmer fra Nykøbing samledes man ved færgen kl. 11 for at modtage 800 gæster fra Viborg og Skive.

Efter modtagelsen gik man i procession til Afholdshjemmet i Nygade, hvor gæsterne fik kaffe.

Morsingboerne vendte tilbage til havnen for at modtage yderligere 2000 gæster fra Ålborg og Nibe, der kom sejlen hertil med 2 dampskibe. Samtidig kom nogle skibe med flere hundrede gæster fra Fur og Nord-salling. Også disse gæster blev beværtet med kaffe.

Billedet, der er taget fra isenkræmmer Vihl. Bangs ejendom på Lilletorv, viser en procession af afholdsfolk, der går igennem Vestergade. Det nøjagtige årstal kendes ikke. Det må være efter 1900, hvor Møgelvangs ejendom, til højre, blev opført, men før 1913 hvor en del af den lave ejendom med kviste blev revet ned og det nuværende Vestergade 4 blev opført.

Efter at de havde drukket kaffe, blev gæsterne af nykøbingenserne vist rundt i den flagsmykkede by.

De så den nye skole – den nye kirke – jernstøberiet – tekstilfabrikken – tobaksfabrikken og flere af de store værksteder. Alle steder var der åbent hus og stort besøg.

Ved 3-tiden samledes alle deltagerne i Nygade for i procession at gå til festpladsen i Anlægget.

Forrest gik bestyrelsen for Morsø Afholdskreds med kredsbanneret. Derefter byens musikkorps. Så de to faner fra Nykøbing fulgt af medlemmerne fra Mors. Der var 14 faner fra hele Mors.

Derefter kom Ålborg Regimentsmusikkorps og Ålborg foreningerne med faner. Så fulgte Nibe Musikkorps med medlemmerne fra Nibe – Viborg og Skive. Alle foreningerne havde deres faner med.

Optoget gik gennem Grønnegade – Ågade – Vestergade – Algade – Østergade og ud til Anlægget.

Da de forreste i optoget passerede

Lilletorv, var de sidste ud for Møgelvangs port i Grønnegade.

Ved ankomsten til festpladsen samledes ca. 6000 omkring talerstolen, for at høre afholdsfolkenes topfolk tale. (I dag kan vi ikke forstå, at talerne kunne høres af så mange. Det var før mikrofoner og højttaleres tid.)

Efter talerne spredtes deltagerne i Anlægget. Nogle satte sig i græsset for at spise den medbragte mad. Andre gik ind i det store telt, hvor der kunne købes mad og drikkevarer.

Om aftenen hyggede gæsterne sig enten ved at spadserere i Anlægget og ved stranden eller høre koncerten med regimentsmusikerne og sangkorret fra Ålborg.

Koncerten sluttede ved 9-tiden. Deltagerne fra Viborg og Skive blev af mange fulgt til færgen, som kl. 10 sejlede til Glyngøre, hvorfra der var ekstratog til Skive og Viborg.

Gæsterne fra Nibe og Ålborg havde mere tid. De skulle først sejle fra havnen kl. 12.

Et er fest, et andet det daglige arbejde i foreningerne.

Et eksempel herpå var et møde i Nykøbing Afholdsforenings ungdomsafdeling, søndag 20. oktober 1912.

I forhandlingsprotokollen står der, at mødet var godt besøgt, og efter at lærer Brix havde læst op, legede man »Hans og Grethe« – »Gang med forhindringer« – »To mand høj« og »Der brænder en ild«.

Sommerfesten og ungdomsmødet fortæller en del om den tid.

Man krævede ikke megen underholdning, man var selv aktiv.

Man arbejdede for sagen ikke for personen. Derfor er det i pionerernes ånd, at denne artikel kun flygtigt nævner enkelte af de personer, der fra starten var de bærende kræfter i Afholdsbevægelsen på Mors.

Det vil kræve mere plads end der her er til rådighed, at omtale de mange foreninger og bevægelser der på Mors har arbejdet for Afholds-sagen.

Morsø Afholdskreds fotograferet foran den store sal ca. 1905.

Medlemmer af Afholdssangforeningen »Fremad«, 1910. I foreningens formålsparagraf står der: Sangforeningens formål er gennem indøvelse af korsange (helst bl. kor) at bidrage til at vække interesse for sang, samt til underholdning ved afholdsmøder, fester, koncerter og selskabelige sammenkomster.

At komme på udflugt var i 1920'erne en af årets store begivenheder. En ekstra oplevelse var det, hvis udflugten foregik med tidens vidunder, bilen. Det øverste billede viser medlemmerne af Ljørslev Afholdsforening på udflugt ca. 1920. På det nederste billede ses medlemmerne af Elsø Afholdsforening på udflugt til V. Vilsund ca. 1926.

Ø. Assels Afholdshjem 1919.

Jenny Nielsen og Emma Vestergård er med rette stolte af Solbjerg Afholdsforenings fane, som de har broderet, År ?

At udviklingen med hotellernes køkkener er gået meget langsom, ses af de to billeder fra Morsø Afholdshjems køkken 1920 og 1959.

Køkkenet er blevet større. Arbejdsomt er forholdene næsten ens. Det er det samme brændselsfyrede komfur, der bliver brugt. Bortset fra, at i 1959 var det ikke tilladt at have hund i køkkenet, er de hygiejniske forhold ens.

En årgang 32's minder om Mors

Af Vera Søe Mikkelsen

I 70'erne læste jeg et sted, at om nogle år kunne en del unge mennesker fortælle, at de var vokset op i en fattig familie med kun én bil.

Det var en vits – og dog. Alt er jo relativt.

I min barndom var det lykke at eje en gammel cykel. Mor og Far, Kathrine og Poul Klemmensen, boede i det lille hus neden for bakken i Nr. Dråby.

De havde købt det i 1931 for 400 kr. Det halve af huset var faldet sammen, og det store stykke jord, der hørte til, var en brakmark med mandshøje tidsler. Efter istandsættelse var det hele oppe i en pris af godt 2000 kr.

Året efter dukkede jeg op, og kun 1 år efter kom lillesøster Ida. Det har været hårdt at starte med småfolk igen efter ni års ophold i børnefødsler. Vi var nu syv søskende, hvoraf de tre ældste var fløjet fra reden.

Far arbejdede ved Skarrehage Molerværk, og i flere år foregik turen til fods, og så kunne det endda ske, at han blev sendt hjem igen, hvis ikke der var arbejde til ham. Det var ikke ualmindeligt, hvis ikke man var så heldig at have en fast plads med arbejde nok hele sommeren.

Så snart frosten satte ind, var der permanent arbejdsløshed, og understøttelsen var på 2 kr. om dagen. I de strenge vintre blev de arbejdsløse sendt ud til snekastning, det var stærkt begrænset, hvad datidens snepløve kunne klare.

Hvis ikke Far og Mor havde været så bjergsomme og ukuelige, som de var, havde det set sort ud. Men det var en tid, hvor alle udveje blev benyttet, og vi børn fik lært at arbejde og hjælpe til. Enhver måtte yde sit for at klare skærene og få mad på bordet hver dag og varme i kakkelovnen.

Når jorden var tjenlig, blev den

store køkkenhave ordnet. Det var Far, der stod for det, ingen blev betroet til at hjælpe. Rækkerne skulle være snorlige, og kartoflerne skulle lægges, så de dannede rækker, uanset fra hvilken vinkel de blev betragtet.

Så varede det ikke længe, før haven bugnede af alt. Der var vi selvforsynende, og en gårdejer kunne da også komme forbi og tigge sig til en suppevisk. Når haven var i orden, gik det løs i tørvemosen efter endt arbejdsdag på Molerværket, og der blev lavet tørv til mørkets frembrud.

Senere, når de var tørre, skulle de rejses og somme tider også skrues. Det sidste var Mors og vores arbejde. Når tørv og smuld var i hus, kunne der graves træerødder op, hvor levende hegn var blevet fældet. Rødderne blev kløvet med kiler, savet, hugget og stakket. Så var varme i kakkelovn og komfur sikret.

I roerne rundt om kunne der også tjenes en skilling. Mor hakkede i busk, og så kravlede vi to unger bag efter med sække bundet om knæene og lugede til én plante. Når kornhøsten var overstået, måtte vi samle tabte aks på markerne. Det var rigtige hyggeaftener sammen med Far, og aksene var guf til hønsene, som var et vigtigt led i husholdningen. Her indgik også kanin- og gedekød som et godt supplement. Disse husdyr kommer vi til senere.

Om efteråret var det kartoffelhøsten det gjaldt. På de store gårde gravede vi kartofler op på part. Vi fik ca. hver 7. række for at grave resten op til gårdejeren. Det foregik i vores efterårsferie. Mor gravede op, og vi samlede, indtil Far kom fra arbejde, så gravede han, og vi var tre til at samle.

Efter en hel dag med det, var det skønt, hvis man ved 19-tiden kunne få lov at smutte over stok og sten

hjem og påbegynde aftenmaden og pasning af dyrene. Dem havde vi mange af.

Vores mælkeforsyning fik vi fra to geder, som græssede i vejgrøfterne. De skulle hentes hjem og malkes. Hønsene skulle fodres og æg samles ind. Der skulle plukkes grønt til kannerne, en sommer havde vi 25.

Kat og hund skulle plejes og fodres. Desuden havde vi en julegris. Den blev købt om foråret og var tit den mindste i et kuld. Så var prisen derefter, og ved god og kærlig pleje blev det til en stor fed gris, godt fodret op med kogt kartoffelskræl for at drøje på den dyre grutning. Levertran fik den også, så benene kunne blive ved med at bære den.

Alle vores grise hed Ajs Jyde og var kælnes som hunde. Det var en grufuld dag, når hjemmeslagteren kom i december. Så var det om at komme væk og stikke fingrene i ørerne.

Forinden var det store saltkar blevet skuret, og nu blev der saltet, kogt, stegt og røget. Det var utroligt, hvad Mor kunne få ud af en gris. Da kunne man ikke bare pakke ind og lægge i fryseren.

De første dage var det svært at nyde den gode mad ved tanken om, at det var Ajs Jyde vi skulle spise.

Om efteråret skulle der slagtes gæs og ænder på gårdene, og her var Mor en efterspurgt arbejdskraft. Der kunne tjenes 10 kr. på en 13-timers arbejdsdag.

I lang tid hjalp hun også en handicappet dame om morgenen, havde skolerengøring og hen ad vejen barselspatienter både i og uden for familien, og var der små kår i disse hjem, blev det til gratis hjælp.

Når julen nærmede sig, fik vi lov at bestille en bog hver i skolen, og ved den tid var der ekstra spænding i luften, for hvert år fik vi en jule-

pakke fra farbror Jørgen i København. Den indeholdt gerne puslespil, »Troldepus« og marcipangrise. De sidste endte deres dage som smeltede klatter eller indtørrede tingester, alt efter hvor de blev gemt. Vi nænnede ikke at spise dem.

Et år fik vi en stor kælk af vores storebror. Det var Mor nok ligeså glad for, som vi var; indtil da havde vi kørt på rumpen ned ad skrænterne i Hyrdedal, og det var der ingen buksebag, der kunne holde til.

Ellers var vores yndede vintersportssted lergraven. Når de store vandhuller var tilfrosne, kunne der i et par jernbeslåede træsko og med et godt tilløb skydes en god fart hen over isen, når en bane var blevet slidt til. Skøjter var en utænkelig luksus.

Der blev også læst meget derhjemme. Bøger var det eneste, Far ofrede penge på. Han gik på jagt ved Bredvig og senere Bredvigs efterfølger og fandt gode, gamle bøger til små penge.

Om vinteren gik vi til gymnastik i Forsamlingshuset og et år også på danseskole.

Børneværelse var der ikke noget, der hed i vores lille hus. Vi sov sammen i en dobbeltseng i soveværelset, og plads til legetøj gav ikke store pro-

blemer. Det havde vi ikke meget af, men vi havde hinanden og brugte fantasien.

Et par brædder lagt på sten og pyntet med polerede glasskår var vores legehus.

Sten med hul igennem blev der sat en snor i, og så havde vi »hvolmbo-køer«, det er vist i dag en uddød race.

Dukkehoveder kunne købes, og så fabrikerede Mor krop, arme og ben til vores børn. De blev stoppet ud med kapok. Hønsefjer blev brugt til dukkernes sengetøj.

Vi tiggede os til et par kvadratmeter jord ved Far, så vi kunne anlægge en lille have, og der blev plantet og plantet om i det uendelige. Fars jord var dyrebar for ham og skulle udnyttes til fornuftige og givtige formål.

Naturoplevelser havde vi mange af. Fuglereder blev forsigtigt holdt under observation. Et svalepar byggede rede under en bjælke i bryggeret og rugede unger ud. En sommer havde vi et par moderløse harekillinger, som vores kat ammede.

Tilløbende rotter blev fanget i en trådfælde, og vi sørgede for, at de fik et sidste godt måltid, inden Far kom hjem.

Vi digtede sammen og lavede også et teaterstykke, som blev opført sam-

men med veninder derhjemme i stuen. Her kunne fantasien få frit spil, og det blev en rigtig gyser.

Naboer og veninder savnede ikke besøg af os. Vi kom mange steder og legede, og hjemme hos os var der altid åbent hus, hvis ikke vi var på arbejde. Da vi blev lidt ældre, gik vi ud og passede børn. Det kunne der tjenes 1 kr. ved. Et enkelt sted 2 kr. Disse indtægter blev samlet til køb af et stykke tøj eller et par sko.

At beskrive min barndoms oplevelser uden at nævne bare lidt om Stinne og Jens Hvass er en umulighed. De var vores nærmeste naboer, og hos dem var jeg så meget, som tiden tillod. Trods deres slid med det lille husmandssted var der altid tid til sjov.

Stinne og jeg lavede rim og små sange sammen, og Jens var min barndoms orakel. Jeg troede på alt, hvad han sagde. Selv da han bad mig komme en regnvejrsdag og hjælpe med at klippe og rense hønsenes negle, var der ingen, der kunne rokke mig i min tro på det seriøse i forslaget. Når Jens havde sagt det, så passede det!

Sommerens højdepunkt blev efter skolestart udflugten. Hvis vi kunne låne en jumbe eller en fjedervogn og ægte hestekræfter, var det lykken. Ellers kom vi med i en anden ekvipage. En lang række hestevogne pyntet med blomster og grene satte så kursen mod Salgjerhøj eller Legind Bjerge. Dejlige madpakker havde vi med, og i løbet af dagen vankede der en 15-20 øres is og en sodavand til hver.

Da jeg var 7-8 år kom krigen og besættelsen, og det blev endnu strengere tider med rationering af alt.

Far blev som så mange andre tvunget til at arbejde for tyskerne i Hanstholm. Arbejdsløshedskassen blev lukket, og der var ingen vej udenom.

Da så vi Far og Mor slået ud. Tænke sig at skulle arbejde for landets fjender, men der blev ikke spurgt om småfolks meninger og følelser.

Med besættelsen fulgte der mørkelægning, og karbidlampen kom frem. Det var et spændingsmoment, når den skulle tændes, hvilket foregik udendørs på grund af eksplosionsfaren. Hver aften stod vi og

Morslands historiske Museum

Åbent:

Daglig fra kl. 10 til 16

Morsø lokalhistoriske Arkiv

Åbent:

Tirsdag og torsdag

fra kl. 13 til 17

Kathrine og Poul Klemmensen foran hjemmet i Nr. Dråby.

ventede på braget, som heldigvis udeblev.

Vores vinteraftener mindes jeg som noget helt specielt. Efter en herlig dag i sne og på is kom vi ind til varme og hygge. Inde i kakkelovnens kogerum stod der en gryde og putrede med stuede kartofler, flæsketerninger og løg, og fik vi så en god humpel rugbrød til, var sulten stillet.

Efter opvasken sad Mor med sit håndarbejde, og Far fandt løvsaven frem, og mens fine ting blev fremstillet blev der fortalt historier. Oplevelser fra deres barndom blev vi aldrig trætte af at høre på. Mange beretninger fra de første år i deres ægteskab sluttede tit med: »Nej, hvor har vi det så godt nu«.

Dengang ødelagdes familiehyggen ikke af en TV-skærm. Vi havde en gammel radio, men efter pressens radioavis blev der lukket for den, hvis ikke lige det ugentlige hørespil »Familien Hansen« var på programmet. Det ville vi alle gerne høre.

Indtil vi begyndte i skolen, måtte vi hver dag afbryde legen ½ time og

sidde stille, mens der var morgenandagt i radioen. Derefter bad Mor en lille bøn sammen med os. Ikke fordi Far og Mor var stærkt religiøse, men en ordentlig opdragelse krævede, at vi lærte at respektere vores Skaber og alt det skabte.

Desuden blev ærlighed indprentet nøje. Om man tog en 2-øre eller 1 kr. var lige slemt. Begge dele var tyveri.

Skolegangen startede ved gamle lærer Vestervig. Skolen var, hvad man i dag vil benævne som »den stråtekte« med en lille og en stor klasse og kun én lærer til alle elever.

Det første år var ikke spændende. Vi var tre piger i klassen, og de to holdt sammen. Året efter kom Ida og nogle andre piger i skole, så var vi en lille flok, der holdt sammen som ærtehalv, og det gav styrke.

Vores gamle lærer havde mange sygdomsperioder, og efter at han rejste, blev det til skiftende vikarer. I alt 6 forskellige lærere i de syv år jeg gik i skole. Det var unge dygtige lærere, der kom med et friskt pust udefra, og vi var ikke dårligt stillede, når vi gik

ud af den skole. Videre læsning i Nykøbing blev foreslået, men da spjærkede jeg imod, og der skulle mod til at sætte sig op mod Fars ønske. Men de almindeligste udsigter efter en eksamen dengang var kontorjob, og jeg fandt det ikke spor lokkende at blive spærret inde.

Det eneste jeg havde lyst til var livet på landet, og jeg fik plads ved Marie og Gunnar Vester på »Lisbjerggård« i Skærbæk. Det var en grim dag, da jeg skulle starte. Min gang over markerne var tung. Det var jo et definitivt farvel til trygheden. Jeg vidste, at nu skulle jeg klare mig selv. Der var ingen vej tilbage.

Livet på gårdene var meget afvekslende, der var nok at se til både inde og ude. Det var før modernisering og mekanisering.

Begyndelseslønnen var 90 kr. om måneden, og det var en god løn. Mit første indkøb var en kommode, og så sparede der op til en cykel.

En aften om ugen havde jeg fri, så jeg kunne smutte over markerne og være hjemme ved Far og Mor et par

timer. Det skulle ikke overdrives, der var en arbejdsdag igen næste dag.

Ellers skulle der tælles kreaturer om aftenen. Så gik jeg op på »Lisbjergshøj«, hvorfra indhegningen kunne overskues. Det var skønt, hvis tallet stemte, og der ingen udbrydere var. Ellers skulle de selvfølgelig findes og gennes ind igen. Fra højen kunne jeg se hjem, og så sad jeg der 14 år gammel med hjemve og havde lidt ondt af mig selv.

Det var almindeligt med frihed hveranden søndag, men Marie vidste godt, hvor glad jeg blev for ekstra søndagsfrihed, så det fik jeg ret tit.

Der blev ikke stillet store krav til bekvemmeligheder. Møbleringen i et pigekammer bestod af en seng og en stol. Det var flot, hvis der også var et lille bord. Der var ikke varme, og en ituslået rude midlertidigt tættet med klude eller en halmvisk satte ikke sindet i kog. Heller ikke rim på væggene og det øverste af dynen om morgenen tog man skade af. Glarmesteren boede ikke lige om hjørnet.

De frosne ruder var fine fikserbilleder. I samme klima foretoges det daglige bad, som begrænsede sig til etagevask i en balje vand.

I karlekamrene var der halm i sengene, og det var lunt til både mand og mus. En stiltfærdig mus kunne godt få lov at hygge sig der i vintertiden. Møbleringen her var ligeså sparsom.

Efter et år i Skærbæk fik jeg plads ved Jenny og Mikkel Roesen.

Det blev en god, lærerig plads. Jenny var en dygtig og sparsommelig husmor, der også havde evne til at lære fra sig, og jeg fik lov til at prøve alt, men første gang jeg blev bedt om at slagte 10 kyllinger, var jeg skrækslagen. At nægte det var flovt og utænkeligt. Kyllingerne døde da også, og slagteren overlevede.

Jennys have var en park, som jeg nød at arbejde i. Der var et lysthus med kaprifolier om, og en lille dam var der også.

Sønnerne drev landbruget. De var flinke og hyggelige at arbejde sammen med, og især Jens knyttede jeg mig meget til. Han var som en rar storebror.

Jeg nød at få lov til at hjælpe med alt, og uanset om der skulle spredes møg eller slynges honning, var der altid en god stemning mellem os alle.

Der blev brændt korn til kaffeer-

statning. Kaffeegrums blev kogt op for at få de sidste dyre dråber med. Bading og henkogning var også tit på programmet.

Mikkel var sognerådsformand og indgød respekt. Han virkede streng og tillukket, men havde hjertet på rette sted, hvis småfolk var i knibe.

I begyndelsen var jeg parat til at krybe i et musehul, når han var i nærheden, men det varede ikke længe, for jeg fik lov til at hjælpe ham på kontoret med selvangivelser og udlevering af rationeringskort. Alle kom her efter skemaer, der skulle udfyldes til køb af arbejdstøj i efterkrigsårene. Også flyttebevis blev ordnet her.

Efter 1½ år fik jeg lyst til at prøve bylivet og fik plads ved bager Pedersen i Østergade, Nykøbing. Det blev kun til nogle måneder, så blev søster Mitte syg og skulle have hjælp, og det var ikke noget offer for mig at sige farvel til byen.

Det blev et dejligt år på Ejerslev Lyng. Det var som at bo i sommerhus hele året ved plantage og strand. Også her var der små kår, men der var masser af fisk i fjorden og ingen kvoteordning. Kartoffler og grønsager kunne hentes i køkkenhaven, og stod menuen på kartofler, sovs og syltetøj, var der ingen, der rynkede på næsen. Vi havde det godt og hyggeligt sammen.

Heldigvis blev Mitte rask, og så skulle man ud i verden igen. Sådan følte det.

Efter en sommer på en gård i Skjern og et ophold på Borris Husholdningsskole, vendte jeg hjemad igen og ville atter prøve livet i byen.

Det blev i køkkenet på KFUM's pensionat og senere på Afholdshotellet, men landet trak i mig, og jeg tog nu plads som husbestyrerinde. Først ved Kr. Nørgård i Ejerslev og senere ved Oluf Djernæs i Skærbæk. Begge steder rare arbejdsgivere, der overlod alle »indenrigsanliggender« til mig.

I Skærbæk havde jeg startet, og her sluttede det frie bondeliv på Mors. Det var ikke altid »lutter lagkage«, men en tilpas hærkning er styrkende.

»Arven« vi fik med hjemmefra, arbejdsglæden plus kærlighed og varm interesse for vores færden er nok den bedste ballast, man kan komme ud i livet med.

Vores start var et godt og rigt liv tæt på hinanden og naturen. Det var ikke udskiftning af møbler og bil det gjaldt dengang, men en daglig, fælles kamp for at overleve og holde sult, kulde og kreditorer fra døren.

Alt, hvad jeg her har skrevet, er måske udsprunget af et længe næret ønske om at få slået fast med syvtommersøm, at livskvalitet ingen som helst forbindelse har med store bøffer og statussymboler.

Vi kommer jævnligt til Mors. Mor bor nu i beskyttet bolig i Sdr. Dråby, 93 år gammel. Hun har en dejlig lejlighed med moderne bekvemmeligheder, som hun kunne have fortjent og haft hårdt brug for, da hun sled i det sammen med Far. Da var der bare ingen.

Til Nr. Dråby kommer jeg sjældent. Vores gamle hjem er ukendeligt, atmosfæren fra dengang ødelagt. Mosen er udtørret, ingen hørsegøg »skvaldrer«, og de glade frøers kvækken er forstummet.

Vi må glæde os over alle de gode minder, vi har.

Morslands historiske Samfund

Bliv medlem af
Morslands historiske Samfund
og støt det lokalhistoriske
arbejde på Mors.

Kontingentet er årligt kr. 75,00
– for par kr. 100,00

Herfor modtager man gratis
Jul på Mors
og 3 årlige medlemsblade.

Henvendelse til:

kasserer Poul Maaetoft
telefon 97 72 07 83

Kirsten og Søren Møller Larsen foran deres velholdte landejendom i Faarup ca. 1930. Svigersønnen, Henry Josefsen, er lige kommet hjem med et læs halm.

En landsbyskole, men hvilken skole og hvornår er billedet taget? Det har tilhørt Mikkel Blaabjerg i Solbjerg.

En ejendom i Algade

Af Hans Overgaard

Algade 9 huser i dag en detailforretning, ligesom alle de andre ejendomme i gaden; men sådan har det ikke altid været.

I 1700-tallet var de fleste ejendomme i Algade præget af den nære tilknytning til landbruget, hvilket bl.a. ses af baghusenes indretning til stalde, lader og vognskure. I Algades baghuse havde også enkelte håndværkere deres værksteder, og fra midten af 1800-tallet udvidedes deres antal betydeligt.

I 1700-tallet foregik handelen i købmandsgårdene, på torvet og markedspladsen; men da indbyggerantallet steg, og vareudbuddet voksede i løbet af 1800-tallet, blev der også indrettet butikker i husenes beboelsesrum.

Beboelserne er nu for længst væk fra gadeplan, og i de senere årtier er værkstederne næsten forsvundet – industrien har overtaget fremstillingen, og serviceværkstederne er flyttet til udkanten af byen.

Algade 9 er et eksempel på denne udvikling: landbrug – håndværk – handel. I dag sælges der herretøj fra ejendommen.

Hvor længe der har været hus på denne plads vides ikke. På nabogrundene er der fundet spor af bebyggelse i 1400-tallet, og det samme kan være tilfældet for Algade 9; men først fra 1700-tallet er der skriftlige oplysninger om bygninger på stedet.

1748 blev et katastrofeår for Nykøbing. Der var ildebrand, og fra bommen i Vestergade til købmand Christen Quistgaard (Faartofts Passage) blev 48 ejendomme – næsten halvdel af byen – flammernes bytte. De brandlidte blev bevilliget 2000 Rdl. af konsumtionskassen; men det var kun omkring 10 % af de nedbrændte huses værdi, og hjælpen blev fordelt over 3 år.

Ti år efter branden var 25 ejendomme blevet genopført; men trods bestemmelser om, at de nye beboel-

Bager Wachters hus med den flotte facade fra 1858. Foto ca. 1877.

seshuse skulle dækkes med tegl, fik syv af dem igen stråtag – der var vel ikke penge til andet.

Algade 9 lå i udkanten af brandområdet, og her brændte kun forhuset, mens 3 baghuse blev stående. I sydsiden af gården stod der et hus på 8 fag, indrettet til stald, vognhus og gæstekammer, i nord et 5 fags hus til

»Ilding« (brændsel) og i østsiden af gården, tværs over gården, var der et hus på 9 fag til lade og »Paque Boe« (pakhus). Alle tre huse havde stråtag og var af bindingsværk med lerklining, og de betegnedes i 1761 som gamle.

Efter branden blev der bygget et nyt forhus på 11 fag til beboelse, også af bindingsværk, men med murede

tafv i væggene og med tegltag. Hele ejendommen var vurderet til 450 Rdl. i brandforsikringen.

I 1761 hed ejeren Anders Poulsen. Om ham ved man kun, at han boede i ejendommen, og at han døde som 60-årig i 1768, kun en uge efter sin kone.

Derefter overtog Seigneur Niels Olufsen Algade 9. Han havde rundt om i byen 7-8 andre gamle huse til udlejning, men selv boede han i en stor gård i Nørregade (nu Støberiet). Han var søn af en købmand, selv købmand og en af Nykøbings mest velhavende mænd. Nogle år var han byens næsthøjeste skattebetaler, og i to perioder - 1743-45 og 1749-51 - var han konsumtionsforpagter, d.v.s. at han forpagtede retten til at opkræve afgifter ved byens bomme.

Lejeren af Algade 9 var »Hr. Capitain Høg«. Sandsynligvis var han tilknyttet det infanteriregiment, der var kommet til Nykøbing allerede i 1600-tallet. Flere kaptajner boede her i byen i 1700-årene, og da den fra 1779-85 var garnisonssted for en afdeling af »Sællandske Infanteriregiment«, blev der opstillet vagthus og skilderhuse, og der var eksercerplads på Ørodde. Soldaterne satte sig også et minde i form af et stærkt øget fødestal i disse år.

Skomager Anders Bierring, født 1748, købte ejendommen engang i 1770'erne. Den 7. marts 1777 blev han troløvet med Mette Christensdatter Wind, der var enke og havde en datter på 1 år fra første ægteskab. De blev gift måneden efter, og hospitalsforstander Jens Peter Woydemann og handelsmand Christen Sund - to af byens førende mænd - var forlovere. I julen samme år fik de en datter, der blev døbt Ellen Margrethe.

I 1787 beskæftigede Anders Bierring to læredrenge på 19 og 20 år. De boede hos mester, og den samlede husstand var således på 6 personer. Det kan ikke afgøres, om han havde andre ansatte, eller om der boede nogen til leje i ejendommen.

Ved folketællingen 1801 var der kommet en plejedatter på 7 år - »Husbondens halvsøskendedatter« - i huset, og begge døtrene, nu 24 og 25 år, boede stadig hjemme. Hus-

standen bestod kun af disse fem personer.

Anders Bierring døde den 26. februar 1814, 62 år gammel, og blev begravet 10 dage senere.

Året før havde købmand Brix, der ejede nabogården ud mod Kirketorvet, fået ret til fri udsigt til Bierrings ejendom gennem seks fag vinduer i købmandsgården. Denne ret blev først ophævet i 1940, da Sparekassen byggede på stedet.

Bagere i Algade 9

Efter Bierrings død havde hans svigersøn, arbejdsmand Poul Michelsen Lollænder, ejendommen indtil 1818, da bager Carl Philip Siger købte den. Han byggede om, så forhuset fik grundmuret facade, og et af rummene blev indrettet til bagestue. Gårdsiden af huset og de tre baghuse blev der ikke ændret på, så gårdspladsen var stadig omgivet af bindingsværk på alle fire sider, men stråtag på baghusene og tegl på forhuset.

Carl Siger døde i december 1822, kun 28 år gammel, og efterlod sin kone, Johanne Jensdatter fra Tødsø, og deres fire år gamle datter, Jacobine Marie.

Enken beholdt ejendommen og førte bageriet videre, åbenbart med en svend, Jacob Mathias Wachter. Han var fra Thisted, og født 1798. I juli 1824 giftede de sig, og de fik efterhånden 3 børn. Den ældste hed Anna Margrethe, den næste Jens Mathias, han kom i lære hjemme og overtog senere gård og forretning, og den yngste, Maren, blev med tiden gift og bosat i Løgstør.

I 1834 havde de kun to tjenestepiger, men allerede i 1845 var husstanden - foruden familien - på tre piger og to karle, der var 43 og 32 år. De to karle var fra Sundby og Skarum, og begge var gift, men boede alene i Nykøbing. Måske havde de taget plads her for at tjene lidt penge, mens kernerne boede alene hjemme på landet.

Den yngste i husstanden, der var på 10 personer, var en plejesøn på 2 år. Hans mor var Jacobine Marie, bager Sigers datter, og altså Wachters steddatter. Hun var ugift, og bagersvenden, Julius Rosier, blev udlagt som barnefader. De to blev dog gift kort før jul i 1846; da var han blevet bager i Ringkøbing.

Den 2. juli 1848 - hundrede år efter den sidste store bybrand - galede den røde hane igen, fordi to drenge havde leget med svovlstikker. Mange stråtag var nu udskiftet med tegl, så branden blev ikke så omfattende, men dog slem nok. Købmændene Faartofts og Schourups pakhuse ved havnen brændte med 1400 tdr. korn, og Toldbygningen, købmand B. Steenbergs pakhuse og Faartofts lade samt Skolen, der var nabo til Wachter, blev delvist ødelagt.

Sidehuset i sydsiden af Wachters gård - ejendommens sidste hus med stråtag - brændte også, og i stedet blev der opført et grundmuret hus i 2 etager, hvor der blev indrettet bageri, stald og kornloft.

Ejendommen blev i 1853 overtaget af sønnen, Jens Mathias, og forældrene flyttede til datteren i Løgstør. Her døde Jacob Wachter i 1869, 72 år, og hans kone i 1876, 89 år gammel.

Jens Mathias Wachter fortsatte ombygningen ved at bygge nyt forhus i 1858. Et grundstensdokument, der blev fundet ved ombygning af en gavl i 1940, meddeler: »Dette Bygning er blevet grundlagt og opført af mig Jens Mathias Wachter, og Hustrue Elisabeth Petrea Wachter, født Rømer og opbygget af Hr. Murermester H. Boss, Nykiøbing den 19. marts 1858. J. M. Wachter, Bagermester.« En annonce i Morsø Avis den 15. april samme år fortæller, at Wachter »fra i dag er flyttet ind i den ene Ende af min nye Gaard, nærmest op til den gamle Skolebygning«.

Det ny hus var grundmuret og gulvet var hævet tre trin over gaden. På forsiden var der 10 opsprossede vinduer med profilerede buer over. Mellem vinduerne var der flade søjler, der foroven afsluttedes med kapitæler. Under tagskægget var der en trukket gesims, og den meget smukke facade var kalket i to farver. Bagsiden var knap så pyntelig, men opført i to etager for at give plads til beboelse på første sal. For at udnytte den skæve grund blev forsiden 34 alen lang - 10 alen længere end den gamle - og bagsiden 26 alen. Bredden blev forøget fra 10 til 14 alen.

Et halvtag i nordsiden af gården blev ved samme lejlighed ombygget til bryggers og locum, og der blev bygget et nyt brændehus op imod

Dagligdag i Algade ca. 1890. Algade 9 har stadig de rundbuede vinduer, og på huset ses Jahns skilt og Wachters kringle.

østsiden af laden. Brændehuset var opført af bindingsværk – vel sagtens gamle materialer – men ellers var hele ejendommen nu af grundmur og med tegtag.

Forbindelsen til landbruget bestod stadig væk. I 1855 annoncerede J. M. Wachter efter 4 bortkomne ænder, og i 1857 averterede han, at »En gammel Røgter, som vil paatage sig at passe 3 Køer, kan faa Condition til 1. Mai...«. I baghusene var der indrettet staldplads indtil 1877, og end-

nu i 1892 hørte der 9 tdr. bygsæde-land indmarksjord til ejendommen.

I 1877 brændte det igen hos Wachter. Morsø Avis skrev herom den 3. april: »I Nat Kl 2 opskræmmedes Byens Borgere ved Brandklokkens uhyggelige Klemten, idet der var udbrudt Ildløs i Bager Wachters Bageri, der indbefattede den ene af Gaardens Sidefløje. Da hele den øverste Del af Bygningen var ganske omspændt før Ilden opdagedes, og Sprøjterne kunne

komme til, var Redning ikke mulig, og der indebrændte saaledes 100 Tdr Rug og 15 Sække Hvede- og Rugmel, ligesom ogsaa det Købmand Manly tilhørende Varelager, der opbevarede paa Loftet. Om Ildens Opkomst forlyder Intet. Ejeren lider et ikke ubetydeligt Tab, da Bygningen kun var lavt assureret, paa lidt nær for 3600 Kr., og hans Bedrift desuden indtil videre er standset. Købmand Manlys Varelager var forsikret for 5000 Kr.«

Men Wachter fandt åbenbart hurtigt en mulighed for at bage igen, for allerede to dage efter annoncerede han, at han trods ildebranden »... ser mig i Stand til at fortsætte min Bedrift... Wachter.«

Petrea, født Rømer, og Jens Mathias Wachter fik 8 børn i deres ægteskab. Det første, Jacobine Charoline, blev født 1854, og blandt fadderne var bager Jepsen, kollegaen fra den anden side af gaden, og – som der står i Kirkebogen – »Rømer af Aalborg«. Fra 1855 til 1863 kom der fire piger og en dreng, hvoraf de to piger døde få uger efter fødselen, og i 1866 fik de tvillinger, to drenge, men den ene var dødfødt.

Petrea Wachter døde i 1888, og det berørte Wachter så hårdt, at han besluttede at sælge sin ejendom, og allerede i januar 1889 blev den averteret til salg. Der meldte sig dog ingen købere, og først i 1892 skiftede gården ejer, idet Wachter mageskiftede den med bødker Schødts gård »Kjæden« i Havnegade. »Kjæden« var vurderet til 12.000 kr. og Algade 9 til 32.500, så Wachter fik 20.500 kr. med i bytte. Gården i Havnegade blev omgående solgt til kobbersmed J. D. Kristensen, også i en byttehandel med en gård, som straks blev solgt videre for 5500 kr. og Wachter flyttede derefter til Thisted med overskuddet fra handelerne – næsten 30.000 kr. Han flyttede dog snart til Nykøbing igen, og her døde han i 1897 efter et slagtilfælde, 71 år gammel.

Jens Mathias Wachter deltog også i byens offentlige liv. Han var medstifter af Haandværkerforeningen i 1862, og han blev bestyrelsesmedlem i Sparekasseforeningen stiftet 1868.

Lejere i ejendommen

Befolkningstallet i Nykøbing holdt sig i 1700-tallet nogenlunde konstant omkring 500. Kort før 1800 begyndte det at stige, og i 1832 var der 1000 indbyggere, i 1860 dobbelt så mange og kort før 1900 boede der 4000 mennesker i byen. Denne udvikling betød, at der skulle skaffes flere lejligheder, og den gav mulighed for øget handel, så flere og flere husejere lejede ud til både beboelse og butikskalorier.

Wachters nye forhus stod færdigt i april 1858. Det må være bygget til

forretningsudlejning, for allerede i juli var den første butiksejer, buntmager Chr. Mikkelsen, flyttet ind.

Han fik samme år, som 28-årig, borgerbrev i Nykøbing, og han havde lært både skrædder- og buntmagerfaget. 1857 blev han gift med den 2 år ældre Mathilde Charlotte Amalie, datter af isenkræmmer Sietam. Han var i huset i 35 år, fik en god forretning og kom i 1870 i højeste vælgerklasse med en skatteindtægt på 250 Rdl.

I marts 1893 holdt Mikkelsen flytteudsalg, og i maj havde han fået forretning i Vestergade 12. Den 1. december 1900 blev forretningen ophævet på grund af sygdom, og Chr. Mikkelsen døde 3 år senere, 77 år gammel.

Buntmager Mikkelsens butik lå i forhusets nordende, så bager Wachter var ret hurtigt flyttet til den anden ende mod Kirketorvet, og midt i huset åbnede urmager Niels Chr. Christensen en butik.

I 1860 var der tre husstande i ejendommen med tilsammen 14 personer. Wachters var den største, og foruden ham selv, hans kone to børn, bestod den af hans svigermor, en bagersvend, en tjenestekarl og en tjenestepige. Urmager Christensens husstand bestod kun af ham selv og en læredreng, og buntmager Mikkelsens var på fire personer: ham selv, hans kone, en buntmagersvend og en tjenestepige.

Den 1. maj 1875 åbnede isenkræmmer Manly en forretning i ejendommen med kødmaskiner, skovle, lamper o.s.v. Som omtalt brændte hans varelager i april 1877, og selv om han havde godt forsikret, gik han fallit i september samme år.

Manly fortsatte åbenbart, for i november 1877 var han lejer af Wachters tidligere butik og halvdelen af forhuset hen mod Kirketorvet. Her havde han butik, kontor, stue, køkken og spisekammer samt 2 stuer på 1. sal og et kælderrum. Midt i huset lejede urmager N. C. Christensen butik og baglokale samt 2 værelser, køkken og spisekammer på 1. sal, og i den nordlige fjerdedel havde buntmager Mikkelsen et tilsvarende lejemål. I sidehuset i nordsiden af gården var der vaskehus, tørverum og lokum, og i baghuset mod øst var en

lejlighed og stald lejet af urmager Christensen, og et pakrum lejet af Manly. Det to-etagers sidehus, der blev ødelagt ved branden i april, var blevet genopbygget, og der var nu en lejlighed i den vestre halvdel, og bageri forneden og kornmagasin foroven i den anden del.

På den brolagte gårdsplads var der en vandpumpe med »godt og rigeligt vand«, og haven øst for baghuset blev benyttet til urte- og frugthave. Knap en kilometer nord for byen, på Indmarken, lå ejendommens markjord, der var bortlejet.

På det tidspunkt var der ingen bagerforretning i huset, så Wachter solgte måske brødet på torvet eller direkte fra bageriet. Men da Manly standsede sin virksomhed, genåbnede Wachter sin bagerforretning, og den beholdt han, til han solgte ejendommen i 1892.

I maj 1874 fortalte en annonce i Morsø Avis: »At undertegnede har taget Bopæl hos Wachter... bekendtgøres for tidligere Kunder... J. Jensen, Slagter.« Han var der kun i få år, måske kun et enkelt, og han havde sikkert lokaler i gården. Senere fik han en ejendom i Nygade.

I ejendommens gård begyndte Christian Frederik Schødt en bødkervirksomhed den 1. maj 1879, men allerede et halvt år efter flyttede han til Vestergade.

Bødker Carl Johansen, der havde boet i Vestergade, døde i 1877, og hans enke førte forretningen videre. Måske flyttede hun til Wachters gård lige efter Schødt, for her boede hun i 1882, da hun solgte virksomheden.

Schødt blev heller ikke længe i Vestergade, for i 1881 var han flyttet ind hos købmand Kaastrup, Algade 7. I 1889 købte Schødt restaurant »Kjæden« i Havnegade, men beholdt værkstedet hos Kaastrup, indtil han i 1892 mageskiftede ejendom med bager Wachter og flyttede forretningen til Algade 9.

Også i forhuset skiftede lejerne. I november 1878 flyttede Laurids Holm ind og åbnede en restaurant, og her var han i seks år, hvorefter han flyttede hen til Madam Bang på Raadhus-torvet.

Laurids Holm blev efterfulgt i Algade 9 af restauratør N. P. Knudsen. Han begyndte i 1877 en træhandel i

Algade 9 ca. 1905. Husets facade har nu fået større, firkantede vinduer. Ikke husets pæneste periode.

Bendix' kælder, men flyttede ret hurtigt længere op i Algade, og i april 1885 åbnede han et gæstgiveri i den midterste butik. Allerede i april 1886 flyttede N. P. Knudsen ind i Wachers hus, og her blev han i næsten to år, inden han flyttede igen, denne gang til Havnegade og senere til Algade.

Den 24. april 1888 begyndte en ny isenkræmmer i ejendommen. Det var Tugendreich Julius Jahn, og han annoncerede sin adresse som: »Det er der Knudsen har Gæstgiveri«. Han havde altså først butik midt i huset, men overtog senere Bager Wachers lokaler. Seksten år efter, i 1904, flyttede han til »Clemenshus« i Algade, hvor han havde forretning til sin død i 1922. Jahn var fra 1913-21 medlem af byrådet.

Da bødker Schødt i 1892 overtog ejendommen efter bager Wachter, skete der igen forandringer i lejemålene. Bagerforretningen lukkede – der flyttede Jahn ind, og buntmager Mikkelsen flyttede ud af den

nordlige butik. Den blev lejet ud til Johannes Jensen, der havde haft forretning i Vestergade. Han var skomager og avterede med »Specialitet: Fodtøj for vanskelige Fødder. Reparation i Løbet af 1 a 2 Dage«. Han var også skohandler, for han solgte fabriksfremstillede sko – ifølge en annonce »smukke solide Varer... hurtig og reel Expedition«. Efter 2 års forløb flyttede Jensen til Havnegade med sin forretning, og i 1902 blev han vært i Afholdshjemmet.

Ejendommen efter år 1900

Skomager Jensen blev efterfulgt af Peter Østergaard. Han havde siden 1882 haft skomagerforretning et par steder i Havnegade og hos Kjeldsen i Kirkegade, hvor han havde syv svende og tre læredrenge i arbejde. I eftersommeren 1894 holdt han flytteudsalg, og i september var han flyttet ind i Algade 9 i den nordlige butik. Der befandt han sig så godt, at han i 1903 købte ejendommen af bødker Schødt. Den midterste butik

i forhuset blev derpå sat i stand, og her flyttede skomager Østergaard ind.

Den nordlige butik blev derefter urmagerforretning. K. M. Kastrup var i 1902 begyndt som urmager i sadelmager Kjeldsens ejendom i Kirkegade, og han flyttede sidst på året 1903 til Algade 9. Han døde ret snart, og den 20. august 1906 annoncerede hans enke, at hun »uforandret sælger alle slags ure og musikinstrumenter«, og at »Reparation udføres«, men 1. november samme år holdt hun ophørsudsalg.

Den 1. april 1907 begyndte guldsmed og urmager S. Licht sin forretning i lokalerne. Han købte i 1912 hele inventaret fra afdøde urmager Ingv. Andersens forretning på Lille-torv, og installerede det i Algade 9, men allerede året efter holdt han flytteudsalg, og den 1. november 1913 åbnede han en ny butik i smedemester Spanggaards nye ejendom, Algade 24. Urmager Licht var i flere perioder medlem af bestyrelsen og

En vinterdag i Algade ca. 1910.

formand for Thisted Amts Urmagerforening.

J. N. Worm begyndte ligesom Kastrup en urmagerforretning i Kjeldsens ejendom i Kirkegade, måske i de samme lokaler. Han havde haft forretning i Fjallerslev, flyttede i 1907 til Kirkegade, i 1910 til Nygade, og 1. november 1913 overtog han Lichts butik i Algade 9. Her var han til 1924, hvorefter han slog sig ned i Thisted, og her døde han året efter, 73 år gammel. Forretningen blev solgt til Alfred Svendsen, og få år senere fik Baltica kontor her.

Skomager Østergaard døde 1907, kun 50 år gammel, og hans enke fortsatte forretningen til 1911, da Chr. Christensen overtog den. Han havde arbejdet i forretningen i 18 år, og i 1935 var forretningens navn stadig »P. Østergaards Efterfølger«.

I 1942 købte Chr. Christensen ejendommen, og da han døde i 1950, overtog hans enke den. Hun overdrog skotøjshandelen til sin svigersøn, Poul Vestervig, og i 1965 købte Morsø Sparekasse ejendommen. Der blev derefter Erhvervs- og Turistkontor i lokalerne.

Da Jahn flyttede ud af forhusets sydlige del i 1904, blev lokalerne overtaget af Poul Jensen. Som ung havde han arbejdet som gårdskarl, og sparet så mange penge sammen, at han den 29. september 1893 kunne begynde en forretning som marskandiser i Algade 3. Han købte brugt tøj, som han med sin kones hjælp reparerede, hvorefter det blev solgt i butikken.

I 1904 kunne forretningen udvides, og han overtog Jahns tidligere lokaler. Forretningen førte nu også nyt tøj og havde eget herreskrædderi, og i 1905 kunne man få syet en »herrebeklædning« for 10 kr., hvis man købte stof og tilbehør i forretningen.

Poul Jensen døde i 1920, men 2 år før havde Ejnar Jensen overtaget firmaet. Han var Poul Jensens brodersøn, og havde i noget år bestyret sin fars forretning længere oppe i Algade. I hans tid var der op til 10 mand på skrædderværkstedet, i 1959 var det svundet til fire, og i dag er skrædderiet nedlagt. Ejnar Jensen døde i 1963, og firmaet er nu overtaget af en sønnesøn.

Da Poul Jensen flyttede ind i Algade 9, var der kommet større og fir-kantede butiksrunder i hele huset, og gulvet var sænket et trin i hans butik.

Hele huset er nu butikslokale for herreekviperingen og efter flere ombygninger er facaden ét stort vindue.

Baghusene blev også ændret og udnyttet på andre måder. Den tidligere lade i østsiden af gården blev bygget om, og her boede skomager Christensen i mange år. Nogle rum i baghusene blev anvendt til lagerplads, og 1. sal over det tidligere bageri husede ejendommens mindste virksomhed. Her boede fru Blaaberg, og hun lavede hulsøm på maskine og utallige stofknapper til damernes kjoler.

Alt det er væk nu. Baghusene blev revet ned, haven forsvandt og gårdspladsen med, da området blev lavet til parkeringsplads.

Forhuset står endnu, selv om det er bygget om gang på gang. Men det har stadig sin skæve grundplan, og der er én etage til gaden og to til gården – akkurat som da det blev bygget i 1858.

Møllebyggeren i Redsted

Af *Kresten Vilsgård og Pagter Sørensen*

I 1903 kom den 27-årige Søren Vilsgård fra Redsted tilbage til Mors efter et ophold på Vallekilde Højskole i Nordvestsjælland. Året efter i 1904 blev han gift med Johanne Cecille Jensen, der også var fra Redsted. Samme år åbnede han et lille maskinværksted på en nyopført landbrugsejendom i sin hjemby. Det blev begyndelsen til Vilsgårds Maskinfabrik.

Redsted var på det tidspunkt en af øens gamle små landsbyer. De få gårde og huse lå samlet omkring den lille kullede landsbykirke, som man i 1555 altså 350 år tidligere havde talt om at rive ned for at genanvende materialerne til forbedringer af kirkerne i Hvidbjerg og Karby. Det skete heldigvis ikke, og ved grundlæggelsen af Vilsgårds Maskinfabrik fik landsbyen en virksomhed, som siden hen kom til at få stor betydning for udviklingen i Redsted.

Da Søren Vilsgård blev født den 26. januar 1877, bestemte hans forældre muremester Kresten Vilsgård og Cecilie, at sønnen skulle opkaldes efter sin farfar Søren Jensen, der havde været gårdejer i Redsted.

Efter endt skolegang kom Søren Vilsgård i lære som møllebygger på D. M. Heides Maskinværksted i Galtrup, og stiftede her nærmere bekendtskab med sin store interesse, landbrugsmaskiner.

Da læretiden var ovre, tog han ophold på Ernst Triers højskole i Vallekilde, hvor der i 1877 var blevet oprettet en særlig håndværkerafdeling under ledelse af Anders Berntsen. Et af de meget vigtige fag var teknisk tegning, og denne kunnen kom siden hen Søren Vilsgård til gode under opbygningen af virksomheden i Redsted.

Regnskabsbogen for værkstedet taler sit tydelige sprog, ikke blot om hvordan det gik for Søren Vilsgård, men også om priserne på løn og materialer og om hvad der rørte sig og var på mode i datidens landbrugs-

samfund. Roer f.eks. var en vigtig afgrøde, som krævede meget arbejde inden de endte i krybben foran køerne. Så Søren Vilsgård brugte en del af sin tid det første år på at fremstille håndtrukne frøsmaskiner, og fik solgt 11 roerspere for 15 kr. pr. stk. Set med nutidens øjne virker priserne ufattelig små, men det skal naturligvis sammenholdes med, at time-lønnen kun var på 30 øre.

I løbet af 1904 fik Niels Houmøller i Redsted oparbejdet en samlet regning på 25,37 kr., men lidt betalte han da af med en halv gris, som blev fratrukket med 8 - otte - kr. Eller skrædder Madsen i Karby, der samme år fik leveret:

I pumpe 4A	20,00 kr.
20 fod 1½" rør	10,40 kr.
I bundventil	2,50 kr.
Opstilling af pumpe	4,00 kr.
I alt	36,90 kr.

men så syede skrædderen tøj til Vilsgård for 22,75 kr., så der kun skulle udredes 14,75 kr. i kontanter. Hellere holde pengene i lommen og så lave en god byttehandel til fordel for begge parter.

Store handler blev det dog også til allerede det første år, hvor Peder Krogh i Karby købte et tærskværk til hestegang for 140 kr. Året efter i 1905 blev der solgt mange ajlepumper, og det skal uden tvivl ses som et udtryk for en mere intensiv dyrkning af bl.a. roer og dermed mulighed for at have en større kvægbesætning. En ajlepumpe med 5½ alen rør kostede 19,70 kr.

De små ting talte også med, f.eks. blev proprietær Voetmann på Ørnstrup noteret for: »Leveret to dusin nitter, ialt 5 øre«.

Slåmaskiner blev der også brug for. I 1906 solgte Søren Vilsgård 14 Herkules slåmaskiner à 300 kr. pr. stk. og året efter 10 mere af samme mærke.

Den 10. august 1906 blev en mærkedag i det unge firma. Petroleums-

Søren og Johanne Vilsgård i haven ved hjemmet 1922.

tærskværket i Redsted fik denne dag leveret et helt nyt 3 fods Marchall tærskværk for 2.400 kr. i kontant betaling. Et svimlende beløb på et tidspunkt hvor timelønnen var ca. 30 øre. En lille måned senere leverede Vilsgård en 7 hestes petroleumslokomobile til petroleumstærskværket i Karby for 1.325 kr.; men stadigvæk blev der også tid til at reparere småting som f.eks. pastor Bayers æggepisker, der blev lavet på en halv times tid for 15 øre.

1906 blev også året, hvor den nu 29-årige Søren Vilsgård gav sig i kast med at fremstille vindmøller - de såkaldte klapsejlere. Nu fik han for alvor brug for det, han havde lært på Vallekildes håndværkerafdeling, og i løbet af de følgende år byggede han vindmøller over det meste af Jylland. Det første vindmølleanlæg med tilhørende selvrensende tærskmaskine af typen Blom nr. 1, blev le-

Fra venstre Søren Vilsgård – Kristian Bech – Kristian Jepsen – Andreas Nielsen – Bent Juel – Johannes – Martin Jepsen ca. 1913.

veret til Chr. Damgaard i Vejerslev for 1.430 kr.

Værkstedet blev hurtigt for lille, og i 1907 blev der bygget til første gang, ligesom der blev anskaffet nye maskiner bl.a. drejebænke.

En lang række gårde fik det år anlagt ny vandforsyning, så det daglige arbejde kunne lettes. Samtidig gav stødhævten »Garven«, der var værk fabrikat en ny lyd med sine regelmæssige dunk til Houmølle i Rakkeby, Damsgård i Outrup, Markmølle i Lødderup, Votborg i Tæbring og Vejerslevlund. Ved Houmølle i Rakkeby blev et anlæg med 29½ fod 2" rør og 99¾" galvaniseret rør opstillet for i alt 263 kr.

I 1908 opstilles den første status, hvor ejendomsværdien efter ejendomsskyld ansættes til 8.000 kr., værktøj 500 kr., udestående fordringer 1.000 kr., kreaturer 480., lagre af materialer 250 kr. Af passiver er der et kreditforeningslån på 3.700 kr., lånt af hans far 1.200., gæld til forskellige leverandører 2.241 kr., i alt 7.141 kr. Formuen var således på 3.289 kr., eller næsten halvdelen af ejendommens værdi.

Den første selvbinde blev prøvekørt hos Morten Rolighed, Redsted. Jeg kan huske, at min far har fortalt, at da den første selvbinde skulle prøvekøres i Redsted, var der en stor

forsamling af landmænd til stede bl.a. Anton Sørensen, Højgård i Sindbjerg. Han udtalte sig meget kritisk om en sådan maskines anvendelsesmulighed i Danmark og sagde bl.a., at et så hårdt bundet neg aldrig ville kunne blive tørt, hvis regnvejret først havde gjort det gennemvådt. Han blev dog den første, der købte høstmaskinen, og tiden viste, at selvbinderne fik enorm udbredelse i løbet af de følgende ca. 50 år, indtil mejetærskeren for alvor vandt indpas i det danske landbrug efter anden verdenskrig. Den selvbinde, som Anton Sørensen købte, var en Deeringbinde til 675 kr. Den blev leveret til ham den 3. juli 1909. Året før havde han købt en klapsejlsmotor med 6 vinger, samt en tærskemaskine for i alt 1.025 kr.

Også i 1909 passede man godt på småpengene. Således får lærer Fredskild i Hvidbjerg trukket 77 øre fra på sin regning for 44 pund (22 kg) gammelt jern.

Flere fulgte Anton Sørensens eksempel og anskaffede klapsejlsmotor, og ellers gik det løs med salg af Gideon petroleumsmotorer og Herkules slåmaskiner, op til første verdenskrigs udbrud i 1914. I alt blev der i disse år opstillet 27 klapsejlsmotorer, ligesom Deering selvbinderne vandt stor udbredelse.

»Gideon« petroleumsmotoren var noget nyt, og da den første skulle prøvekøres hos P. Kortbæk i Flade, skete det ikke uden nogen betænkelighed. Med stor spænding imødeså man det øjeblik, da motoren skulle startes – P. Kortbæk ikke mindst.

Gårdens forkarl Kr. Martinussen, der vidste, at P. Kortbæk havde svagt hjerte, var meget opmærksom på, hvad der eventuelt kunne ske, når motoren startede – den var ikke just lydsvag. Forkarlen stod sådan, at han kunne gribe P. Kortbæk, hvis han skulle »dåne«, og det skete netop, som karlen havde forudset. P. Kortbæk faldt bagover i Kr. Martinussens arme, da motoren gav det første knald. Samme år leveredes også en Gideonmotor til L. Mehlsen, »Lindholt«.

Salget af Gideon motorer blev efterhånden så omfattende, at firmaet Kramper og Jørgensen, Horsens i 1909 gav Søren Vilsgård eneforhandlingen på Mors af disse motorer.

Selvom det nu var blevet en større virksomhed, skulle man dog ikke overse de mindste ting. Således bliver godsejer Knudsen, Blidstrup i 1910 noteret for 85 nitter til i alt 20 øre.

En stor hjælp i den daglige drift var det, da det lykkedes at få telefonforbindelse med Hvidbjerg central. Den 11. oktober 1910 tilskrev Jydsk

Telefon aktieselskab Søren Vilsgård følgende: »Deres ærede af 8.ds modtaget og undlader vi ikke at meddele, at en telefonforbindelse til det sted, De på kortet har betegnet med et x nærmest Hvidbjerg (2 km.) koster 75 kr. årligt. En telefonforbindelse til Sindbjerggård koster 105 kr. årlig, når linien kan bygges fra hjørnet af vejen nord for, hvor de bor og lige til gården, skal linien bygges langs med vejen til Sindbjerggård, koster telefon dertil 117,50 årlig. Kontrakten bliver bindende i 5 år.

Da det ikke er billigere at tage begge telefonerne på en linie med omstilling, falder dette spørgsmål bort af sig selv. Vi kan ikke sige Dem, hvornår arbejdet kan udføres, men når kontrakterne er underskrevet, foretages anlægget såsnart vi kan, dog sætter vi ikke stænger i frostvejr«.

Det blev af stor betydning for Søren Vilsgård, da han i 1907 fik forhandlingen af Nordsten selvrejsende tærskværker, der bl.a. var blevet tilkendt guldmedalje ved verdensudstillingen i Paris i 1900.

I et personligt brev fra Nordstens ejer og grundlægger P. Nielsen til Søren Vilsgård står bl.a.: »Det glæder mig, at jeg for mine selvrejsende værker kan byde dem, hvad garanti De måtte forlange, idet mine værker i arbejdssevne overgår andre. Værkerne egner sig udmærket for vindmotor, hvortil jeg i Jylland bl.a. har solgt flere værker«.

Under første verdenskrig 1914-18 kom der for alvor gang i leveringen af vindmøller eller klapsejlsmotorer, som man dengang kaldte sådanne møller.

I løbet af de 4 krigsår blev der leveret 74 vindmøller til kunder rundt om i Jylland. Den største blev bygget til Rask Mølle Elektricitetsværk i 1918, og den sidste blev leveret til Rubjerg-Gjølstrup Elværk i 1940, da der igen var krig.

Det krævede en stor indsats alene at skaffe materialer til alle disse møller i krigens år. Det var heller ikke let at komme til de forskellige arbejdspladser, dat det måtte ske enten på cykel eller med jernbane, hvor togene ofte var meget forsinkede på grund af mangel på kul.

Krigen gav mange problemer. Det var ofte vanskeligt at få karle nok rundt om på gårdene, da de mange

Søren Vilsgårds værksted og stuehus 1904. Søren Vilsgård er sammen med faderen Kresten Vilsgård ved at fremstille en møllevinge.

unge mænd var indkaldt til sikringsstyrken. Søren Vilsgård så den nye mulighed og lod sit tærskværk køre ud og tærsk for folk. Af regnskabet fremgår det, at der i 1914 var i alt 249 tærsketimer à 3 kr. I 1915 blev det til 391½ tærsketimer, og i 1916 til 437 tærsketimer. Samtidig steg timelønnen år for år fra 3,00 kr. i 1914 over 3,25 til 4,00 kr. i 1916 uden at det tilsyneladende afskrækkede kunderne.

Man har ofte hørt sige, at når landmanden har penge har alle penge. Sådan var det i hvert fald i krigsårene 1914-18. Tyskerne havde brug for heste, og de blev købt til meget store priser, så landmændene investerede i maskiner og vindmotorer.

I 1919 lod Søren Vilsgård bygge nyt og på den tid et stort og flot stuehus. Huset kostede hen ved 20.000 kr., der blev betalt kontant, som byggeriet skred frem.

Prisen på jern, som var barometeret for prisudviklingen i Verden, viste først i tyverne katastrofale fald – Mange krak – også blandt de, der fremstillede vindmotorer, blev en kendsgerning. Søren Vilsgård havde disponeret forsigtigt og havde kun mindre lager af jern, da prisfaldet kom.

I 1921 rejste min far sammen med Anton Lyngs, »Sindbjerggård«, Anton Sørensen, »Højgård« og Bækhøj fra varehuset, »Candor«, København til Tyskland. Søren Vilsgård skrev fra København til min mor, at han nu har fået sit pas ordnet, samt fået vekslet en hundredkroneseddel til tyske mark. Det blev til 2.200 mark. For disse penge rejste han rundt i Tyskland i 14 dage. Han var

på Leipsiger-messen og købte en vognladning Rud-sach dobbeltpløve. Han har fortalt, at han måtte i banken for at veksle 200 kr., for at kunne betale kontant. I henhold til bøgerne var prisen til landmanden 125 kr. for en plov. I et andet brev fra Tyskland skrev han om de fantastisk billige priser på alting, f.eks. kostede en pilsner 11 øre. Året efter gik Tyskland fallit, og marken blev nedskrevet til 0.

Søren Vilsgård kunne glæde sig over at have gjort en meget fordelagtig plovhandel. Kun nogle få 1.000 mark sedler, som han ved hjemkomsten troede igen skulle blive noget værd, var nu værdiløse.

Året efter tænkte Søren Vilsgård på at købe bil. Prisen for en åben Ford var da godt 4.000 kr., så han udsatte købet til året efter. Da fik han så sin første bil, og da var vognen faldet i pris til næsten det halve, nemlig 2.300 kr.

I godt en halv snes år var det dårlige tider for landbruget, og der blev sparet på investeringer i nye maskiner. Derimod udførtes der mange reparationer på vindmøller, petroleumsmotorer, vandpumper, høstmaskiner, tærskemaskiner osv. så beskæftigelsen var god nok.

Jeg stod i lære på værkstedet i de år og da det var afsluttet, aftjente jeg min værnepligt. Derefter var jeg i en periode 1927-28 på Haslev Håndværkerskole. Bagefter kom jeg hjem til Redsted, hvor jeg sammen med min far udstak kursen for virksomheden ind i de nye tider med centralvarmeanlæg og andre VVS opgaver.

Gymnaster fra Salling og Mors konkurrerede mod hinanden i Præstbro ca. 1910, men her er de fotograferet i en pause under mere venskabelige forhold. Ledere af morsholdene var hr. og fru Sønderby fra Ø. Jølby.

Billedet af disse flotte folkedansere har tilhørt Mikkelt Blaabjerg, »Dalgaard« i Solbjerg. Morsø Lokalhistoriske Arkiv vil meget gerne have oplysninger om, hvor og hvilket år billedet er taget, og om personernes navne.

Møllerne ved Dueholm

Af Carl Poulsen

»Sankt Jørgens Mølle« var en vandmølle, som lå ved Vesteråen i Nykøbing. Den ejedes af spedalskhedshospitalet »Sankt Jørgens Hus«.

Sådanne hospitalshuse af samme navn fandtes flere steder i landet. Man ved ikke, hvornår de er bygget, men man ved, at i begyndelsen af 1300 årene blomstrede helgentilbedelsen, og der stiftedes mange nye gildelag. Nogle af de mest kendte blandt sådanne broderskaber var calendgilderne, som samledes hver calendæ (den 1. i hver måned), og som havde både præster og rige borgerfolk blandt sine medlemmer. Disse gildelag var ikke velsete af biskopperne og højkirken, men havde opbakning af borgerne.

Det er sandsynligt, et sådant borgerskab, der har stiftet Sankt Jørgens Hus og Mølle i Nykøbing. Sankt Jørgen var jo den nordiske betegnelse for Sankt Georg, der var skytshelgen for de spedalske og folk der var i nød.

Man kunne jo godt tænke sig, at Sankt Jørgens Gildets popularitet og effektivitet har været en torn i øjet på den nyudnævnte biskop Svend den II Moltke af Børglum, og at det var af den grund han stiftede Dueholm Kloster i 1370, ved at skænke Johannittermunkene en grund på Dueholm, med alle rettigheder og alt tilliggende, og endvidere dertil henlagde Sankt Clemens sognekirke i Nykøbing. Såvel kirken, som Sankt Jørgens Hus og Mølle lå på Nykøbing-siden af Vesteråen, der dannede skel mellem klosteret og byen.

Munkene må ret hurtigt have overtaget Sankt Jørgens Hus og Mølle, ligesom en af munkene fungerede som sognepræst i den gamle Sankt Clemens Kirke.

Der var en del stridigheder mellem munkene og byens borgere om rettighederne til kirken og Sankt Jørgens Hus og Mølle, men i 1445 fik prioren i Dueholm pavens stadfæstelse på klosterets gamle rettigheder.

Så langt frem som til 1474 er møllen nævnt som Sankt Jørgens Mølle, men 1481 benævnes den som Sankt Johannes Mølle.

Senere benævnes møllen som Kloster Mølle og Dueholm Kloster Mølle.

Det var en kolossal magt og rigdom munkene fik tilegnet sig i løbet af de ca. 170 år, de var på Dueholm. Flere gårde og huse, spredt ud over Mors, Salling, Thy, Thyholm og Jelling. Og ofte fik de husene og gårdene foræret. Som eksempel kan nævnes, at Ebbe Stranges enke skænkede gården Rolstrup til Dueholm, bl.a. mod, at der blev holdt 2 ugentlige messer til hendes sjæls frelse. Hun var ikke noget særtilfælde, mange skænkede gårde, huse eller andet gods for at få afholdt messer og for at blive plejet i deres alderdom og blive begravet på Dueholm.

Ved reformationen overgik Dueholm Kloster og gods, herunder Dueholm Kloster Mølle, til kongen. Det menes dog, at prioren forestod driften af såvel kloster som gods til 1538. 1539 blev Dueholm forlenet til Niels Lange til Kærgård, som pant for 1000 rigsdaler, bl.a. mod, at han holdt prioren og de tilbageblevne munke med føde og klæder til deres død.

Flere af munkene overgik til at blive lutheranere, og blev præster ved omegnens kirker. Hvornår den sidste munk forlod Dueholm vides ikke. Prioren døde sidst på året 1558.

Dueholm Kloster var i kongens eje i ca. 125 år, og i det tidsrum forlenet til nedenstående lensmænd:

1539–1565 Niels Lange
1565–1585 Niels Langes enke
Abele Skell
1585–1609 Lauridz Krusze
1609–1629 Otto Skell
1629–1639 Mogens Kaas
1639–1643 Jørgen Krag
1644–1656 Hansz Juuel
1657–1664 Jørgen Seefeldt

Det var ikke kun Dueholm Hovedgård de velædle lensmænd overtog efter munkene. Ifølge en fortegnelse over halve og hele gårde, udfærdiget efter Kongelige Majestæt Chr. IV.s nådigste befaling år 1625, hørte følgende gårde under Dueholm Len:

Morsland

Sønder Herred:

Lødderup 8 gårde, Græsborg 1, Lejngind 2, Fredsø 6, Nebel 1, Ørding 3 + ½, Sturup ½, Sindbjerg 1, V. Assels 4, Hvidbjerg 4 + ½, Fjallerslev 3, Vejerslev 3, Vils 4, Elsø 15, Nees 3, Karby 8 + ½, Thorp 4, Tæbring 1, Møllerup 2, Redsted 2.

Nørre Herred:

Tødsø 8 gårde + ½ gård, Frydsbrønd 3, Rolstrup 1, Vodstrup 9, Erslev 8 + 2/2, Solbjerg 7 + ½, V. Jølby 10, Ø. Jølby 1, Sundby 6 + 4/2, Fårtoft 1, Skallerup 1, Thorup 1, Tøving 4, Flade 1 + 2/2, Sejerslev 8, Dybdal 1, Hesselbjerg 4 + 2/2, Skrandrup 2 + 2/2, Ejerslev 2, Jorsby 6, Dråby 6, Nørre Dråby 2, Alsted 2, Galtrup 1.

Sallingholm:

Sæby 2/2, Grynderup 4 + ½, Glyngelø 2/2, Nautrup ½, Vile 2, Thangelau 2 + ½, Harre ½, Over Sønderup 1, Neder Sønderup 1, Bajlum, Frammerslev 4, Neesbæk ½.

Thye Holm

Refsherred:

Semb 1 gård, Floulev 1, Ginderup 1, Heltborg 1, Hassing ½, Villerslev 1, Stavstrup ½, Thorup 1, Selstrup 1.

Hillerslev Herred:

Vester Vandet 1 gård, Agerholm 2, Frøkiold 1, Stentoft 1, Vilsbøl 1, Kabestoft ½, Tved 3, Sennels 1, Bjerre ½, Hundstrup (Klastrup) 5 + ½, Hjardemål 1, Kåse 2, Aarup 1.

I alt 209 hele gårde og 32 halve gårde
Halve gårde var de gårde, der ikke

havde hartkorn nok til at blive betegnet som gårde. Husmandssteder og jordløse huse var ikke med i fortegnelsen, ligesom Dueholm Kloster Mølle, Lødderup Østermølle, Markmølle og Vejerslev Mølle, samt flere kirker heller ikke var med.

Lensmændene var faktisk små konger, og de styrede deres rige med hård hånd. Folkene havde de hånds- og halsret over i ordets egentlige forstand. Som eksempel kan nævnes, at år 1626 havde ærlige og velbyrdige mand Otto Skell til Hammelse, lensmand udi Dueholm skikket bud efter rettermanden i Holstebro, for at denne kunne komme og afstraffe 3 misdædere. Den ene skulle brændes for kætteri og blodskam mod sin egen stiftatter. Den anden skulle have sit hoved afhugget for manddrab. Den tredje skulle have to fingre afhugget for falsk skudsmål.

Rettermanden skulle have 22 rigsdaler for sit arbejde, dertil 5 rigsdaler i vognleje, i alt 27 rigsdaler. Hentelserne er sandsynligvis foregået på Hardehøj (Harrehøj), og byens folk har valfartet derud for at se retfærdigheden ske fyldest. I disse tider var sådanne hændelser jo offentlige forlystelser.

Den 17. september 1629 blev Dueholm Len overdraget til Mogens Kaas. I den anledning blev der på kongens befaling afholdt besigtigelse af Dueholm, såvel af inventar som bygninger. Begge dele var i meget ringe stand, dels grundet forsømmelse af lensmændene, men vel også tyskernes hærgen og ødelæggelse. Den tyske kejser havde jo erobret hele Jylland i 1627, og først hen på foråret i 1629 lykkedes det Chr. IV i Lübeck, at slutte fred og få Jylland og andet, af kejseren erobret land, tilbage, mod at afgive sine sønners tyske stifter til kejseren.

Mogens Kaas begyndte straks efter sin tiltrædelse, at få Dueholm bragt på fode. Det var et betydeligt byggeforetagende Mogens Kaas påbegyndte, dels med reparation af de gamle bygninger, som i høj grad var forfaldne, og dels med nybyggeri. Han er tilsyneladende begyndt med fruerstuehuset (det gamle kloster) med følgende rum: fruerstuen, vesterstuen, et lille kammer som lensmanden brugte til læsekammer, fadeburet med 1 sengested, køkkenet med flere sengesteder, endnu et

kammer med 3 sengesteder. Loftet over værelserne benyttedes til kornlager. Under hele huset var der kældere - (spisekælderen, svendekælderen m.fl.). Såvidt vides fandtes der 2 opgange, hvoraf den ene gik helt op til loftet. En trappe med svale var anbragt uden for den yderste fruerstuedør, og på den modsatte side fandtes 2 hemmeligheder (toiletter).

Hele dette stuehus (det gamle kloster) var tækket med tegl. Huset var 16 alen bredt og loftet bestod af ene egebjælker. I fruerstuen, hvor der blev lagt nyt gulv af fjæl, fandtes en jernkakkellovn, som på den tid endnu var ualmindelig. Den var købt i Aalborg og havde kostet 20 rigsdaler. Som røgdør i skorstenen var anvendt rygstykket og forstykket af et gammelt harnisk.

Restaureringen og nyopbygning af Dueholm Hovedgård varede helt frem til foråret 1636. Det skulle dog ikke blive megen glæde Mogens Kaas fik af Dueholm, han døde 3 år senere - Jacobsdag 1639.

I fortegnelsen over Dueholms bygninger af 17. september 1629 var Dueholm Kloster mølle ikke nævnt, muligvis fordi den var blevet repareret og istandsat af Otto Skell, hvilket fremgik af byfoged Olaf Jensens vurdering som tingsvidne i Nykøbing byting den 12. marts 1614, efter at den den 14. august 1613, var betegnet som brøstfældig.

I 1688 nævnes Kloster mølle med dens 6 fags gamle møllehus, underfaldshjul og kværn af 1 $\frac{3}{4}$ sjællandske alens bredde og $\frac{1}{4}$ alen tykke kværnsten. Klostermøllen forblev under Dueholm under hele forleningstiden og fulgte ligeledes Dueholm da generalpostmester Poul von Klingenberg i 1664 overtog Dueholm som privateje.

Tiden gik med forskellige ejere, indtil Regimentskvartermester Anders Tøttrup, der havde ejet Dueholm og Dueholm Kloster mølle fra 1797, blev træt af den lille vandfattede vandmølle, der grundet vandmangel ikke var i stand til at male i tørre somre, og ej heller i froststrengte vintré. Han havde bestemt sig for, at udskifte den med en vejrmølle, og udstedte derfor følgende fæstebrev til mølleren Mikkel Sørensen:

»No 3. C.7. 12 skilling 1802.

Underskrevne Kapitaen Tøttrup til

Dueholm, stæder og hermed bortfæster til Mikkel Sørensen, Houtoft, bygningerne af på den, ifølge bevilning af 14. april dette år, nedlæggende mølle, bestående af et rålingshus og et do. til stald og gadehus til beboelse og brug, samt den sønden for Dueholm liggende jordkast, Enghaven kaldet, til dyrkning og græsning, på følgende vilkår:

1. Mikkel Sørensen betaler herpå Dueholm alle personelle skatter og tiender af sig, familie og tjenestefolk, årlig til rette tid.

2. Holder han husene, som efter den hermed fastsatte syns og taxationsforretning ere imodtagen og var i god og forsvarlig stand, ej jorden i Enghaven (hvoraf ikke må mere pløjes end det der allerede har været taget under ploven og det øvrige af samme til høeslet) til upligt eller bruge lade, men samme i alle deele forsvarlig gjøde og behandle, samt ligeledes holde diget eller gjerdet om bemeldte Enghave med sin heede, til alle tider i god forsvarlig stand. Jorden til digets vedligeholdelse udvises i nærheden af Dueholm mark - hvorimod Mikkel Sørensen nyder årlig fri græsning imellem Dueholm brugers køer og får på Dueholm mark for 1, siger Een, og 6, siger sex får med den affødning af lamme som bemeldte 6 får fåe dette år de fremsendes til græsning, men at ingen videre tillæg på nogen måde må finde sted. Ligeledes nyder han og fri græsning udvist til hans vædder af spansk art, at tøjres på grønningen eller pøtterne ved landevejen ved Dueholm, og imellem under bakken ved kalkovnen, men dog afsides fra gårdens kreaturs drift. - Samtlige kreaturer må være frie for al sygdom og smitte om de skal vorde antagne i græs. - Af ildebrænd nyde fæsteren efter udvisning på Dueholm Mark, men som han dog selv ved egen folk besørger graved og bjergede, almindelige bondelæs 3 læs fladtørsv og 2 læs skudtørsv. - Fiskeriet i åen fra fjorden til huset af den nedlæggende mølle tilståes fæsteren ligeledes fri for afgift, dog således, at han aldeles intet må foretage sig til vandets stemning, men det forbeholdes hosbonden, at foretage sig til dets afledning, hvad han for godt befinder. -

På ovenstående vilkår må fæsteren Mikkel Sørensen Houtoft nyde, bruge og i fæste beholde, sin livstid,

bemeldte hus med sine påståede bygninger tillige med Enghaven, sålænge han svarer som meldt, og iøvrigt holder sig Hans Majestæts lov og forordninger efterrettelig, samt opfylder denne sin fæstekontrakt. –
Dueholm, den 4de juni 1802
Tøttrup (L.S.)

Ligelydende heraf, med derved fæstede originale synsforretning, har jeg imodtaget, som jeg i alle måder skal holde mig efterrettelig.
Dueholm et supra
Mikkel Sørensen Møller.«

Den 58-årige Mikkel Sørensen og hans 68-årige kone Dorthé kunne nu se frem til en nogenlunde lys alderdom, de kunne gå og hygge sig i det gamle møllehus. Konen døde ca. 9 år senere, nemlig den 30. marts 1811. Og Mikkel Sørensen døde 29. juni 1832.

Anders Tøttrup lod 1803 opføre en 5 etagers hollandsk vejmølle på bakken vest for Dueholm (omtrent hvor Rørsangervej 17 nu ligger). Der gik en vej direkte fra Dueholm, nedenunder om bakken, op til møllen.

Møllen var en hollandsk grube melkjælder mølle, ottekantet, 5 etager høj og med 4 kværne. Tømmeret var for en stor del af eg og møllen var tækket med stråtag, undtagen den underste etage, der var grundmuret.

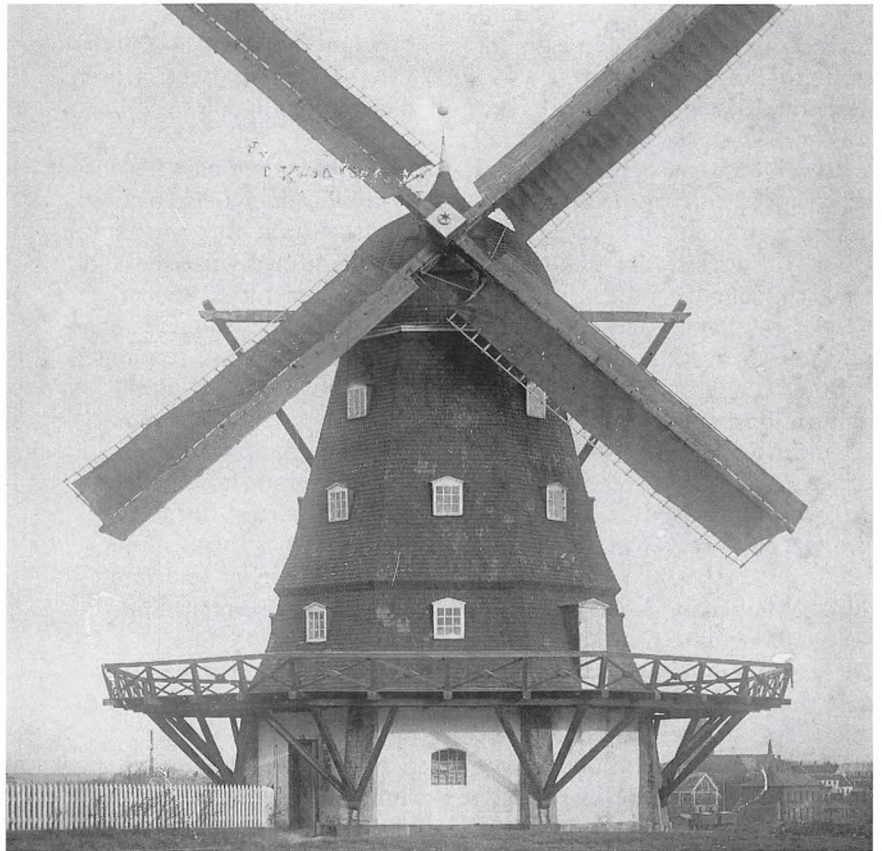
Møllehuset, der lå øst – vest, var 16 fag langt og 10 alen bredt. (ca. 20 m langt og 6,20 m bredt). Det var bygget af fyr over – og undertømmer, murede vægge og stråtag, indrettet med møllestue, skrivekammer, 2 andre kamre, køkken og arbejdshus. I værelserne var der fjælgulv og i hele huset var der loft over, vinduer og døre, samt skorsten af brændt sten.

Møllehuset blev brandforsikret for 800 rigsdaler, møllen for 10.200 rigsdaler, i alt 11.000 rigsdaler.

Det skulle dog ikke blive nogen gammel mølle. Allerede den 17. april 1814 brændte møllen, men blev genopført samme sted, af pommersk fyr og forsynet med melkværn, en brækkværn og pillesten.

Der skulle nu gå ca. 30 år inden den røde hane atter galede. Den 3. juni 1845 måtte Poul Ulrich Ernst Tøttrup til Dueholm se sin mølle nedbrændt til grunden.

Men før møllen var genopført, solgte han såvel Dueholm som mølle

Dueholm mølle, Vesterbro ca. 1900. Vingerne var 33 alen (25¼ m) lange.

til agent Nicolaj Nyholm. Tøttrup skulle dog forestå opførelsen af den nye Dueholm Mølle, som der allerede var skrevet kontrakt på. Ydermere skulle møllen flyttes ud til Vils landevej (Vesterbro). Den nye mølle blev opført på en 6-alen høj grundmur af 3½ stens tykkelse nederst, og som endte med 2½ sten øverst. Tømmeret var fyr, beklædt med brædder og yderst dækket af spån. Møllen var med svikstilling og omrikke med sætning, værket delvis af jern, resten af eg og bøg. Møllen var en såkaldt sjællændermølle i 3 etager foruden kælder og hat, med et vindfang på 34 alen. Indretningen i møllen var 2 melkværne, 1 flækkværn og 2 skalkværne, 2 sigte samt 1 grynkværn og 1 blæsemaskine med sold. Stenen i melkværnen 10 kvarter og den anden 8¼ kvarter. Møllen blev forsikret for 11.000 rigsdaler.

Den 15. december 1855 købte procurator P. C. Bendix møllen fri fra Dueholm, med et jordtilliggende af hartkorn 1 td. – 3 skp. – ¼ alb. Købspris 9.600 rigsdaler.

Den 13. december 1858 solgte han møllen, med forpagterbolig og et mindre jordtilliggende, til møllefor-

pagter Jørgen Madsen. Salgspris 8.000 rigsdaler.

Samme Jørgen Madsen var en initiativrig mand, og i 1862 oprettede han et bageri ved møllen, ligesom han anlagde en lille plantage med ca. 1.000 træer. Denne plantage gjorde, at han fik tildelt sølvmedalje af Selskabet til havedyrkningens Fremme, for den smukke og velholdte plantage.

Den 6. marts 1869 blev Dueholm Mølle atter flammernes bytte, og følgende kunne læses i avisen:

»Nykjøbing, den 6te Marts.
Den udenfor Byen beliggende »Dueholmmølle«, tilhørende Mølleier Madsen, nedbrændte aldeles inat. Ilden brød ud af Hatten Kl. mellem 12 og 1, og Kl. henved 5 Morgen var Møllen brændt. Man formoder, at Ilden er fremkommen ved Ophedning af Sølen, da Møllen havde været i Gang hele den foregaaende Dag, indtil Kl. 7 Aften. Da Vinden blæste temmelig stærkt af Nord og Nordost, var der Fare for de foran Møllen beliggende Bygninger, hvilke dog heldigvis reddedes.

Møllen var forsikret i Landets almindelige Brandforsikringsforening

for 7.000 Rd. Alt i samme værende Inventarium, hvoraf endeel var forsikret for 300 Rd. brændte.«

(Sølen er den kampesten, der virkede som leje for træakselen til vingerne).

Jørgen Madsen, der selv var møllebygger, bestilte en 4-etagers hollandsk vejr mølle hos møllebygger Olsen i Randers, der skulle have 5.500 rigsdaler for møllen frit leveret i Nykøbing havn. Madsen skulle så selv forestå opstillingen af møllen.

Den 22. august 1869 blev møllen af taxationsmændene til brandforsikringen taxeret til 17.700 rigsdaler, og de undlod ikke i taxationsattesten, at omtale med hvilken dygtighed og omhu arbejdet var udført.

Jørgen Madsen havde mange interesser og var kendt som en stor dyreven. Dette egenskab havde han fælles med sin kone. De blev da også præmieret for samme. Den 15. oktober 1892, mødte en deputation fra »Foreningen til dyrenes Beskyttelse« op på Dueholm Mølle, og overrakte hr. og fru Madsen diplom for udvist nidkærhed i opfyldelsen af menneskets pligter mod dyrene, samt et smukt, indvendig forgyldt sølvbæger med foreningens emblem og inskription:

»Møllejejer J. Madsen
og Hustrue Marie Madsen
Dueholm Mølle«.

Derudover en årgang af bladet »Dyrevennen«. Denne erkendtlighed gjorde at Madsens tamme stork Peder, blev benådet. Den var ellers dødsdømt grundet sin aggressivitet som var meget kendt. Man kunne da også i september 1889 læse følgende i avisen.

Møller Madsens tamme stork.
»Da Peter stak af fra Dueholm Mølle«.

Tænk Jer, den berømte »Peter Madsen« ikke mere set er.
Han om hvem der gik et ry,
ville over land og by.
Da i sine unge dage,
han på møllen blev tilbage,
mens de andre kammerater
drog mod syd på lange farter.

Strængt det var ved vintertid,
sneen dækked jorden hvid.
Når i engen om han spanked,
ingen fede frøer vanked.

Men med lækre ålehoeder,
blev han fodret af sin »Moder«.
Efterhånden Madsens myndling
blev omtrentlig alles yndling.

Men tilsidst han blev et skarn,
skræk for mangt et skolebarn.
Ondskabsfuld omkring han trasked
hvæsende med vinger basked.
Trådte damerne på slæbet,
hugged folk i arm med næbet.
Og som ægtemand en slyngel,
svigted både viv og yngel.

Nys han gik på storketræk
i de lange røde hoser,
og med kjærrest fløj han væk.
Ned til Nilens varme moser.
Godtfolk, tag jer vel i vare,
stol ej på »Ægyptens Søn«.
Ellers kan I let erfare:
»Utak det er verdens løn«.
Moral.

Storken Peter svarede i avisen med 10 lange vers, at den ikke var taget til Ægypten, men blot havde været en tur i Tyskland, og nu atter var at finde på Dueholm Mølle.

Den 10. marts 1879 fik Jørgen Madsen tildelt sølvmedalje, af »Selskabet til Havedyrkningens Fremme«, for sin smukke og velholdte plantage. Medaljen blev overrakt af godsejer Mansa til Søe, ved en højtidelighed på hotel »Harmonien«.

Den 20. januar stiftes Møller Madsen og hustrues udstyrslegat, for piger fra Nykøbing by og landsogn, stor 2000 kr.

Den 19. september 1893, døde møllejejer Jørgen Madsen, 74 år gammel.

Efter Jørgen Madsens død, overtog plejesønnen Hans Hansen møllen, men solgte den i 1916 til møller Niels Toft fra »Nørre Mølle«.

I 1931 solgte Niels Toft, Dueholm Mølle til møller Poul Kristian Poulsen, der siden 1896 havde ejet og drevet Nørrelund Mølle i Øster Assels. Poul Poulsen nåede dog kun at drive Dueholm Mølle i godt 6 år, inden han grundet svigtende kræfter og helbred, måtte overlade møllen til sønnen Kaj Poulsen.

Den 25. maj 1943 kunne følgende læses i Morsø Folkeblad:

»Dueholm Mølle foran nedrivning. Møllejejer Kaj Poulsen vil om-

bygge møllen, så den mister sit karakteristiske præg. En sag, der vil vække både sorg og protest. Hvis ikke kræfter udefra griber ind, vil den gamle, skønne Dueholm Mølle i Nykøbing i løbet, af få måneder være forsvundet – i dens sted vil være rejst en jernmølle. En af byens skønneste og mest kendte bygninger vil dermed for stedse være forsvundet. Meddelelsen herom vil utvivlsomt vække både forbavelse og harme ikke blot i direkte interesserede kredse, men overalt på øen og i særdeleshed i Nykøbing, for hvilken den gamle mølle er blevet et vartegn.«

Resultatet blev som ventet, der blev stort røre blandt befolkningen i såvel by som på landet, og der blev nedsat et udvalg med bankdirektør C. Poulsen som formand, der skulle forsøge at finde frem til en løsning, der kunne bevare møllens oprindelige udseende for fremtiden.

Byen lovede et tilskud på 3.000 kr. og der blev samlet 5.000 kr. ind blandt borgerne i såvel by som på landet. I alt 8.000 kr. som var det beløb det ville koste at bringe møllen i stand. Men udvalgets forhandling med møller Poulsen lykkedes desværre ikke.

Man opnåede dog en udsættelse af møllens nedrivning.

I årene fremover dukkede der jævnligt avisartikler frem om møllen.

Den 28. februar 1945 købte vognmand Laust Gade møllen, uden tvivl med det formål at redde møllen. Han måtte dog ret hurtigt opgive tanken, og allerede samme år solgte han møllen til snedkermester Peter Hougård Nielsen.

Der var stadig kræfter der arbejdede på møllens bevarelse, og i august 1949 forsøgte ungdomskorpset F.D.F. at købe møllen, men heller ikke dette forsøg skulle lykkes.

Møllen blev mere og mere forfalden, og dele af hatten begyndte at falde ned. Uden at kunne sige det med sikkerhed, mener jeg, at den før så stolte og flotte mølle drog sit sidste suk i 1960.

Skulle jeres vej falde forbi Vesterbro No. 43, så tænk på at her lå engang øens største og flotteste mølle.

»Dueholm Mølle«.

Ingen har anet du var smuk,
før du nu har draget dit sidste suk.

Hovedbygningen på Ullerup

Af Per Bugge Vegger

»Den 9. november tog jeg mit nye stuehus i brug,« skrev Jens Stadel beskedent i dagbogen for 1863. Jens Stadel var 3. generation af Stadel familien på Ullerup. En velkendt mand på Mors og samtidig en af øens største jordejere. På Ullerup var det derfor ikke nødvendigt at sætte tårn og spir på hovedbygningen for at markere familiens magt og rigdom. En hovedindgang gennem en midterkarnap kunne gøre det.

Et almindeligt stuehus var det naturligvis ikke. Jens Stadel adskilte sig fra de fleste bygherrer. Han havde penge og kunne derfor bygge et gennemtænkt funktionelt hus. Et murstenshus med tegltag hvor lyset kunne trænge ind i de mange rum gennem store vinduer. Den eneste besparelse var to ældre huse, der blev indbygget i det nye. Kun et sted blev der frådset. Jens Stadels far Frederik, havde i 1853 bygget en fløj på østfløjen. Huset kunne ikke indpasses i den nye plan og blev derfor væltet.

Forladt, men endnu uden ruinpræget står Jens Stadels hovedbygning der endnu. Den består af tre fløje, en ca. 50 m lang og 8 m bred midterfløj og to ca. 20 m lange og 7 m brede sidefløje. Ældst er den østre ende af midterfløjen, der indeholder bryggers. Tidligere var der også her madkælder, men den er for længst kastet til. En smule yngre end bryggersbygningen er vestenden af midterfløjen med den store sal. Salen er bygget af Jens Stadels far engang i 1850'erne, og bryggerset tilhører sikkert også samme årti. Det er altså kun sidefløjene og den midterste del af midterfløjen, der skal tilskrives Jens Stadel.

Den nye hovedbygning skulle dække to funktioner. Den vestre sidefløj og den vestre del af midterfløjen var godsejerens private bolig med stuer i midterfløjen og værelser i sidefløjen. Her var der også eget køkken, for Jens Stadel spiste en an-

den kost end den, der blev serveret i folkestuen.

Den østlige del af midterfløjen og den østre sidefløj var bestemt for det store folkehold på Ullerup. Her var bl.a. folkestue med tilhørende køkken samt spisekammer, bryggers og en spisestue til gartneren. Som faglært og af og til arbejdsleder kunne han ikke spise sammen med karlene og pigerne.

Det hus, som nybyggeriet i 1863 afløste, var i sin oprindelse en træfløjet bindingsværksbygning med mursten i tavlene. De udvendige mål kender vi, for den midterste del af midterfløjen og de to sidefløje på den nuværende hovedbygning står på bindingsværksbygningens fundamenter. Rumindretningen ved vi derimod intet om.

Huset blev bygget af unggkarlen Christen Andersen Quistgaard i 1755. Han købte Ullerup i 1743.

For at finde rester af ældre hovedbygninger og for at bestemme alderen af det voldsted, som Quistgaards

hovedbygning blev opført på, foretog Morslands Historiske Museum (M.H.M. 1337 x) i 1988 en udgravning på Ullerup. Resultatet var overraskende, for vi troede ikke, at der var synlige rester af Quistgaards virke tilbage.

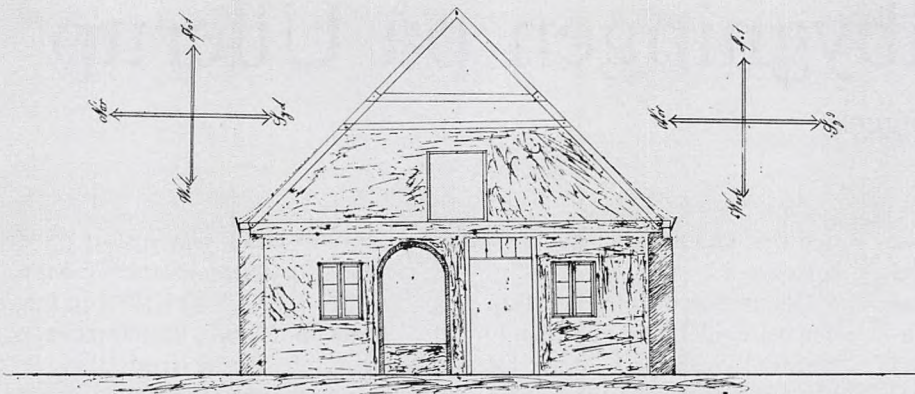
Udgravningen viste, at Quistgaard ikke blot havde opført en ny hovedbygning. Han havde også gravet de voldgrave og opkastet det voldsted, som huset blev bygget på.

Quistgaards voldsted er bygget af ler og oprindeligt stod det med skarptskårne kanter ud mod voldgraven kun få meter fra huset. En konstruktion man normalt vil datere til middelalderen og 1500-1600-tallet. Det tyder på, at Quistgaard har ønsket at markere sin position ved at eje en herregård med et »gammelt« voldsted.

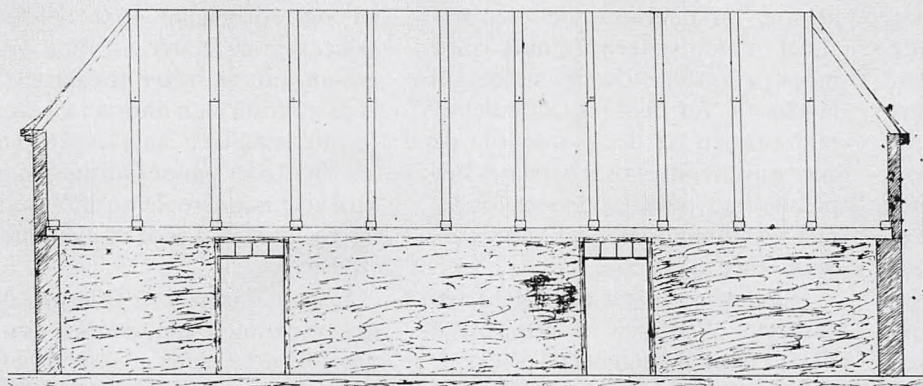
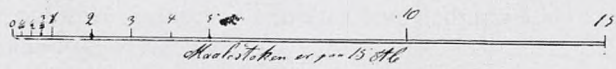
Udgravningen på Ullerup blev derfor endnu en påmindelse om, at arkæologiske undersøgelser ofte rejser flere spørgsmål end de løser. Hvor ligger Mus, Vind og Brockenhusernes Ullerup?

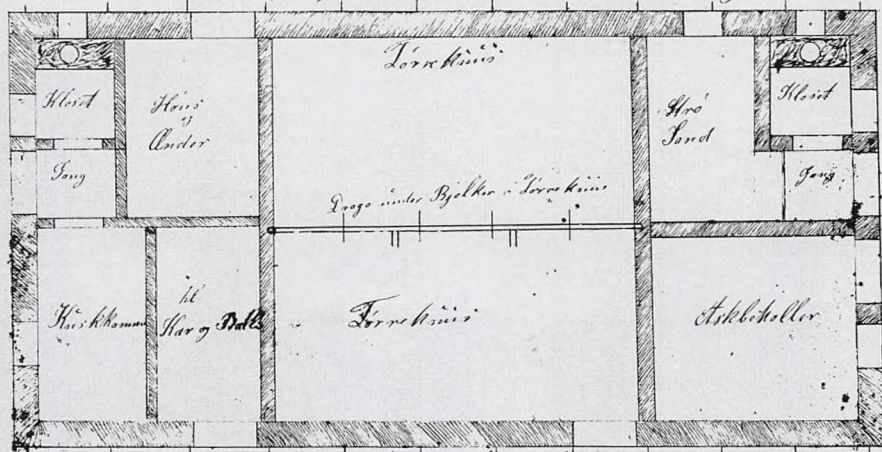
Folkeholdet på Ullerup 1916.

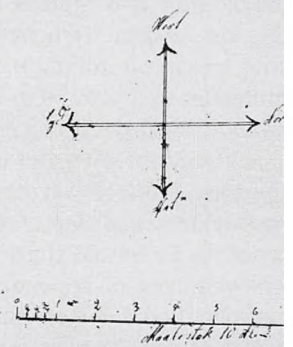
Enden med Syd
11 Alen Vid

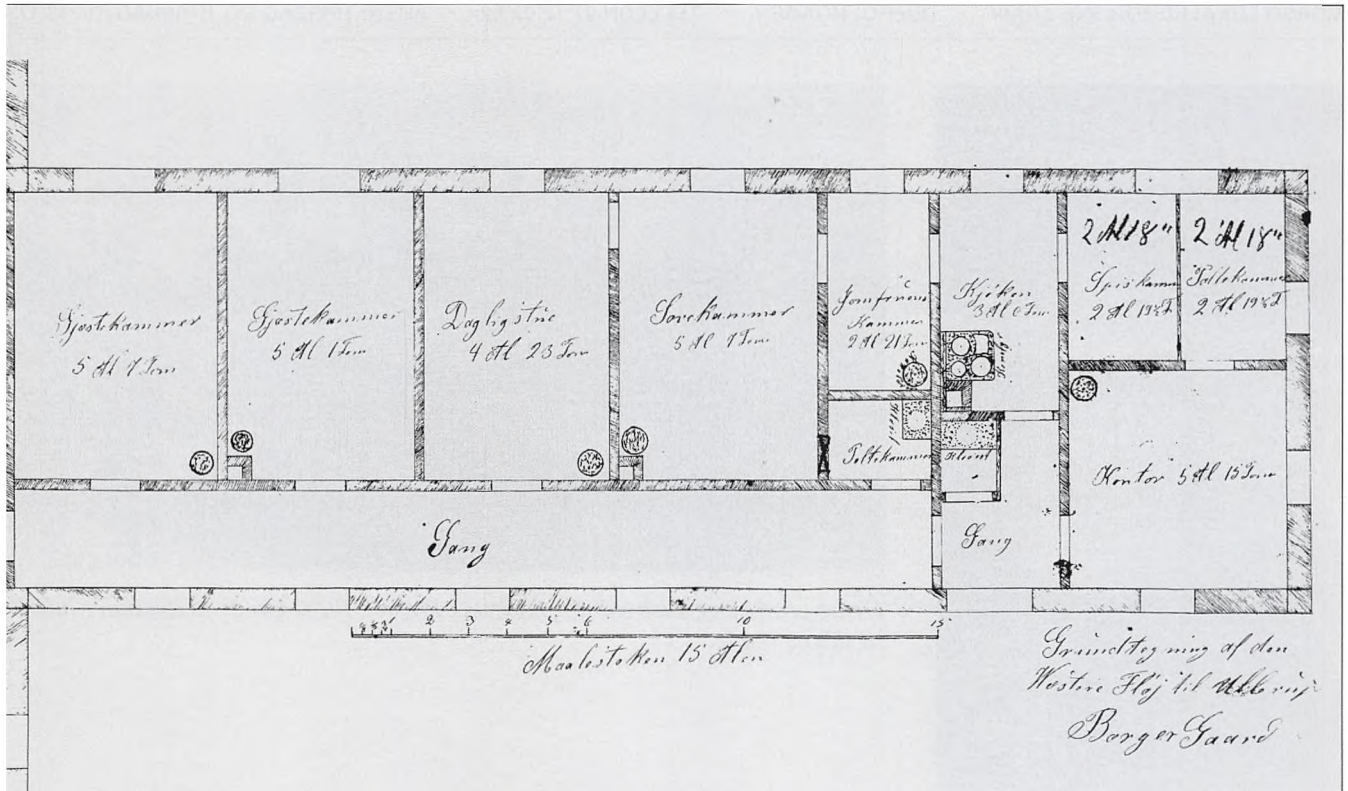
Fasade med Vest . 22 Alen Lang

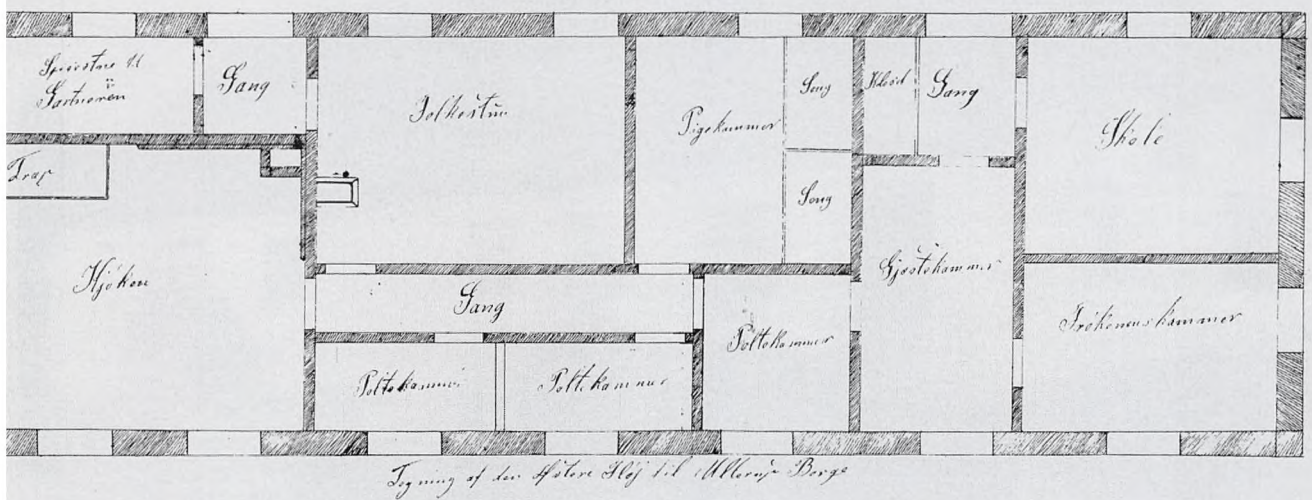
Grundtegning til en Løve Kæmpe paa 11 Alen

For at opvarme hovedbygningen og til komfurerne skulle der bruges mange tørv. Jens Stadel byggede derfor et tørvehus med en praktisk beliggenhed ved brygersdøren. Her var der også plads til voldgravens høns og cønder. I huset var der også to das, uden tvivl beregnet for det tyende, der skulle spise i folkestuen.

Grundplanen af den venstre fløj på Jens Stadels hovedbygning. Tegningerne er venligst udlånt af Frederik Toft.

Grundplan af den østre fløj på Jens Stadels hovedbygning.

Anna, datter af Cort Jacobsen, Sdr. Dråby central, fotograferet 1923 i ny kjole, flotte støvler og halvstrømper.

Deltagerne på et husholdningskursus i Frøslev 1925. Lange perlekæder hørte til tidens mode.

Søren Jensen, staldkarl på Højris, og hans kone, Mette Kirstine, med »Bedstemor« og deres børn, Marie, Emil, Jens og Johanne, foran huset i Ljørslev ca. 1900. Johanne blev gift med vognmand Rokkjær, Nørregade. Læg mærke til børnenes meget fine tøj.

Flade Klit under fællesskabet

Af Steen Busck

Vi betragter det som en selvfølge, at enhver plet jord har sin ejermand. Al rigets jord er målt ud i parceller, som en eller anden har skøde på, og skellene er tegnet omhyggeligt ind på matrikelkortet, hvis streger garanteres af staten.

Sådan har det ikke altid været. Vi skal ikke mere end 200 år tilbage, førend ejendomsgrænserne bliver flydende. Forud for udskiftningen i de sidste årtier af 1700-årene havde kun agerlandet og hustofterne, hvorpå gårde og huse lå, skarpe skel. Gadejorden mellem hustofterne var fælles, og uden for agerlandet lå store områder, som brugtes af landsbyens beboere i fællesskab. Her var der ingen skel, ikke engang mellem byerne. Hver by og dens gårde havde ret til at bruge disse arealer i en vis nærmere bestemt udstrækning, men jorden var ikke målt op og fordelt på private ejermænd.

Fællesarealerne havde forskellige betegnelser. På Mors var ordet »fælled« den mest almindelige. Det kommer af »fæ-led«, det sted, hvor fæet, dvs. kvæget, ledes hen. Heraf kommer i øvrigt selve ordet »fælles« i modsætning til »privat«. Andre ord var »klitten« og »heden«, som andre steder kaldtes overdrev. I trevangsbrugets landsbyer i det østlige Danmark brugtes betegnelsen »fælled« om den vang, der lå brak, og som brugtes til fælles græsning, indtil den året efter atter blev taget under plov. På Mors derimod var fælleden et permanent græsningsareal, som aldrig blev opdyrket. ¹⁾ Nogle gange skelnede man mellem fælleden på den ene side og »heden« og »klitten« på den anden. Fælleden var da det egentlige græsningsareal, hvor kvæget gik, mens heden og klitten var de mindre værdifulde, ofte lyngbegroede områder, hvor får og ungkvæg kunne finde føden, og hvor man skar

lyng og »skortørv« til brændsel. Andre gange brugtes »fælled« om alle fællesarealerne tilsammen, herunder også heden og klitten. Således i den foreliggende sag.

I året 1787 udspillede ved herredsretten i Nykøbing en sag, som på en klar måde viser os brydningen mellem gammel og ny opfattelse af jordejendommen. ²⁾ Den drejede sig om et af øens største overdrev, Flade Klit, der strakte sig fra Gullerup Mark i vest til engene ved Hanstholm i øst, trekvart mil i længden og en kvart mil i bredden på det bredeste sted. Terrænet er stærkt bakket. Man har et godt overblik over det fra Flade Klits og i øvrigt Morsøes højeste punkt, Salgjerhøj, så vidt granbevoksningen tillader det. I 1780'erne var her ingen plantager, kun »lyng, græs og graaeris«, som det hedder i tingbogen.

Sagen drejede sig om Gullerupbøndernes rettigheder i Flade Klit. I foråret 1787 rejste et par af deres godsejere, nemlig Frederik Stadel til Ullerup og Sø og Hagen Jørgensen til Ørndrup, sag mod de Flade bymænd, fordi de havde taget sig selv til rette over for Gullerupbønderne. Som vidne fremførte de den gamle Gullerup-gårdmand, Peder Øster, der for nogle år siden havde overladt fæstegården til sin søn og nu på sine gamle dage vogtede »Gullerup Flok« sammen med de større børn fra byen. Peder Øster kunne fortælle, at han i sin barndom omkring 1730 havde vogtet »Faar og Fæ« fra Gullerup i Flade Klit, »og da vogtede en gammel Mand, nafnlig Søren Jensen flokken fra Flade i samme Heede; samme Flade Hyrde ankede aldrig paa, at Gullerup vogtede sine Creaturer i Heeden«. Siden havde imidlertid Fladeboerne opbrudt nogle stykker af klitten til kornavl; det var vel en 40 år siden. Gullerup-

mændene havde ladet dem gøre det. Men så havde Fladeboerne engang sneget sig ud om natten og havde opkastet et dige mellem klitten og Gullerup Mark, som de derefter hævdede var det rette skel mellem de to byer. De forbød Gullerupmændene at bruge klitten og havde siden flere gange taget deres kvæg i hus, så de måtte indløse det for den nette sum af 2 skilling stykket. Ydermere havde de taget lyngleer og tørvespader fra Gullerupfolkene, når de var i klitten for at bjærge ilding, og de havde fjernet hamler og reb fra vognene og taget tørvelæssene med sig hjem og fordelt brændselet til de fattige i Flade.

Gullerupmændene på deres side havde aldrig anerkendt diget som skel og heller ikke drevet deres kreaturer tilbage over det, når Fladefolk nærmede sig, »førend i forgangen Sommer imedens Landmaalerne laae i Flade, da kom der 5 eller 6 Stk. Fladeboer ridendes eller gaaendes til Gullerup Flok, som Vidnet (Peder Øster) tillige med 2de Børn fra Gullerup vogtede; disse 2de Børn blev derved forskrækkede og vilde have jaget Hiorden ind over Diget; men de kom ikke saa vit, førend de Flade Mænd havde omringet Hiorden og toeg den samme Gang i Huus.« Atter måtte Gullerupgårdmændene betale i dyre domme for at få deres høveder hjem.

Kampen mellem de to landsbyfællesskaber var en ulige kamp, mente Peder Øster, for Flade var med sine 16 gårde og endnu flere huse langt mere »mandstærk« end Gullerup, som kun havde 6 gårde og 2 huse.

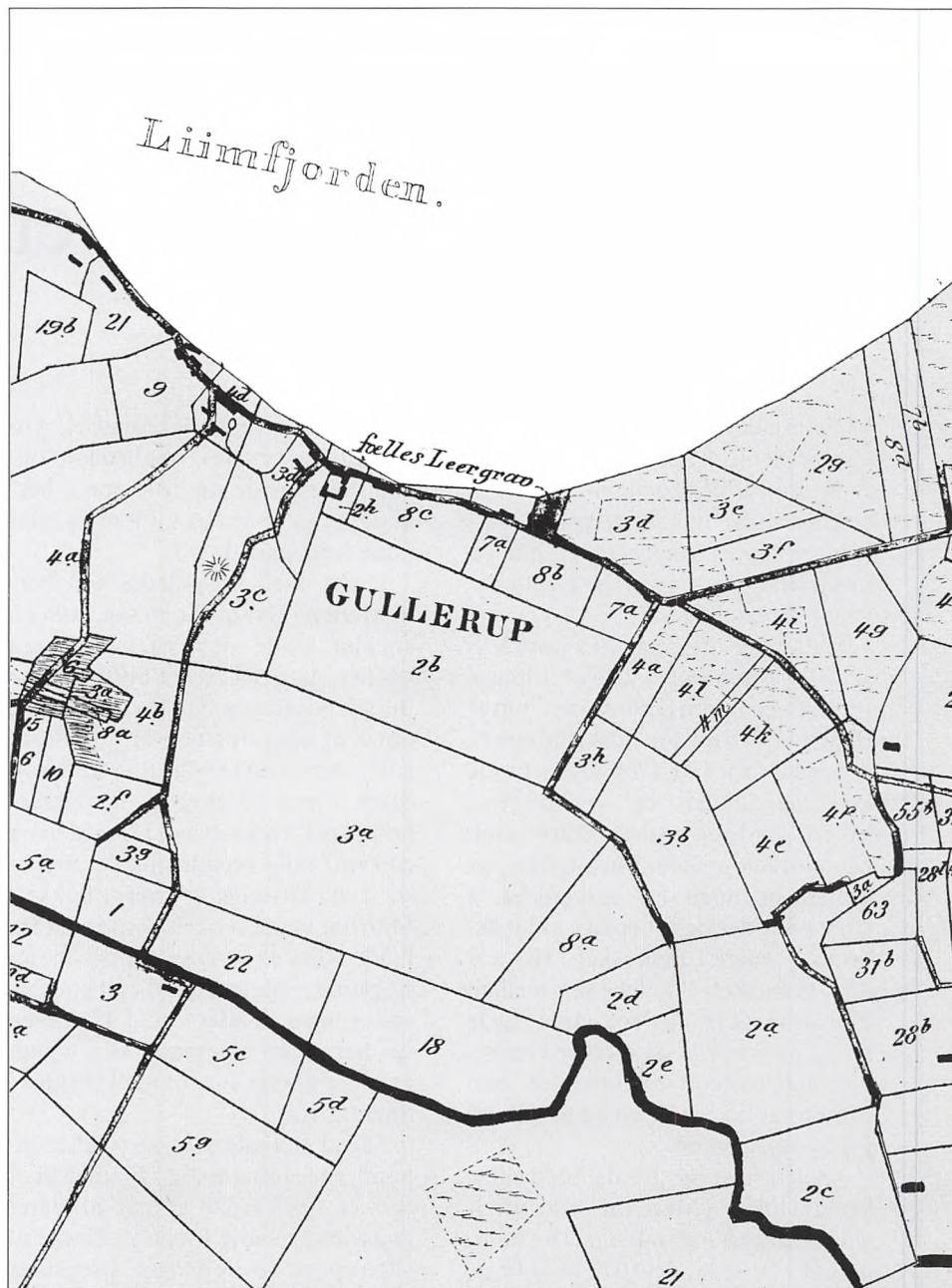
Situationen, som den tegnede sig for Peder Øster, var altså den, at Fladeboerne med list og magt havde forbrudt sig mod traditionen. For ham som for alle andre bønder var traditionen lig med retten. Det gjaldt der-

for om at påvise, hvad de gamle havde gjort; og derom var der efter Peder Østers mening ingen tvivl. Sammen med andre vidner fra Gullerup fandt han beviset i de gamle hulveje, som førte fra byen op i Flade Klit. De var slidt ned i bakkerne af alle de vogne, hvorpå Gullerupfolk gennem tiderne havde hjemført deres brændsel fra klitten eller »den østre Fælled«, som den kaldtes i Gullerup. Samme fælled gik ydermere som enhver anden fælled på Mors »med en Hale tæt ind til Byen«. Fladeboerne havde kort sagt berøvet Gullerup dets livsvigtige fælled. Rigtig nok havde man også et stykke fælled vest for byen, men det var »lidet og ikke andet end Lyngbrink«. Nu var Gullerup stedt i en frygtelig knibe. Man kunne ikke stille noget op over for Fladeboerne. De var for mange. Der var intet andet at gøre end at anråbe staten om hjælp.

Staten var imidlertid en dårlig forbundsfælle, for staten var ikke længere interesseret i at håndhæve landsbyfællesskabets rettigheder. Tværtimod gik dens bestræbelser ud på at ophæve alle fælles arealer og få jorden udskiftet. Fra slutningen af 1750'erne udstedtes den ene forordning efter den anden med henstillinger om fællesskabets ophævelse. Den første forordning om jordfællesskabets ophævelse i Jylland kom 1760 og drejede sig netop om det skadelige fællesskab mellem by og by. Der skulle trækkes klare skel. ³⁾

Da var Fladeboerne allerede selv gået i aktion. Jens Odgaard fra Øster Jølby, som havde tjent i Gullerup i sin ungdom, nærmere betegnet fra 1750 til 1754, kunne berette, at »i de 4 Aars Tiid vogtede han sin Madfaders Høvder, somme tider Bæster og Qvæg tillige, i Klitten østen for Gullerup Mark, saaledes at naar hand var Eens med Flade Hyrder kunde hand vogte over Faldbech og over Diiget som støder dertil, men blev hand ueens med Flade Hyrder, saa vilde disse drive ham bort, saaledes at hand skulde holde sig væsten for Diiget og for Faldbech, hvor Hyrderne vilde paastaae der skulde være skæl.« Tidsangivelsen stemmer med Peder Østers. Diget har været rejst omkring 1750.

Fladeboernes motiver kan vi kun gisne om. Måske var det den store kvægpest, som rasede i slutningen af

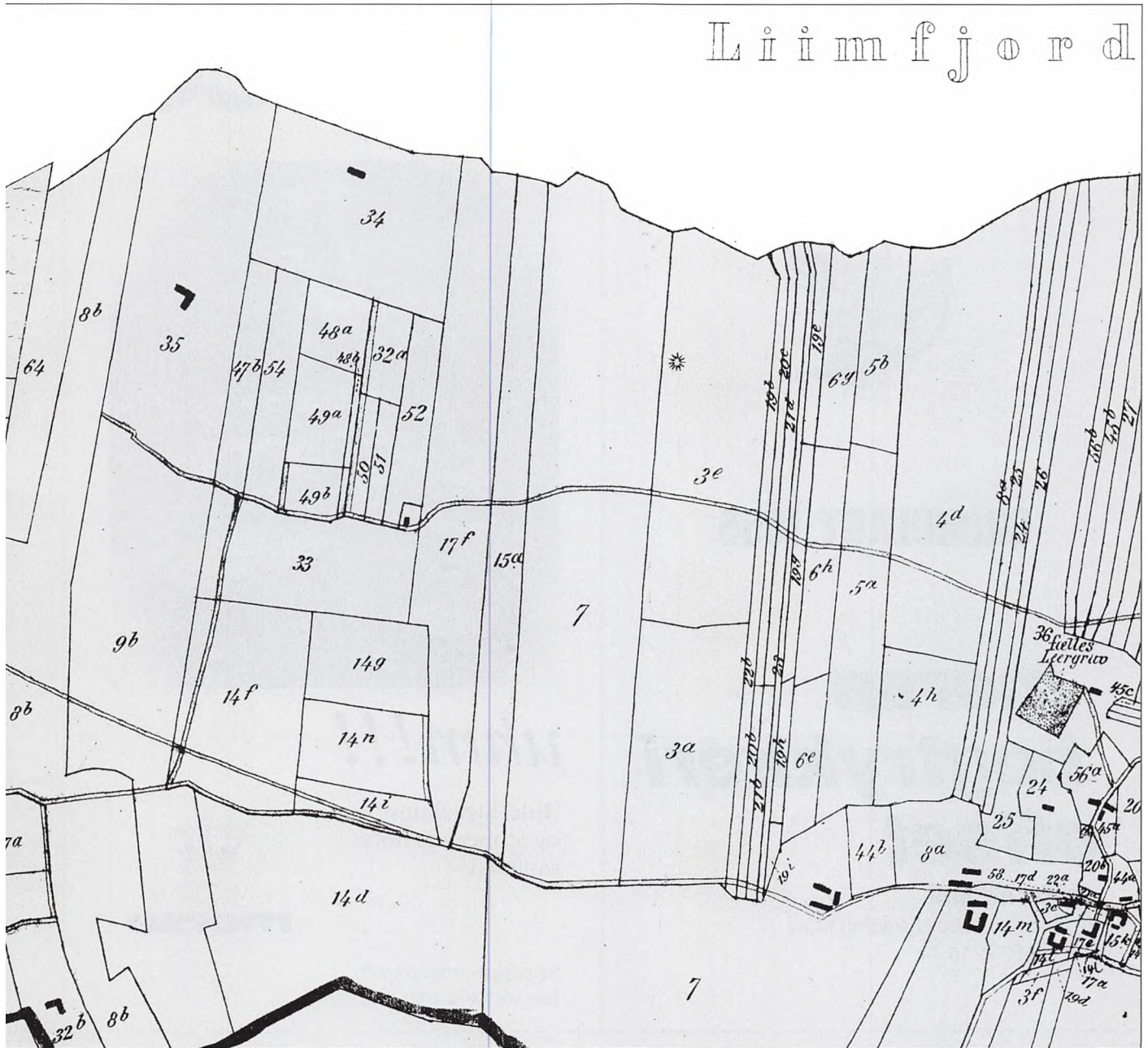

Dette udsnit viser de områder, der omtales i artiklen. Udsnit fra Bjergby og

1740'erne og bortrev en stor del af øens kvæg, der var den umiddelbare anledning. Hvor to flokke græssede sammen, kunne smitten lettere brede sig. Måske var der rygter i gang om de planer, staten allerede da havde om udskiftning af de fælles overdrev. Eller måske var det ren og skær »imperialisme« fra Fladeboernes side. De var jo begyndt at tage klitten under plov, og måtte derfor have så meget mere græsning til rådighed. Hvad end motiverne har været, havde Fladeboerne udviklingen med sig. I 1781 kom den store udskiftningsforordning, som for alvor satte gang i fællesskabets ophævelse. I året 1787

blev Flade by udskiftet. Landmålerne gik i gang umiddelbart efter høsten 1786, og det har været om at gøre for Fladeboerne at få hele klitten lagt til Flade by og det gamle dige respekteret. I lyset heraf skal sikkert deres aktion, »imedens Landmaalerne laae i Byen,« ses.

Snart kom turen også til Gullerup. Byen blev udskiftet i 1792, og al tale om fælleden forstummede. Ingen fælled eksisterede mere. Dette perspektiv må have stået klart, allerede da sagen blev rejst. I hvert fald for de to godsejere, der rejste den på Gullerup-mændenes vegne. Stadel og Hagen Jørgensen var moderne land-

Flade sogne. Ejendommenes placering er opmålt 1810-20. Skellene ca. 1860.

mænd, som ingenlunde var tilhængere af fællesskabets opretholdelse, ved vi fra anden side. Deres mål har sikkert alene været at få skellet flyttet så langt østpå som muligt i Flade Klit til gavn for deres fæstegårde i Gullerup. De har ikke drømt om at opretholde den gamle tingenes tilstand.

Anderledes med den gamle Peder Øster. For ham har Gullerups hævdvundne rettigheder i Flade Klit nok været hovedsagen.

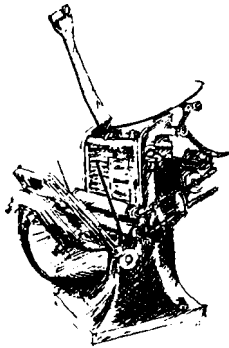
En måned efter at sagen var rejst fra Gullerups side, gik to Fladebønder til modangreb og stævnedes Gullerupmændene for uretmæssig brug

af Flade Klit. Det var Thomas Jensen og Marcus Kortbech, velsagtens de to, som ved udskiftningen havde fået tillagt den vestligste del af klitten. Klitten var nu ikke længere fælles areal heller for Fladegårdene indbyrdes. Den var delt op i private parceller. Hver gård havde sin jord og sit kvæg for sig. Både »Flade flok« og »de Flade bymænd« hørte fortiden til. Eftertidens retssager førtes ikke længere mellem landsbyfællesskaber, men mellem enkeltpersoner med privat ejendomsret.

Hvordan den konkrete sag endte, om det lykkedes at få flyttet det skel, Fladeboerne i sin tid havde sat op,

enten ved forlig eller dom, ses ikke af tingbogen. Det er forsåvidt ligegyldigt i sammenhængen. Hvad der her har interesseret os, har været forholdene i fællesskabets tid, da hele byer optrådte som én person og selv satte magt bag, når det kom til opgør med nabobyen.

1. Jfr. Steen Busck: Landsbyfællesskabet i Nordvestjylland, Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred, 1989.
2. Sagen er refereret i Morsø Herreders Justitsprotokol 1783-93, fol.1816ff. Det første retsmøde fandt sted 19/3 1787.
3. Jfr. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500-1800, København 1978, s.278ff.

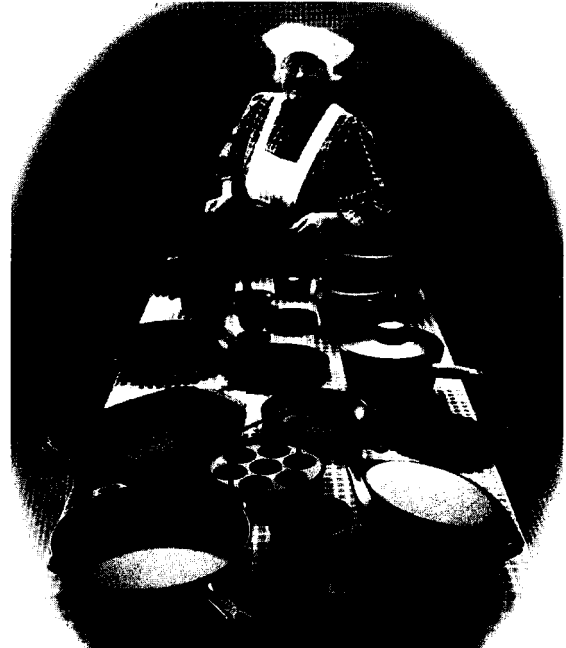
GRUNDLAGT 1855

morsø
bogtrykkeri
offset

JAKOB NYBORG

Færøvej 2 . 7900 Nykøbing Mors
Telefon 97 72 10 44

copco
DENMARK

uhm!!!

Ædel stegekunst
og støbegods hører
sammen

Se copco-programmet
hos forhandleren

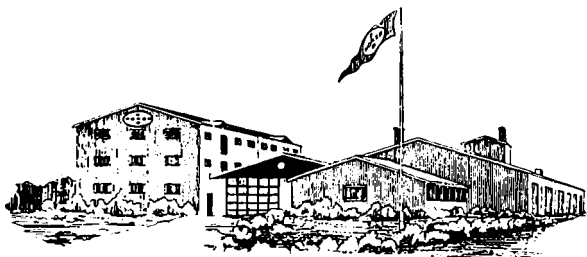
*Vi ønsker vore kunder
en glædelig jul og et godt nytår!*

ØSTER
JOLBY
TOMMERHANDEL a/s

MIDTVEJS
MELLEM
2 BRØER

7950 ERSLEV
TELEFON 97 74 16 11*

AIS Morsø Frøkontor

Glyngøre
GLYNGØRE
LIMFJORD

Byens PROFA
Farvehandel

Ellingsøe & søn

NØRREGADES FARVEHANDEL

Nykøbing Mors . Tlf. 97 72 05 31 . 97 72 07 33

Vi ønsker alle

*læsere af »Jul på Mors«
en rigtig glædelig jul og et godt nytår med
tak for den tillid,
der blev vist os i det år, der er gået.
Som i 1989 vil vi fortsætte
i 1990 med tilbud på kvalitetsvarer på alt i
fliser, kantsten, læhegn, trådhegn,
flagstangsfod, dekorationsvaser m.m.m.*

NYKØBING FLISEFABRIK

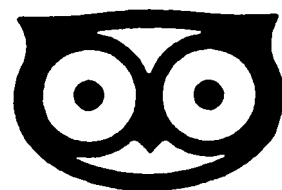
Bakkegårdsvej 9 . Telefon 97 72 05 11

MORSØ MØRTELVÆRK

Næssundvej 218 . Telefon 97 72 05 11

Kig på årets nye bøger!
Kig på vore mange fagbøger!
Kig på bøger til børnene!
Kig ind i...

Bog & idé
H. HANSENS BOGHANDEL

Gågaden 10
v/ Kirketorvet
7900 Nykøbing Mors

T E L E F O N
97 72 17 77

Hama
-perlen blandt legetøj

- et kvalitetsprodukt fra

malte haaning
PLASTIC

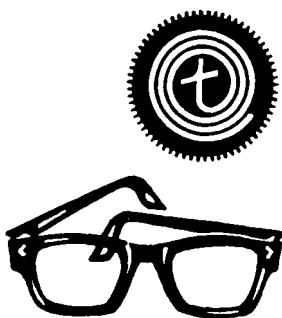
Nykøbing Mors

FYRINGSOLIEN!

tænk økonomisk
tank billigt
tanken er
nærliggende

Brændselsforeningen

Telefon 97 72 02 18 - 97 72 08 33

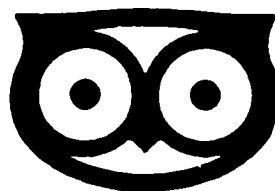

GULD
SØLV
URE
OPTIK
KONTAKT-
LINSER

... hos

TLF. 97 72 11 33 . 7900 NYKØBING MORS

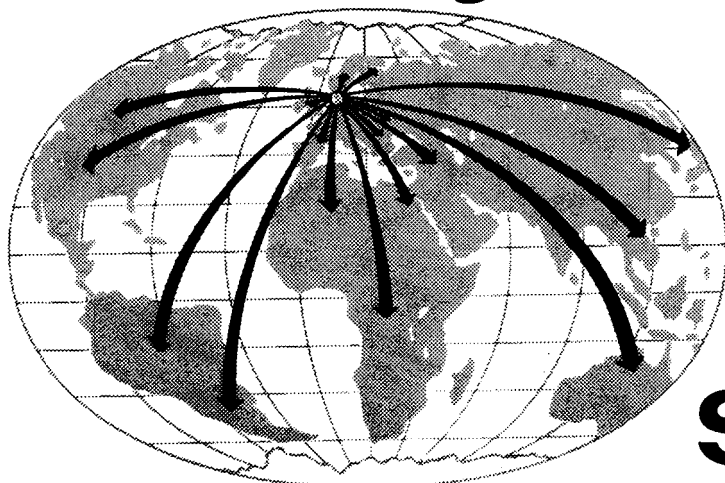

**BØGER
FOTO
KONTORARTIKLER
KONTORMØBLER**

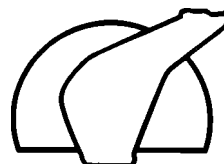
Indenrigsagentur for SAS
Ring til ... 97 72 07 00

Morsø Boghandel

Fra Mors og Fur til hele verden

Skamol isolering
sparer energi

skamol

Kvickly er kvikkere!

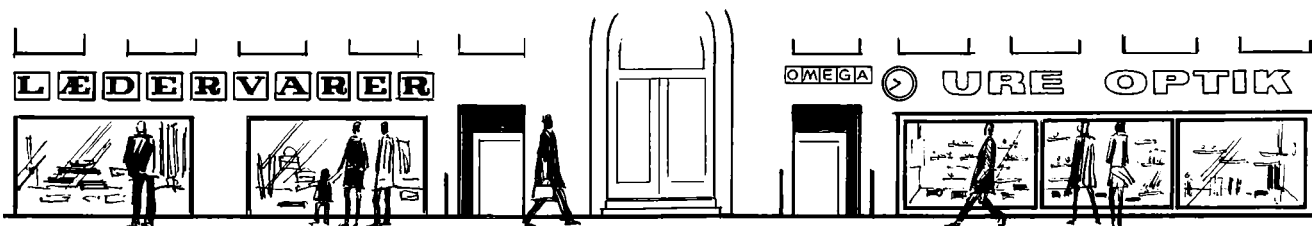
Her skal hverken sælges isenkram, tekstil, madvarer
– eller hveres medlemmer. Vi har såmænd bare købt pladsen her
for at støtte en god sag og sende dig en venlig julehilsen fra

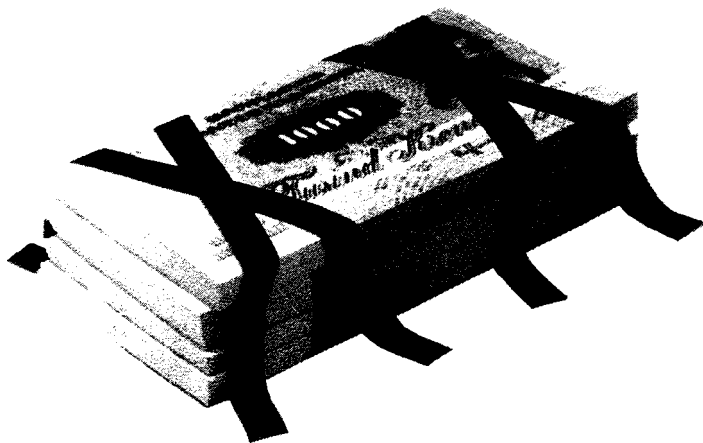
Nykøbing Mors . Tlf. 97 72 13 33

Nørgaard's
L E D E R V A R E R

Lillelund
U R E O G O P T I K

Tænk dig om
før du binder
dine penge i en
pensionsordning

Få råd
i Morsø Sparekasse

I Morsø Sparekasse kan du få en pensionsordning, der er til at leve med. Det forsikrer vi dig for.

Hos os kan du nemlig supplere din pensions-opsparring med en forsikring. Enten en risiko-livsforsikring, en invaliderente-forsikring eller en fordelagtig gruppe-livsforsikring.

Kom ind og få et forslag, der er enkelt og til at forstå.

Velkommen i

**1 MORSØ
SPAREKASSE**

Få dine ønsker
opfyldt
med en
142-konto!

MORSØ BANK
(MORSLANDS FOLKEBANK)